

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

OYDAŞMACI DEMOKRASİ MODELİ: IRAK ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

NOORALHUDA JAWAD KADHİM ALMUSAWI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Viktoriia DEMYDOVA

İstanbul-2022

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı	Nooralhuda Jawad Kadhim ALMUSAWI
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Adı	Oydaşmacı Demokrasi Modeli: Irak Örneği
Enstitü	İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Tezin Türü	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	02/02/2022
Sayfa Sayısı	143
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Viktoriia DEMYDOVA
Dizin Terimleri	Irak, Anayasa, oydaşmacı demokrasi, bölünmüş toplum, parlamenter cumhuriyet
Türkçe Özet	Bu çalışmada, 2003 sonrası Irak'ta oydaşmacı demokrasi modeli uygulanması ve karşılaştığı sorunları ele alınmıştır.
Dağıtım Listesi	1-İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne 2-YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Nooralhuda Jawad Kadhim ALMUSAWI

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

OYDAŞMACI DEMOKRASİ MODELİ: IRAK ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

NOOR ALHUDA JAWAD KADHIM ALMUSAWI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Viktoriia DEMYDOVA

İstanbul-2022

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını beyan ederim.

Nooralhuda Jawad Kadhim ALMUSAWI

.../.../2022

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Nooralhuda Jawad Kadhim ALMUSAWI'nın "Oydaşmacı Demokrasi Modeli: Irak Örneği" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Viktoriia DEMYDOVA

(Danışman)

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2022

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Irak'ın, 2003 yılında ABD tarafından işgal edilmesi sonrasında ülkede demokratik bir sistem kurulabilmesi için bölünmüş toplumlara sahip ülkelerde uygulanan en başarılı demokratik siyasal sistemlerden biri olarak kabul edilen oydaşmacı demokrasi modeli uygulanmıştır. Fakat bu model, Irak'ta yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Tezin amacı, 2003 sonrası Irak'ın siyasi sisteminin, oydaşmacı demokrasi modeli ile ne kadar uyumlu olduğunu araştırmak; bunun yanı sıra, bu modelin karşılaştığı sorunları ve yarattığı etkileri ortaya koymaktır.

Çalışmada oydaşmacı model, kurucusu Arend Lijphart ve bu modeli geliştiren yeni nesil yazarlar John McGarry ve Brenden O'Leary'nin görüşleri çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak oydaşmacı demokrasi modeli kavramı, gelişimi ve nitelikleri anlatılmıştır. Ardından, Irak'ın jeopolitik ve jeostratejik öneminden bahsedilmiş; Irak Devleti'nin kurulduğu 1921 yılından 2003 yılına kadar yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelere ışık tutulmuştur. Ayrıca Irak'ta demokrasi inşa etme rolünü üstlenen ABD'nin, bu işgali gerçekleştirmeye iten hedefleri de incelenmiştir. Sonrasında 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasasının hazırlanma süreci ve ABD'nin rolüne, ayrıca Irak'ta toplumları arasındaki farklı bakış açılarına odaklanılmıştır. Lijphart'ın, bölünmüş toplumlarda anayasayı hazırlayanlara başarılı bir oydaşmacı demokrasi inşa etme konusundaki tavsiyeleri çerçevesinde Irak anayasası incelenmiştir. Tezinin son bölümünde, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin başarısızlığı, karşı karşıya olduğu sorunlar ve bu sorunların yarattığı etkileri incelenmiştir.

Çalışma neticesinde, Irak'ın Kalıcı Anayasası'nın, Lijphart'ın oydaşmacı demokrasinin uygulanması ve başarısı için önerdiği ilkeleri kabul etmiştir. Ancak Irak'ta bu model, birçok sorun karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Anayasa'da oydaşmacı demokrasi modelinin önemli ilkelerinin çoğu bulunmasına rağmen halen uygulanamamasına yol açmıştır. Dolayısıyla oydaşmacı demokrasi mekanizmalarının bir kısmının Anayasa'da yer almasına rağmen uygulanamaması, ülkede demokrasinin kurulması ve toplumlar arasındaki bölünmelerin azaltılmasında etkili olamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Anayasa, oydaşmacı demokrasi, bölünmüş toplum, parlamenter cumhuriyet

SUMMARY

The consociational democracy model, regarded as one of the most successful democratic political systems for countries with divided societies, has been implemented in Iraq for the establishment of a democratic system in the wake of the US occupation in 2003. This model, however, has been harshly criticized in Iraq. The aim of this thesis is to examine to what degree the post-2003 political system in Iraq is compatible with the consociational democracy model, and describe the problems facing the model and the impact it has created.

The consociational model was described within the framework of the views of Arend Lijphart, the scholar who originally developed the model, and John McGarry and Brenden O'Leary, the next generation authors who improved it. In this context, first, the concept of consociational democracy model, its development and characteristics were explained. Then, the geopolitical and geostrategic importance of Iraq as well as the social and political developments between 1921 when the Iraqi state was established, and 2003 were described. In addition, the motives behind the US occupation of Iraq were also discussed as the US assumed the role of building democracy in Iraq. Next, the drafting process for the Iraqi constitution, adopted in 2005, and the role of the US as well as different perspectives of communities in Iraq were also emphasized. The Constitution of Iraq was examined in line with the advice Lijphart gave to constitution drafters for building a successful consociational democracy. In the last section of the thesis, the failure of consociational democracy in Iraq, the problems facing it and the effects of these problems were studied.

The study found that the permanent Constitution of Iraq adopted the principles Lijphart proposed for the implementation and success of the consociational democracy model. However, this model encountered many problems in Iraq. This led to the lack of implementation of major principles of the consociational democracy model although the Constitution incorporates many of them. Therefore, the consociational democracy mechanisms were not effective in building a democracy and mitigating fragmentation among communities in the country because of failure to implement some of these mechanisms although they are embodied in the Constitution.

Keywords: Iraq, Constitution, consociational democracy, divided societies, parliamentary republic

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
HARİTALAR LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM OYDAŞMACI DEMOKRASİ MODELİNE KAVRAMSAL BİR GİRİŞ

1.1. Kavramsal Olarak Oydaşmacı Demokrasi Modeli	10
1.2. Oydaşmacı Demokrasi Modelinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	12
1.3. Oydaşmacı Demokrasinin Nitelikleri	16
1.3.1. Geniş koalisyon (Güç paylaşımı)	17
1.3.2. Kültürel ve federal otonomi.....	18
1.3.3. Orantılılık	19
1.3.4. Azınlığın vetosu.....	19

İKİNCİ BÖLÜM İRAK'IN SOSYAL YAPISI VE MODERN İRAK DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAN 2003 ABD İŞGALİNE KADAR SİYASİ YAPISI (1921-2003)

2.1. Irak'ın Stratejik Önemi ve Sosyal Yapısı	21
2.1.1. Stratejik önemi.....	22
2.1.2. Sosyal yapısı	28
2.1.2.1. Etnik toplumlar	28
2.1.2.2. Dinî ve mezhepsel toplumları	29
2.2. Modern Devletin Kuruluşundan 2003 Yılına Kadar Irak'taki Siyasi Gelişmelerin Tarihsel Arka Planı (1921-2003)	30
2.2.1. Monarşi dönemi.....	30
2.2.2. Cumhuriyet dönemi (1958-2003).....	35
2.2.2.1. Birinci cumhuriyet dönemi (1958-1963)	36
2.2.2.2. İkinci cumhuriyet dönemi (Şubat 1963- 18 Kasım 1963)	39
2.2.2.3. Üçüncü cumhuriyet dönemi (1963-1968).....	40
2.2.2.4. Baas rejimi dönemi (1968-2003)	41
2.3. 2001 Olayı ve Irak'ın İşgali	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2003 SONRASI IRAK SİYASİ SİSTEMİ VE OYDAŞMACI DEMOKRASİNİN BENİMSENMESİ (2003-2020)

3.1. İşgal Sonrası Dönem ve Kalıcı Irak Anayasa Taslağının Hazırlanma Süreci	54
3.2. 2005 Yılı Kalıcı Irak Anayasası'ndaki Oydaşmacı Demokrasi Modeli Göstergeleri.....	59
3.2.1. Irak'ın Kalıcı Anayasa'sında parlamenter sistem.....	59
3.2.2. Irak'ta nispi seçim sistemi	63
3.2.2.1. 96 Sayılı Irak seçim yasası	64
3.2.2.2. 16 Sayılı Irak seçim yasası	65
3.2.2.3. 26 Sayılı Irak seçim yasası	68
3.2.2.4. 45 Sayılı Irak seçim yasası	72
3.2.3. Irak Kalıcı Anayasası'nda federalizm ve ademimerkeziyetçilik sistemi	78
3.2.4. Azınlıkların özerkliği.....	83
3.2.5. Hükûmet, ordu, mali kaynaklar, yargı ve kamu hizmetleri yönüyle güç paylaşımı.....	85
3.2.6. Veto hakkı	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK'TA OYDAŞMACI MODELİN BAŞARSIZLIĞI VE BU BAŞARSIZLIK SONUCUNDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

4.1. Irak'ta Oydaşmacı Modelinin Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar	94
4.1.1. 2005 Kalıcı Irak Anayasası'ndaki eksiklikler	94
4.1.2. Siyasi elitler arasındaki anlaşmazlıklar	101
4.1.3. Uluslararası ve bölgesel etkileri	106
4.1.3.1. Bölgesel etkiler	106
4.1.3.2. Uluslararası etkiler	110
4.2. Irak'ta Oydaşmacı Modelin Uygulamalarının Yarattığı Etkiler	113
4.2.1. Oydaşmacı demokrasi modeli uygulamalarındaki başarısızlığın Temsilciler Meclisi üzerine etkileri	114
4.2.2. Oydaşmacı demokrasi modeli uygulamalarındaki başarısızlığın Federal Hükûmet üzerindeki etkileri	118
4.2.3. Diğer yan etkileri	121
4.3. Tartışmalar	123
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BAAS PARTİSİ	:	Sosyalist Arap Baas Partisi
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DKM	:	Devrim Komuta Meclisi
IBKY	:	Irak Bölgesel Kürt Yönetimi
İŞİD	:	Irak ve Şam İslam Devleti
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEK	:	Petrol İhraç Edilen Ülkeler Örgütü
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kral Faysal (1921-1933), Kral Gazi (1933-1939) ve vesayet dönemlerinde (1939-1953) kurulan hükûmetlerde Irak dinî ve etnik topluluklarının temsili	33
Tablo 2. Kral Faysal (1921-1933), Kral Gazi (1933-1939) ve vesayet dönemlerinde (1939-1953) teşkil edilen Temsilciler Meclisindeki Irak dinî ve etnik topluluklarının temsili.....	34
Tablo 3. 1977-1978 yıllar arasında Irak toplumlarının siyasi temsili	45
Tablo 4. 1986- 1987 yıllar arasında Irak toplumlarının siyasi temsili.	45
Tablo 5. Irak toplumlarının 1998 Devrimci Komuta Konseyinde siyasi temsili	45
Tablo 6. 2005 Ulusal Meclisi seçimlerin sonuçları.....	65
Tablo 7. 15 Aralık 2005 tarihinde parlamenter seçimlerin sonuçları.....	67
Tablo 8. Mart 2010 tarihinde yapılan parlamenter seçimlerin sonuçları	70
Tablo 9. 30 Nisan 2014 tarihinde yapılan parlamenter seçimlerin sonuçları.....	73
Tablo 10. 12 Mayıs 2018 tarihinde yapılan parlamento seçimlerinin sonuçları	75
Tablo 11. 2005 yılındaki Kalıcı Irak Anayasasının 138. maddesine istinaden kurulan hükûmette bakanlar dinî ve etnik toplumlara dağıtılması.....	86
Tablo 12. 2010 yılında kurulduğu hükûmette bakanlar dinî ve etnik toplumlara dağıtılması.....	87
Tablo 13. Temsilciler Meclisi seçimlerin sonuçları	96
Tablo 14. Kabul edilen kanunların mahiyeti	116
Tablo 15. Teşkil edilen üç yasama oturuma sırasında temsilci meclisi denetim rolü.	118

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Irak haritası	22
Harita 2. Irak'ın Orta Doğu bölgesindeki konumunu gösteren bir harita.....	24

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. OPEK üyelerinin kanıtlanmış ham petrol rezervleri.	26
Şekil 2. 2019 yılı küresel gaz rezervleri	27
Şekil 3. Irak'taki etnik toplumlar	29
Şekil 4. Irak'taki dinî toplumlar.....	30
Şekil 5. Temsilciler Meclisinin üç parlamento oturumunda üzerinde çalıştığı birikimli yasama hareketi 2010-2014, 2014-2018 ve 2018-2021	116
Şekil 6. 2003-2020 Irak'ta yolsuzluk endeksi	122

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecinde bana her konuda büyük destek veren, değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Viktoriia DEMYDOVA'ya ve jüriye, bana çalışmam boyunca manevi ve maddi desteklerini sağlayan aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Irak, sosyal yapısında barındırdığı farklı etnik gruplar, farklı mezhep ve dinî toplumlar nedeniyle Orta Doğu'nun en kozmopolit ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, haiz olduğu bu stratejik önem ve toplumsal çeşitliliğin, Irak'a hem olumlu hem de olumsuz getiri ve götürüleri olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle Irak, Orta Doğu'da tarih boyunca hem bölgesel hem de bölgesel olmayan aktörlerin mücadelesine sahne olan, daimî bir çatışma bölgesi olarak varlığını sürdürmüştür.

Tarihsel açıdan bakıldığında, şu an Irak'ı oluşturan topraklar, Sümer, Akad, Babil ve Asur dâhil olmak üzere, dünyanın en eski uygarlıklarına sahip olan Mezopotamya olarak bilinmektedir. Bu bölge, tarihsel süreç içinde Pers, Yunan, Roma ve Osmanlı hanedanlarını da içine alan büyük imparatorluklara ev sahipliği yapan çok değerli bir coğrafya olmuştur. Bu çerçevede Irak toprakları, M.Ö. 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. M.Ö. 539'da Yunanlılar tarafından işgal edilmiş; iki asır boyunca onların egemenliği altında kalmıştır. M.S. 224'te Persler, Irak'ın kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Ancak M.S. 7. yüzyılda Arapların, Pers İmparatorluğu'nu yenmelerinden sonra bölge, Emeviler ve Abbasiler de dâhil olmak üzere farklı Müslüman hanedanları tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Irak, bu dönemlerde, özellikle Abbasiler döneminde Bağdat sayesinde dünyanın en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Yine Abbasiler döneminde bölgenin tanık olduğu gelişmeler nedeniyle bu döneme, "Altın Çağ" denilmektedir. Ancak 1258'de Moğol istilasıyla birlikte Abbasi egemenliğine son verilmiş; Moğollardan sonra Pers devleti tarafından işgal edilmiş ve sonrasında bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.

Irak, 20. yüzyılın başında İngiliz işgaline kadar Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, 1920 yılında İngilizler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun üç eyaleti olan Bağdat, Musul ve Basra'nın birleştirilmesi neticesinde yeni bir siyasi oluşum ortaya çıkmıştır. Bu sırada 19-26 Nisan 1920 tarihlerinde düzenlenen San Remo Konferansı'nda Irak'ın, İngiliz mandası altına alınması kararlaştırılmıştır. 25 Ekim 1921 tarihinde Abdurrahman el-Nakip başkanlığında, İngiliz kontrolü altında geçici bir Irak hükûmeti kurulmuştur. Mart 1921'de düzenlenen Kahire Konferansı'nda

İngiltere, bir Irak monarşisi kurma arzusunu açıklamış ve 23 Ağustos 1921 tarihinde, Iraklı olmayan Prens Faysal bin Hüseyin el-Haşimî, Irak Kralı olmuştur.

Irak, 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra manda sisteminden kurtularak bağımsızlığını kazanmıştır. Fakat monarşi döneminde manda sistemi kaldırılmasına rağmen, 1958 yılından Cumhuriyet'in ilanına kadar İngiliz yanlısı bir politika izlemeye devam etmiştir. 1958 yılında Irak Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinin ardından, General Kasım tarafından, Irak'ın tüm toplumlarını kucaklayacak demokratik bir cumhuriyet sistemi vaat edilmişse de ülke, tekrar demokrasi ve istikrardan mahrum kalmıştır. Bu durum 2003 yılına kadar devam etmiştir.

Çağdaş Irak Devleti'nin kurulduğu 1921'den 2003'e kadar, ülkede tüm azınlık ve çoğunluk gruplar, devlet yönetiminden dışlanmış; sadece azınlık durumda olan Sünnî Arap toplumu yönetimde söz sahibi olmuştur. Özellikle Baas Partisi döneminde izlenen politikalar nedeniyle birçok etnik ve dinî mezhebin oluşturduğu toplumlar, ülke yönetiminden dışlanmış; Baas Partisi tarafından uygulanan baskı ve şiddet politikası, toplumlar arasındaki bölünmeyi daha da artırmıştır. Böylece, Irak'ta yaşayan dinî ve etnik topluluklar arasında büyük bir uçurumun oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgal etmesi ve 2003 yılında Baas rejiminin yıkılmasının ardından, Irak'a demokrasi ve istikrar getirmesi için Irak'taki tüm toplulukların, nüfuslarıyla orantılı olarak devlet yönetimine katılmalarını sağlayan yeni bir siyasi sistem kurulmuştur. ABD, ülkedeki tüm toplumların devlet yönetimine katılarak demokrasi ve istikrarın sağlanmasında benzersiz bir başarıya sahip İsviçre, Belçika, Hollanda ve Avusturya gibi çoğulcu toplumlara sahip Batı Avrupa ülkelerinde tatbik edilen oyaşmacı demokrasi modelini, Irak'ta da inşa etmiştir.

Çalışmanın Problemi

Baas rejiminin düşürülmesinden sonra Irak'ta demokrasiyi tesis etmek için oyaşmacı demokrasi uygulanmış, ancak yaklaşık yirmi yıl geçmesine rağmen Irak, demokrasinin yokluğundan ve daimi çatışmalardan hâlâ muzdariptir. Bazıları, bunun

nedeninin Irak'ta oydaşmacı demokrasinin benimsenmesi olduğunu; bazıları ise oydaşmacı demokrasinin tam olarak benimsenememesi olduğunu düşünmektedir.

Amaç

Oydaşmacı demokrasiye yönelik eleştirilerin çoğu, tüm dinî ve etnik toplulukları içeren geniş bir koalisyon hükûmetinin nasıl sağlanacağına ve siyasi elitlerin mezhepsel söylemleri nedeniyle iş birliği yapmamalarına odaklanmaktadır. Bu nedenle pek çok kişi, güç paylaşımı düzenlemelerini iyileştirmek için Irak Anayasası'nda bulunan bazı oydaşmacı demokrasi özelliklerinde reform yapılması çağrısında bulunmaktadır. Diğerleri ise Anayasa'da oydaşmacı modelin ortadan kaldırılmasını ve çoğunluk demokrasisinin benimsenmesini savunmaktadır. Ancak görüldüğü üzere, tüm çalışmalar, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanmasında karşılaşılan sorunlara odaklanmak yerine, oydaşmacı demokrasinin başarısızlığına odaklanmaktadır. Bu tez çalışmasında, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanmasında karşılaştığı sorunlara odaklanarak literatüre katkı sunmak ve bu alanda bir boşluğu doldurmak istenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Irak'ta 2003'ten 2020'ye kadarki siyasi sistemin, oydaşmacı demokrasi modeliyle ne ölçüde uyumlu olduğunu araştırmak, ayrıca Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasında karşılaşılan sorunları ve bu sorunların yarattığı etkileri ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

Kapsam

Literatürdeki bir diğer önemli boşluk, ABD'nin, oydaşmacı demokrasinin uygulanmasındaki rolüne ilişkin yapılmış çalışmaların olmamasıdır. Bu nedenle çalışmada, Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin bir dış etken, yani ABD tarafından uygulandığı hususu da dikkate alınmaktadır. Ayrıca Irak örneği, geniş bir şekilde ele alınmıştır. Irak Devleti'nin kuruluşundan 2003 yılına kadarki siyasi sistemi, yürürlüğe giren anayasalar, o dönemdeki dinî ve etnik toplumlar; 2003 yılı sonrası dinî ve etnik toplumlar arasındaki iş birliği ve güven eksikliğinin nedenini anlamada büyük bir etkiye sahip olmuştur. Önceki birçok çalışmada, 1921- 2003 yılları arasındaki döneme odaklanmanın ihmal edildiği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada, 2003'ten 2020 yılına kadar Irak'taki oydaşmacı demokrasi modeli

uygulanmasının yanı sıra, Irak Devleti'nin kuruluşundan 2003 yılına kadarki siyasal gelişmelere ve olayların tarihsel açıdan incelemesine de yer verilmiştir.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada; “İşgal sonrası dönemde Irak'ta oydaşmacı demokrasi modeli tamamen mi uygulanmış yoksa kısmen mi uygulanmıştır? Ülkede yaşayan tüm toplumlar arasında bir anlaşmaya varılmaksızın oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanması, Irak'ta oydaşmacı demokrasiyi nasıl etkilemiştir? Irak'ta oydaşmacı modelin bir dış etken tarafından uygulanması, ülkede oydaşmacı demokrasi uygulamasının başarısını nasıl etkilemiştir?” genel soruları yanında özel alan olarak, “2003 yılı sonrası dönemde Irak'ta oydaşmacı demokrasi modeli ülke halkına neden bir türlü refah ve demokrasi getirmemiştir” soruları yanıtlanmaya çalışılmaktadır.

Hipotez

Oydaşmacı demokrasi modelinin başarısı, tüm unsurları uygulandıkça artmaktadır. Ülkedeki tüm toplumlar arasında oydaşmacı demokrasinin uygulanması konusunda mutabakat sağlanmadan, dış ülkelerin baskısı altında uygulanacak oydaşmacı demokrasi, istikrarı ve demokrasiyi tesis edemeyen kırılgan bir demokrasi modelinin benimsenmesine yol açmaktadır.

Metodoloji

Irak'taki oydaşmacı demokrasi modelinin incelenmesi, oydaşmacı demokrasi teorisine göre ele alınmıştır. Tezin amacına ulaşmak için nitel araştırma yönteminin yanı sıra birden fazla yöntemden faydalanılmıştır. Bu bağlamda 1921-2003 yılları arasına ilişkin tarihsel bir araştırma yapılmış; 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası'nın oydaşmacı demokrasi modeli ile ne ölçüde uyumlu olduğu, oydaşmacı demokrasi teorisi bağlamında incelenmiştir. Tezde, Irak'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi ve sahip olduğu dinî ve etnik toplumların yanı sıra, 2003'ten 2020'ye kadar oydaşmacı demokrasinin uygulanması, karşılaştığı sorunlar ve etkileri açıklanarak tanımlayıcı araştırma metodu kullanılmıştır.

Veri Toplama Teknikleri

Veri toplama tekniği olarak, birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu tezde kullanılan en önemli birincil

kaynaklar: Anayasalar ve yasalar; 1925, 1958, 1968, 1970, 2004 ve 2005 yıllarında yürürlüğe giren Irak Anayasaları; Temsilciler Meclisi Tüzüğü; 2014 ve 2019 Bakanlar Kurulu Tüzüğü; 2004, 2005, 2009, 2013 ve 2020 Seçim Kanunları; 2016 yılı 26 sayılı Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetlerin ve Bölgelerin Haklarını Temin Etme Genel Otoritesi Yasası; 2008 yılında kabul edilen 21 sayılı Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetler Kanunu; resmî web siteleri (Irak Resmî Gazetesi web sitesi, Temsilciler Meclisi web sitesi, Bakanlar Kurulu web sitesi, Federal Yüksek Mahkeme web sitesi, Bağımsız Yüksek Seçim Konseyi web sitesi, Güvenlik Konseyi web sitesi, OPEK web sitesi).

Tezde kullanılan ikincil kaynaklar; kitaplar, dergi makaleleri ve tezlerdir. Bu kapsamda, oydaşmacı demokrasi modeli kurucusu Lijphart'ın eserlerinden ve John McGarry, Brenden O'Leary, Toby Dodge, McEvoy, Aboultaif, Bogaards ve Yunus Nussiabah gibi Irak'ta oydaşmacı demokrasi konusunda önemli eserleri bulunan akademisyenlerin çalışmalarından yararlanılmıştır.

Ayrıca, 1921-2003 yılları arasındaki Irak siyasi tarihi hakkında başvuru en önemli ikincil kaynaklar Irak'ın siyasi tarihi hakkında önemli eserler olup bir kısmı şunlardır: Takuş (2015), Irak'ın Çağdaş Modern Tarihi; Al-Hasni (1958), Irak, Eski ve Yeni; Tripp (2007), Irak Tarihi; Marr (2020), Çağdaş Irak Tarihi 1921-2003; Al-Ali (2014), Irak'ın Geleceği İçin Mücadele; Kirmanj (2015), Irak'ta Kimlik ve Milliyet; Raşid (2006), Irak'ta Demokratik Geçiş Tarihsel Miraslar; Kültürel Temeller ve Dış Belirleyiciler.

İkincil kaynaklar olarak kullanılan tezler: El-Hilli (2015), Irak'ın Çağdaş Tarihinde Siyasi Dışlama 1921-1953; Keriş (2008), Irak'ta Demokratik Dönüşümün Nedenleri ve Engelleri ile İç ve Dış Boyutları; Rahima (2015), 2003'te Amerika'nın Irak'ı İşgali.

Literatür Değerlendirmesi

Literatürde, Irak'ta oydaşmacı demokrasi üzerine çok sayıda eser vardır. Oydaşmacı demokrasi, ülkedeki farklı toplumlar arasındaki çatışmaların sona ermesi; herhangi bir dinî veya etnik grubu dışlamaksızın bu toplumların tümünün, devletin yönetimine dâhil edilmesinde çözüm olarak kullanılan bir araçtır (Lijphart, 2004). Irak'ta Baas rejiminin sona ermesi, Amerika tarafından oydaşmacı demokrasi

modelinin uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır (McGarry, 2019). Bu bağlamda, ABD öncülüğünde Kalıcı Anayasa'nın temelini oluşturan Geçiş Dönemi Devlet Yönetimi Yasası çıkarılmış ve hatta Kalıcı Anayasa'nın yazılması sırasındaki müzakerelere Amerikalı diplomatlar da katılmıştır (Bremer, 2004). Böylece ülkedeki, yıllarca dışlanmış tüm dinî ve etnik gruplara, 2003 yılından sonra ABD müdahalesiyle kendi aralarında iktidarı paylaşma fırsatı verilmiştir.

Irak'ın 2003 yılı sonrasında oluşan yapısı için; çoğunlukçu, merkezî veya oydaşmacı demokrasi yönetiminin uygun olup olmadığı konusunda, akademisyenler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Nussibah Yunus, Toby Dodge gibi bazı akademisyenler, Irak için merkezî bir siyasi sistemin varlığını desteklemişlerdir. Dodge (2008), Arapların, Irak kimliğini koruma ve merkezî bir devlet kurma arzusu nedeniyle, Irak siyasi sisteminin merkezî bir perspektife dayanması gerektiğini belirtmiştir.

Diğer akademisyenler ise Irak Devleti için en iyi yöntemin, oydaşmacı demokrasi olduğunu savunmuşlardır. Bunlar arasında Lijphart ve John McGarry gibi isimler bulunmaktadır. McGarry (2007), oydaşmacı demokrasi modelinin, Irak'taki toplumların istikrar ve demokrasiye ulaşmasındaki en iyi çözüm yolu olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca Lijphart (2004), Şii ve Kürt toplulukların güç paylaşımını talep etmeleri nedeniyle merkezîleşmenin, Irak'ın koşullarıyla uyumlu olamayacağına dikkat çekmiştir. Bu hususta Bogaards (2019), Irak nüfusunun yaklaşık yüzde 80'ini temsil eden Şii ve Kürt toplulukların kabul etmemeleri nedeniyle, merkezî bir devlet inşa etmenin mümkün olamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Aboultaif (2019), Irak'ta oydaşmacı demokrasinin dört unsurunun güçlendirilmesi gerektiğine, özellikle büyük koalisyonlar ve veto yetkileri sistemi sayesinde istikrara kavuşulabileceğine ve toplumlar arasında gerilimlerin azalabileceğine vurgu yapmıştır. Obaid (2016), Anayasa'da değişiklikler yapılarak Irak'taki toplumlara uygun bir oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasını tavsiye etmiştir. Joanne Mcevoy ve Aboultaif (2020), Irak'taki toplumlar arasında istikrar ve barışı inşa etmek için tüm toplumların kabul edeceği bir çözümü benimsemenin gerektiğini vurgulamıştır.

2005 yılında kabul edilen Kalıcı Irak Anayasası, bazı oydaşmacı demokrasi özelliklerini barındırmasına rağmen birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bogardes (2019), Irak Kalıcı Anayasası'nın 138. maddesi uyarınca oydaşmacı demokrasinin

temel unsuru olan geniş koalisyonun geçici olması nedeniyle, oydaşmacı demokrasinin benimsenmesi noktasında toplumlar arasında istikrarın sağlanamadığı sonucuna varmıştır. Dodge (2020), güç paylaşımının siyasi elitler arasında gayriresmî bir şekilde devam etmesinin, ülkedeki sorunların ve şiddetin tırmanmasına neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Adil bin Omar (2019), Irak'ta gayriresmî geniş koalisyon güç paylaşımının yapılmasının, tüm azınlıkların hükûmette temsil edilememesi ve istikrar sağlanamaması sonucunu doğurduğunu belirtmiştir. Öte yandan Raşid Emare (2010) hükûmetin, en çok oyu alan siyasi blok tarafından kurulmasını öngören Anayasa'nın 76. maddesine ve Temsilciler Meclisinde kararların salt çoğunlukla alınacağını öngören 59. maddesine atıfta bulunarak Irak Anayasası'nın birçok maddesinde çoğunluk demokrasisinin benimsendiğine vurgu yapmıştır.

Çoğunlukçu demokrasiyi destekleyen Yunus (2011), 2005 Irak Anayasası'nın, Lijphart'ın tavsiyelerini benimsediği sonucuna ulaşmakla birlikte, bunun istikrar sağlamadığı, aksine toplumlar arasındaki bölünmeleri daha da artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı düşüncede olan Hassan Al-Harith'a göre (2016), Irak Kalıcı Anayasası, oydaşmacı demokrasi modelini benimsenmesine rağmen bu durum, toplumlar arasında barışı ya da ülkede demokrasiyi sağlayamamış, aksine çatışmaları körüklemesine sebep olmuştur. Bazılarına göre ise oydaşmacı demokrasinin Irak'ta uygulanması büyük sorunlar yaratmıştır. Örneğin Ahmed Abdullah Nahi ve Ali Muhammed Alvan; oydaşmacı demokrasinin, Irak'ta siyasi reformun önündeki en önemli engel olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Ebrihi (2016), Irak'ta oydaşmacı demokrasinin, çatışmayı sürdürdüğünü ve hatta ateşlediğini vurgulamıştır.

Ayrıca Asaad Tariş Abdüllerde ve Firas Gurgis Aziz (2015), Irak'ta oydaşmacı demokrasiyi uygulamanın, toplumlar arasındaki bölünmelerin boyutunu artıran sorunlara yol açtığı sonucuna varmıştır. 2003-2013 döneminde Irak'ta oydaşmacı demokrasiyi ele alan Hamad Jassim Al-Khazraji; oydaşmacı demokrasinin, Irak için temel bir çözüm yolu olmadığı ve demokrasi için tehlike oluşturduğu sonucuna varmıştır. Nour Laith al-Mehdi, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanmasının, çatışmaları güçlendirdiğini ileri sürmüştür. Dahası Hiba'ya göre, Irak'ın oydaşmacı demokrasiyi benimsemesi, bölgesel devletleri, Irak'ın iç işlerine müdahale etmeye teşvik etmiştir. Bu nedenle bazılarına göre Irak'ta oydaşmacı demokrasi, yalnızca geçici bir süre uygulanmalıdır. Örneğin, al-Isavi, oydaşmacı demokrasinin geçici bir

dönem olması ve ardından çoğunluk demokrasisine geçişin sağlanması gerektiğini savunmuştur.

Çoğunlukçu demokrasiyi ve merkezî bir Irak devletini destekleyen Dodge ve Mansur (2020), Irak Anayasası'nın hazırlanma biçiminin, seçkinler için özel bir pakt oluşturduğuna ve bunun da Irak toplulukları arasında çatışma ve bölünmelerde artışa yol açtığına dikkat çekmektedir. Ayrıca, oydaşmacı demokrasi uygulanmasının, ülkedeki iç savaşın tırmanmasındaki ana nedenlerden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Al-Bedri, 2004-2014 yılları arasında yaptığı çalışmada, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin başarılı olmadığına değinmiştir. Abbas Akil (2017), oydaşmacı demokrasi uygulaması ve siyasi elitlerin mezhepsel çağrışımlara sahip bir söylemi benimsemesi sonucunda Irak'ta uygulanan siyasi sistemin başarısız olduğunu belirtmiştir. Usame Halef (2018), Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanmasının, istikrar ve elitler arasında iş birliğini teşvik etmediğini savunmuştur.

Tezin Önemi

Irak halkı, uzun yıllar boyunca refah ve demokrasiden mahrum kalmıştır. Bu mahrumiyeti gidermek adına oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Irak'ta 2003 yılı sonrasında oluşturulan siyasi sistemin, oydaşmacı demokrasi modeliyle ne ölçüde uyumlu olduğu ve bu modelin uygulanmasında karşılaşılan sorunları incelemek büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen çıktıların, Irak'ta oydaşmacı demokrasi modeli ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bölümleri

Çalışma giriş, dört bölümden oluşan ana metin ve sonuç şeklinde tasarlanmıştır.

Giriş bölümünde; tezin problemi, amacı, kapsamı, araştırma sorusu, hipotezi, metodolojisi, veri toplama teknikleri, literatür değerlendirme ve son olarak tezin önemi açıklanmıştır.

Birinci bölümde; teorik bir çerçevede oydaşmacı demokrasi modeli tanıtılıp incelenmiştir. Bu bağlamda, oydaşmacı demokrasi kavramı, ortaya çıkışı ve gelişimi, ayrıca oydaşmacı demokrasinin özellikleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; ilk olarak Irak'ın stratejik önemi, jeopolitik ve jeostratejik çerçevede incelenmiş, ardından Irak'ta bulunan dinî ve etnik toplumlar anlatılmıştır. Akabinde Modern Irak Devleti'nin kuruluşundan 2003 yılına kadar olan siyasi gelişmelerin tarihsel arka planı incelenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak, 1921 yılından 1958 yılına kadar olan monarşi dönemi; devamında Birinci, İkinci ve Üçüncü Cumhuriyet Dönemi ve Baas rejimi dönemi olmak üzere siyasi devreler ele alınmıştır. Son olarak, 11 Eylül 2001 olaylarının Irak üzerindeki etkileri ve Irak'ın işgali hedefleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; 2005 yılında Kalıcı Anayasa hazırlama sürecinde dinî ve etnik toplumları temsil eden siyasi partiler arasında görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar ve ABD'nin rolüne yer verilmiştir. Ardından Irak Anayasası'nın oydaşmacı demokrasi modeli ile ne ölçüde uyumlu olduğunu incelemek için Lijphart'ın önerdiği özel düzenlemeler üzerinden Anayasa'nın metin analizi yapılmıştır. Ayrıca Irak'ta 2003-2020 yılları arasında oydaşmacı demokrasi modelinin ne ölçüde ve nasıl uygulandığı, yapılan genel seçimler ve çıkarılan kanunlar, detaylıca ele alınarak titiz bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Dördüncü bölümde; Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin başarısızlığı ve yarattığı sorunlar ele alınmıştır. Bu kapsamda Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin karşılaştığı sorunlar ortaya konulmaya çalışılmış; ardından bu sorunların yarattığı etkilere yer verilmiştir. Daha sonra Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin nasıl uygulandığı konusu tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma sonuçları ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

OYDAŞMACI DEMOKRASİ MODELİNE

KAVRAMSAL BİR GİRİŞ

Günümüzde Orta Doğu ülkelerinde ve akademik camiada üzerinde en çok durulan konulardan birisi, oydaşmacı demokrasi modelidir. Orta Doğu ülkelerinin çoğu sömürge yönetiminden diktatörlük yönetimine geçmiştir. Bu nedenle bu ülkelerde yaşayan toplumlar, iktidara adil bir şekilde katılımın esas alındığı oydaşmacı demokrasi modelini kendi ülkelerini için önemli bir kavram olarak görmektedir. Bu bölümde, oydaşmacı demokrasi modelinin kurucusu Arend Lijphart ve yeni nesil düşünürlerin oydaşmacı demokrasi modeli hakkındaki görüşleri üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede oydaşmacı demokrasi kavramı, ortaya çıkışı, gelişimi ve sahip olduğu nitelikler ele alınacaktır.

1.1. Kavramsal Olarak Oydaşmacı Demokrasi Modeli

Oydaşmacı (consociationalism), Latince “consociato” olarak ifade edilmektedir. İngilizcede “consociationalism” kelimesi, ortak olmak, birleşmek anlamlarında kullanılmaktadır (Wordsense dictionary, 2021). Consociationalism kavramı Türkçeye oydaşmacı veya ortaklaşmacı şeklinde çevrilmiştir (Canyurt ve Dalar, 2020, s.171).

Oydaşmacı demokrasi; şiddetli bölünmüş toplumlarda kullanılan öncü bir yönetim biçimi, bir ülkedeki tüm etnik ve dinî toplumların, yürütme, yasama, yargı, askerî ve kültürel güçlerinin yönetsel süreçlere adil bir şekilde iştirak etmesini sağlayarak bölünmüş toplumlarda mevcut olan savaşı sona erdirmek ve barış inşa etmek için bir araç olarak kullanılmıştır (Rohwerder, 2020, s.3).

Genel olarak demokrasi, barışçıl güç aktarımı, azınlık haklarının korunması ve çoğunluğun egemenliğine dayanan bir siyasal yönetim biçimidir (Bougaida, 2016, s.104). Ancak çoğunluk yönetiminin, bölünmüş çoğulcu toplumlarda uygulanması hâlinde çoğunluk diktatörlüğüne dönüşebilmesi ihtimali yüksektir. Bu durum, özellikle bölünmüş toplumdaki uyumsuzluklardan, etnik veya dinî sorunlardan kaynaklanması hâlinde çatışmalara ve iç savaşa yol açacaktır. Bugün Orta Doğu ülkeleri başta olmak üzere dünyadaki pek çok ülke, etnik ve mezhepsel sorunlardan

muzdariptir. Bu sorunların giderilmesine yönelik çözüm ortaya koyan kavramlardan birisi de oydaşmacı demokrasi modelidir. Oydaşmacı demokrasi modeli, bazı ülkelerde hâlâ siyasi istikrarı kolaylaştırmada başarılı olmakla birlikte; Kıbrıs ve Lübnan gibi ülkelerde ise ciddi başarısızlıklara yol açmıştır (Emare, 2010, s.131).

Bu model, dünyada birçok ülkede uygulanan Westminster demokrasi modelinin çoğunlukçu özelliklerine bir karşıtlık oluşturmaktadır. Oydaşmacı demokrasi etnik, dinî, mezhepsel çoğunluğun kabulü ilkesine dayanmaktadır. Ayrıca, bu model ülkedeki tüm toplumların haklarını, kimliklerini, özgürlüklerini ve fırsatlarını güvence altına almayı ve zorla asimilasyon olmaksızın eşitliğin faydalarından herkesin yararlanmasını sağlayan siyasi ve sosyal kurumlar yaratmayı amaçlamaktadır (McGarry ve O’leary, 1993, s.36).

Bu nedenle, oydaşmacı demokrasi modeli destekçilerine göre, parçalanmış toplumlar, Westminster modelini uygulamak için uygun koşullara sahip değiller ve bu özellikteki toplumlarda oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanması ideal bir çözüm olarak görülmektedir (Emare, 2010).

Oydaşmacı demokrasi modelinin akademisyenler tarafından çok farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Hans Daalder, oydaşmacı demokrasi modelini şu şekilde nitelendirmiştir: “Farklı sosyal grupların siyasi elitlerin, karşılıklı hoşgörü ve uzlaşma yoluyla çoğulcu bir devlet kurmayı başardıkları bir siyasi yönetim modelidir” (Dalar, 2011, s.193).

Oydaşmacı modeli, esas olarak Arend Lijphart’ın teorisine dayanmaktadır. Lijphart ilk olarak 1968 yılında “Topologies of Democratic Systems”, sonra 1969 yılında “Consociational Democracy” ve 1977 yılında “Democracy in Plural Societies”, başlıklı çalışmalarında oydaşmacı modeli geliştirmiştir. Bu çalışmalarda, bu modelin uygulanmasıyla ülkedeki tüm dinî ve etnik toplumların tek bir çatı altında, herhangi bir topluma zarar vermeden yaşayabilecekleri öngörülmüştür. Böylece, derinden bölünmüş toplumların, oydaşmacı demokrasi modeli uygulanarak daha istikrarlı ve homojen olma eğiliminde olacakları belirtilmiştir.

Lijphart, 1977 yılında yayınlanan “Democracy in Plural Societies” adlı çalışmasında oydaşmacı demokrasiyi dört temel unsur ile tanımlamıştır. İlk ve en önemli unsur, çoğulcu bir toplumun, tüm dinî ve etnik grupları temsil eden siyasi elitlerin büyük bir koalisyonu veya yürütme gücünü paylaşması yoluyla

yönetilmesidir. Oydaşmacı modelin diğer üç unsuru, azınlıkların çıkarlarına ek bir koruma sağlayan karşılıklı veto etme hakkı; siyasi temsil, kamu hizmeti atamaları ve kamu fonlarının tahsisi için temel bir kriter olarak orantılılık; son olarak da her toplumun kendi iç işlerini yürütmesi için özerkliğe sahip olmasıdır.

Lijphart, Hindistan'daki demokratik sistem üzerine 1996 yılında yaptığı çalışmada, şiddetli etnik dil bilimsel ayrımlar görülmesine rağmen Hindistan'ı başarılı bir oydaşmacı demokrasi örneği olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, bu çalışmada Lijphart, oydaşmacı demokrasiyi birincil ve ikincil olmak üzere dört unsur üzerinden tanımlamaktadır. Nitelendirdiği birincil unsurlar, geniş koalisyon ve otonomidir. Geniş koalisyon ülkenin tüm toplumlarının siyasi karar alma sürecinde rol almasıdır. Otonomi ise, her topluma kendi iç işlerini yönetme hakkı verilmesidir. Yasama temsilinde, kamu hizmetlerinde ve kamu fonlarında orantılılık unsuru ve azınlık veto hakkı oydaşmacı demokraside ikincil unsurlar olarak tanımlanmıştır. Lijphart'ın oydaşmacı demokrasilerde tanımladığı bu dört unsurun her biri, bölünmüş toplumlar arasındaki çatışmayı azaltmada büyük bir rol oynamaktadır (Lijphart, 1996, s.259-261).

1.2. Oydaşmacı Demokrasi Modelinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Oydaşmacı demokrasi kavramına tarihsel açıdan bakıldığında, bu kavramın ilk olarak Alman filozof Johannes Althosius'un (1557-1638) yazılarında geçtiği görülmektedir (Dalar, 2011, s.139). Ayrıca Lijphart (2008, s.3-4), 20. yüzyılın başlarında Avusturyalı Marksistlerden Otto Bauer ve Kral Renner'in yazılarında; 1961 yılında David Apter'in Uganda üzerine yaptığı çalışmasında ve 1965 yılında Arthur Lewis'in, "Batı Afrika'da Siyaset" başlıklı çalışmasında da bu kavramın kullanıldığını belirtmiştir.

Oydaşmacı demokrasi modeli kavramı, ilk olarak Küçük Avrupa ülkelerinden Avusturya, Belçika, Hollanda ve İsviçre'deki demokratik deneyimler incelenmeye başlandığında ortaya çıkmıştır. Küçük Avrupa ülkeleri, bölünmüş olan bir dizi farklı dilsel, kültürel ve dinî gruplardan oluşmasına rağmen, bu ülkelerde bulunan farklı grupların, sosyal ve siyasi açıdan istikrar içinde yaşayabilmeleri dikkat çekmiştir. Batılı düşünürler, bu ülkelerin bölünmüş çeşitli etnik ve dinsel toplumlardan müteşekkil olmasına rağmen siyasi istikrar ve ilerlemenin kaynağının, "oydaşmacı

demokrasi modeli” olarak adlandırdıkları demokratik siyasi sistemin benimsenmesi olduğu sonucuna varmışlardır (Emare, 2010, s.8).

Lijphart, oydaşmacı demokrasinin teorisini 1960-1975 yılları arasında geliştirmiştir. Bu teori, temel olarak çoğulcu bir sosyal yapıya sahip olan Avusturya, Belçika, Hollanda ve İsviçre olmak üzere dört Batı ülkesine dayanmaktadır. Oydaşmacı model daha sonra, Lübnan, Kongo, Ruanda, Güney Afrika ve Malezya gibi Orta Doğu ve Afrika ülkelerine yayılmıştır. Hatta Lijphart’ın 2004 yılında yayınlanan “Consociational Design for Divided Societies” isimli makalesinde, oydaşmacı demokrasi modeli, Irak için de önerilmiştir (Lijphart, 2004, s.98).

Oydaşmacı demokrasi teorisinin altyapısı, ilk olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında Lijphart tarafından geliştirilmiştir. Lijphart, klasik olarak kabul edilen 1969 yılında yayımlanan “Consociational Democracy” adlı makalesinde Gabriel Almond’un “Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler” adlı eserinde sunduğu siyasi sistem sınıflandırmasını eleştirerek yeni bir demokratik siyasi model olan oydaşmacı demokrasi modelini ortaya atmıştır. Gabriel Almond, demokrasileri siyasal, kültürel ve toplumsal yapı temelinde üçe bölmüştür. İlki Angelo Amerikan demokrasileridir, homojen bir siyasi kültür ile karakterize edilmiştir. İkincisi Kıta Avrupası demokrasileri olup siyasi kültür parçalanmasıyla karakterize edilmiştir. Üçüncüsü ise Angelo Amerikan demokrasileri ile Kıta Avrupası demokrasileri arasında olan demokrasi sistemidir (Lijphart, 2008, s.27).

Almond’a göre üçüncü siyasi sistem, çok partili ve homojen bir siyasi kültür ile karakterize edilmektedir. Lijphart, Almond’un sınıflandırmasının çok zengin ve ayrıntılı olduğunu, küçük Avrupa ülkelerindeki demokrasileri tatmin edici bir şekilde ele almadığını ve bu temel kusur nedeniyle sınıflandırmasının eksik olduğunu söyleyerek bu sistemi eleştirilmiştir (Lijphart, 1969, s.277).

Lijphart (1969), Küçük Avrupa ülkelerinde demokrasinin homojen bir siyasi kültür ve işleyen çok partili sistemin bir özelliği olmadığını belirterek bu ülkelerdeki demokratik istikrarın, farklı grupları temsil eden siyasi elitlerin iş birliği kurmalarından kaynaklandığını belirtmiş ve oydaşmacı demokrasi teorisini geliştirmiştir. Böylelikle Lijphart’a (1969) göre, küçük Avrupa ülkelerinde

uygulanan demokrasi modeli, siyasi kültür temeline değil, siyasi elitlerin iş birliği yapmaları temeline dayanmaktadır.

Bu nedenle oydaşmacı demokrasi modeli, Lijphart (1969, s.216) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “Parçalanmış siyasi kültüre sahip bir demokrasiyi, istikrarlı bir demokrasiye dönüştürmek için tasarlanmış, elit kartel tarafından yönetilen hükûmettir.” Buna göre Lijphart, siyasi elit davranışı, çoğulcu toplumlara sahip bir ülke ile siyasi istikrar arasındaki eksik halka olarak sunmayı başarmıştır (Bogaards, 2000, s.402).

Klasik çalışmalarında Lijphart, bölünmüş toplumlarda oydaşmacı demokrasi modelinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi ve sürdürebilmesi için üç faktörün göz önüne alınması gerektiğini belirtmiştir. Birinci faktör, ülkeye karşı dış tehditlerin varlığıdır. Ona göre, bir ülkeye yönelik dış tehditler bulunduğu, ülkedeki toplumların arasındaki çatışmalar bir kenara bırakılarak tüm toplumlar bir araya gelir. İkinci faktör, benzer büyüklükteki iki kesime sahip toplumlarda veya bir kesimin çoğunluğa sahip olduğu toplumlarda, belirli bir kesimin hâkim olmayı amaçlama olasılığını azalttığı için çoklu bir güç dengesine ihtiyaç vardır. Oydaşmacı demokrasiyi etkileyen üçüncü ve son faktör ise karar alma mekanizmasında düşük yükümlülüklerin olmasıdır (Lijphart, 1969, s.217-218).

Lijphart’a göre bu üç faktör, istikrarlı ve başarılı bir demokrasi inşa etmek için ülkedeki farklı toplumları temsil eden siyasi elitlerin iş birliği yapmalarını da teşvik edecektir. Zira siyasi elitlerin iş birliği yapması, etnik ve dinî toplumlar arasındaki çatışma şiddetini azaltmaya başlamaktadır. Bu nedenle siyasi elitlerin iş birliği, bir çatışma çözme aracı olarak oydaşmacı demokrasinin önemli bir parçası gibi görünmektedir (Lijphart, 1969, s.217).

Bununla birlikte, bu üç faktör, zaman içerisinde Lijphart tarafından değiştirilmiş; bazıları kaldırılmış, bazılarının yerine yeni faktörler eklenmiştir. Örneğin, 1980’lerin ortalarında çoklu denge gerekliliğini, çoğunluk toplumlarının olmaması ve grupların benzer büyüklükte olması ihtiyacına dönüştürmüştür. Ayrıca karar verme aracına aşırı yüklenmeme ihtiyacını da ortadan kaldırmıştır. Öte yandan dış tehdit faktörü korunmuş; toplumların coğrafi olarak yoğunlaşması, küçük bir nüfus büyüklüğü, geniş bağlantıların varlığı sosyal-ekonomik eşitlik gibi yeni faktörler de eklenmiştir. Lijphart’ın yaptığı bu değişiklikler, oydaşmacı

demokrasinin, Avrupa demokrasilerinden ziyade diğerk ülkelerdeki çatışma yönetimi gerektiren durumları içerecek şekilde uygulanmasına yönelik bir değışimi yansıtmaktadır (Mühlbacher, 2009, s.44).

Oydaşmacı demokrasi modelini savunan yeni nesil düşünürlerden olan John McGarry, oydaşmacı demokrasi teorisindeki ana fikrin, dinî, etnik veya dilsel bölünmüş olan toplumların siyasi istikrara ulaşması için siyasi elitlerin siyasi gücü paylaşması olduğuna dikkat çekmiştir (McGarry, 2008, s.691). Buna bağılı olarak, ayrılmış toplumlara sahip ülkelerde siyasi elitlerin, aralarında iş birliğı yaparak iktidarı paylaşması durumunda başarılı bir oydaşmacı demokrasi gerçekleşecektir. Aksi takdirde bölünmüş toplumlar içeren ülkeler, siyasi istikrarsızlık ve çatışmaya karşı savunmasız hâle gelecektir.

Son zamanlarda John McGarry ve Brenden O'Leary tarafından liberal ve kurumsal biçimleri arasındaki ayrımı dile getirilerek oydaşmacı demokrasi modeli daha da geliştirilmiştir. Bu çerçeveden, oydaşmacı demokrasi modelinin, liberal ve kurumsal olmak üzere iki şekli bulunmaktadır (Stojanovic, 2019, s.3).

McGarry ve O'Leary, özerklik, eşit saygı, siyasi katılım ve siyasi elitlerin arasında iş birliğı gibi oydaşmacı demokrasi avantajlarının, liberal bir oydaşmacı demokrasi düzenlemesi altında daha iyi olacağını düşünmektedir (McGarry, 2019, s.3-4). Liberal oydaşmacı demokrasi biçimi ırk, milliyet, din, mezhep gibi alt kimliklerden bağımsız olarak, demokratik seçimlerde öne çıkan siyasi kimliklere dayanmaktadır. Oydaşmacı demokrasinin kurumsal biçimi ise kota, ayrılmış koltuklar ve diğerk mekanizmaları kullanarak etnik köken veya din gibi tanımlayıcı kriterlere göre toplumları barındırmaktadır (McGarry ve O'Leary, 2007, s.675).

Oydaşmacı demokrasi modelinin geliştirilmesinde önemli bir nokta daha bulunmaktadır. Son zamanlarda çağdaş demokrasilerde dış aktörlerin, oydaşmacı modelin tasarımı, uygulanması ve muhafaza edilmesinde kapsamlı ve ciddi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Buna göre oydaşmacı demokrasi modeli, bölünmüş toplumlara sahip ülkelerde dış aktörler tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Örneğın, 1989 yılında Lübnan'da oydaşmacı demokrasi modelinin kurulmasına yol açan iç çatışmaların patlak vermesinin ardından, uzun bir süre istikrarı sağlamayı başaran Taif Anlaşması, Suudi Arabistan'ın yardımıyla yapılmıştır (McGarry, 2019, s.3-4).

Ayrıca oydaşmacı demokrasi modelinin, Güney Afrika, Bosna Hersek, Burundi, Güney Sudan, Kenya ve Makedonya gibi bölünmüş toplumlara sahip ülkelerde, küçük dört Avrupa ülkeleri gibi kendi isteğiyle değil, dış aktörler tarafından uygulandığı görülmektedir. Buna göre, oydaşmacı demokrasi modelinin, çatışma sonrası devlet kapasitesi ve meşruiyet oluşturmak için dış aktörlerin en çok tercih ettiği yönetim anlayışı olmuştur (Rohwerder, 2020, s.3).

1.3. Oydaşmacı Demokrasinin Nitelikleri

Oydaşmacı demokrasi modeli, daha önce ifade edildiği gibi, farklı toplumları temsil eden siyasi elitlerin iş birliği yapmaları temeline dayanmaktadır. Siyasi elitlerin arasında kurulacak iş birliği dört kurumsal düzenlemeyi içermektedir.

Bu dört kurumsal düzenleme aynı zamanda oydaşmacı demokrasi modelinin niteliklerindedir. Bu nitelikler şunlardır: Hükûmette büyük bir koalisyonu ile geniş kapsamlı güç paylaşma; bölgesel ve kurumsal formda özerklik; hem bir seçim formülü hem de kamu hizmeti atamaları ve mali kaynakların tahsisi için bir ilke olarak orantılı temsil toplumlari, son olarak hayati çıkarlarını etkileyen konularda veto hakkı (Mühlbacher, 2009, s.42). Kısaca geniş koalisyon, otonomi, orantılılık ve veto hakkından oluşan bu dört nitelik, ülke çapında veya etnik çatışma ile işaretlenmiş ülkenin bir bölgesinde işleyebilmektedir (McGaary ve O'leary, 1993, s.35).

Bu dört niteliğin uygulanmasıyla ilgili, Lijphart tarafından 2004 yılında yayınlanan "Consociational Democracy for Divided Societies" adlı çalışmada, başarılı ve istikrarlı bir oydaşmacı demokrasinin uygulanması için çoğulcu ülkelerdeki anayasa yapıcılara birçok tavsiyeler sunulmuştur. Bu çalışmada, bölünmüş ve farklı toplumlara sahip olan ülkelerde başarılı bir oydaşmacı demokrasi modeli inşa etmek için iki temel unsur olan güç paylaşımı ve otonominin gerekliliği vurgulanmaktadır. Lijphart, anayasa yapıcılara, bu ülkelerde oydaşmacı modelin bu iki unsurunu uygulamak için özel düzenlemeleri benimsemeleri gerektiğini işaret etmiştir. Parlamenter sistemde federalizm, ademimerkeziyetçilik ve nispi seçim sistemini benimsemek ve azınlıklara özerklik verilmesi oldukça önemlidir.

1.3.1. Geniş koalisyon (Güç paylaşımı)

Lijphart'a göre, oydaşmacı demokrasi modelinin birincil niteliklerinden ilki geniş koalisyondur. Oydaşmacı demokrasi, farklı dinî, etnik ve mezhepsel toplumların bir arada yaşayabilmesinin önünü açan bir yönetim modelidir. Bunun sağlanabilmesi için yasama ve yürütme gücünün, geniş bir koalisyon içinde ülkenin tüm dinî ve etnik toplumlarını temsil eden siyasi partiler tarafından güç paylaşımı gerekmektedir. Böylece mevcut tüm toplumların, ülke yönetimine katılmasında önemli bir garanti elde edilebilmektedir (Lijphart, 1977, s.48). Bu bağlamda Lijphart, oydaşmacı demokrasiyi benimseyen ülkelerdeki tüm toplumların geniş çapta güç paylaşımı yapması için iki meclisli bir parlamenter sistemi benimsemelerini tavsiye etmektedir (Lijphart, 2004, s.104).

Oydaşmacı demokrasi modelinde iki aşamalı faaliyet gösteren siyasi elitler oldukça önemli bir yere sahiptir. İlk aşamada; temsilci meclisinde, ülkenin tüm toplumları, nispi seçim sistemi ile siyasi partiler tarafından temsil edilmektedir. Bu durum, siyasi parti liderlerinin iktidarda görev elde etmesi için parlamentodaki diğer siyasi partilerle müzakere ve iş birliği yapmalarını teşvik etmektedir. Böylece, ilk süreç olarak geniş koalisyon "güç paylaşma" düzenlemelerinin, siyasi elitler arasındaki çatışmayı hafifleteceği ve iş birliği kurulmasını teşvik edeceği düşünülmektedir. Sürecin ikinci aşamasında, siyasi elitler arasında iş birliği, ülkedeki tüm toplumlar arasında uzlaşmayı teşvik edecektir. Ayrıca Temsilci Meclisi'nde ülkedeki tüm toplumları temsil eden siyasi elitlerin, toplumların haklarını korumaları, seslerini önemli ölçüde duyurabilmelerinin, oyunun kurallarının adil ve meşru olarak uygulandığını hissettireceği ileri sürülmektedir (Norris, 2005, s.4). Bu nedenlerle geniş koalisyon, çoğulcu toplumlarda siyasi istikrarın ve demokrasinin sağlanmasında önemli bir role sahiptir.

Oydaşmacı demokrasilerde geniş koalisyon, farklı biçimlerde olabilmektedir. Bazı koalisyonlar, geçici veya kalıcı nitelikte konsey veya komiteler oluşturabilir. Örneğin, Hollanda sosyal-ekonomik konseyi (Lijphart, 2016, s.57). Ayrıca Anayasa'da öngörölmüş resmî bir geniş koalisyon olabileceği gibi, siyasi elitlerin arasında ittifak yoluyla gayriresmî bir geniş koalisyon da mümkündür. Örneğin, Avusturya'da Katoliklerin ve sosyalistlerin eşit olarak temsil edildikleri, gayriresmî olarak oluşturulan koalisyon komitesi (Emare, 2010, s.136).

Sonuç olarak geniş koalisyon, bölünmüş toplumlarda demokrasi ve istikrarın sağlanması için hayati bir araç olarak görülmektedir. Çoğulcu ülkelerdeki tüm toplumları temsil eden siyasi elitlerden oluşan bir koalisyon hükümetinin, aşırılıkçı talepleri yumuşatması ve elitlerin arasındaki etnik ve dinî hoşgörüsüzlük ifadelerini azaltması gerekir. Zira tüm siyasi elitlerin geniş tabanlı bir koalisyon oluşturmasının, politikacıların oyunun kurallarının meşruiyetini kabul etmeleri ve taleplerini yumuşatmaları ve hatta rakibiyle iş birliği yapmaları için güçlü bir kabul sağlayacağına inanılmaktadır (Norris, 2005, s.4).

1.3.2. Kültürel ve federal otonomi

Oydaşmacı demokrasilerde, ülkedeki tüm dinî, etnik ve mezhepsel toplumların kültürel özerkliğe sahip olması amaçlanmaktadır. Otonomi ilkesine göre, ülke çapında tüm toplumları ilgilendiren konulardaki kararlar, ortak bir şekilde ve eşit derecede alınacaktır. Fakat belirli bir topluma ilişkin konularda o toplum, kendi karar verme ve uygulama gücüne sahip olacaktır (El-Anbari, 2007, s.22).

Otonomiye oydaşmacı demokrasinin birincil niteliklerinden biri olarak gören Lijphart, kültürel otonominin üç şekilde olabileceğine dikkat çekmiştir. Birincisi federal şekildir. Çoğulcu olmayan toplumlarda da uygulanan federalizm, oydaşmacı teori ile bazı ortak noktalara sahiptir. Bunlar, oydaşmacı demokrasinin en önemli özelliği olan ülkedeki toplumlara özerklik tanınması ve bunun yanında federal mecliste azınlıkların temsilidir. Buna göre federal teori, oydaşmacı teorinin özel bir türü olarak ele alınabilmektedir (İyad, 2013, s.272). Buna bağlı olarak Lijphart, her toplumun belirli bir bölgede yoğunlaşması durumunda, federal sistemin uygulanmasını önermiştir (Lijphart, 2004, s.104).

Otonominin ikinci biçimi, belirli bir bölgede yoğun olmayan dinî, etnik veya dilsel azınlıkların, bölgelerinde bağımsız okullar açma hakkına sahip olmalarıdır. Bu hak Hollanda, Belçika ve Hindistan gibi ülkelerde olduğu gibi, istikrarın sağlanması ve demokrasinin uygulanmasında önemli bir yer tutmaktadır (Lijphart, 2004, s.105). Otonominin üçüncü biçimi ise Lübnan ve Kıbrıs'ta uygulandığı gibi dinî toplumların varlığını dikkate alan kişisel statü yasalarının çıkarılmasıdır (Bişara, 2018, s.16).

1.3.3. Orantılılık

Oydaşmacı yönetimlerde orantılılık oldukça önemli bir yere sahiptir. Lijphart, parlamento, ordu, kamu hizmeti ve hükûmetin her düzeyinde tüm dinî ve etnik toplumların orantılı olarak katılmaları hususuna dikkat çekmektedir (Lijphart, 2004, s.105).

Oydaşmacı demokrasinin bu dinamiği ile ülkenin mali kaynakları tüm toplumlar arasında eşit dağıtılmakta, bununla birlikte temsilci mecliste bütün dinî ve etnik toplumların büyüklüğüne göre orantılı bir temsile sahip olmaları amaçlanmaktadır. Bu durum, karar verme sürecinde ortaya çıkabilecek pek çok sorunu ortadan kaldırmaktadır. Aynı zamanda orantılılık, azınlığın çoğunluğu yönetmesine veya çoğunluğun diktatörlüğüne karşı en güçlü engellerden biri olarak kabul edilmektedir (El-Anbari, 2007, s.19).

Orantılılığın iki önemli işlevi bulunmaktadır. İlk işlevi, tüm toplumlar arasında kamu görevlerine atama ve kamu fonlarının dağıtımında eşitliği sağlamasıdır. İkinci işlevi ise karar alınma sürecine dairdir. Orantılılık, çoğunlukçu yönetimde “Kazanan her şeyi alır.” ilkesini ortadan kaldırmaktadır. Oydaşmacı demokrasilerde orantılı temsil sistemi, devletin tüm toplumlarının orantılı olarak karar verme sürecine dâhil edilebilmesini öngörmektedir (Obid, 2016, s.569). Sonuç olarak oydaşmacı demokrasilerde orantılılık hem çoğunluklar hem de azınlıklar için adaleti ve eşitliği sağlayacak ideal bir sistemdir.

1.3.4. Azınlığın vetosu

Oydaşmacı demokrasi modelinin dördüncü niteliği, Lijphart tarafından oydaşmacı modelin ikincil özelliklerinden biri olarak görülen azınlık vetosudur (Lijphart, 1996, s.261).

Oydaşmacı demokrasilerde azınlıklara siyasi koruma sağlamak ve oluşturulan büyük koalisyonla azınlıkların da katılmalarını kolaylaştırmak için veto hakkı tanınması gerekmektedir (Jarrett, 2017, s.40). Lijphart çoğulcu toplumlarda geniş bir koalisyonla katılmanın, etnik ve dinî toplumlara önemli bir koruma sağlayacağına inanmaktadır. Fakat tüm toplumlar, temsilci meclisine ve hükûmete iştirak etmelerine rağmen kararlar, çoğunluk ilkesine göre alındığında bu koruma mutlak

değildir. Bu nedenle veto hakkı, azınlık çıkarlarını korumada önemli bir role sahip olacaktır (Lijphart, 1977, s.64).

Bununla birlikte veto hakkının, azınlık tiranlığına yol açarak büyük bir tehlike oluşturabileceği de görülmektedir. Fakat Lijphart'a göre bu tehlike görüldüğü kadar büyük değildir. Ona göre, azınlığın veto yetkisini kullanmasında tiranlık olmasını engelleyen üç neden vardır: Bunlardan ilki; azınlıkların, aşırı veto kullanmasının kendi çıkarlara zarar verilebileceğinin farkında olmasıdır. İkinci nedeni; veto hakkı, fiilen kullanılmasından ziyade güvenlik hissi veren olası bir silah olarak yer almaktadır. Veto hakkının tehlikeli olmayacağını gösteren üçüncü neden ise her toplumun, sınırsız veto kullanmanın tehlikelerinin farkında olmasıdır (El-Anbari, 2007, s.19).

Oydaşmacı demokrasilerde veto hakkı, iki biçimde olabilmektedir. Veto hakkı, resmî olarak Anayasa'da öngörülmüş bir kural olabileceği gibi, anlayışa dayanan gayriresmî bir veto hakkı da olabilmektedir. İsviçre ve Hollanda, veto hakkını gayriresmî olarak tatbik edilen ülkelere örnektir. Belçika'da ise veto hakkı, resmî olarak uygulanmaktadır (Bishara, 2018).

Sonuç olarak, oydaşmacı demokrasi modeli, bölünmüş toplumlarda tüm dinî ve etnik toplumların barış içinde ve bir arada yaşamalarını sağlayan bir yönetim sistemidir. Oydaşmacı model, haiz olduğu dört önemli niteliğiyle bölünmüş toplumlarda siyasi istikrar ve demokrasiyi inşa etmede ciddi bir role sahiptir. Zira bu modelin tatbik edilmesiyle, ülkede hiçbir toplum diğer toplumlarından ayırt edilmeden, ülkede bulunan bütün dinî, etnik ve dilsel toplumların temsilciler meclisi, hükûmet, ordu, askerî ve kamu hizmetin başta olmak üzere tüm alanlara adil bir şekilde iştirak edebileceklerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAK'IN SOSYAL YAPISI VE MODERN İRAK DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAN 2003 ABD İŞGALİNE KADAR SİYASİ YAPISI (1921-2003)

İrak'ta 2003 yılındaki işgal sonrası durumu anlamak için, Irak'ın stratejik önemi ve sosyal yapısının yanı sıra iç içe geçen ve birbirini tamamlayan tarihî olayları da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu nedenle, ilk olarak ülkenin kuruluşundan 2003 yılına kadar olan siyasi yapıyı belirlemek oldukça faydalı olacaktır. Bu bölümde; oydaşmacı demokrasinin, bu ülkenin koşullarıyla uyumlu olup olmadığını, ülkede uygulanma sebeplerini ve karşılaştığı sorunları ortaya çıkarmak için, öncelikle Irak'ın stratejik önemi ve sosyal yapısı açıklanmış ve ardından modern Irak devletinin kuruluşundan 2003 yılına kadar olan siyasi yapının ve yaşanan siyasi gelişmelerin tarihsel arka planı incelenmiştir. Son olarak ABD, işgal sonrası Irak'taki siyasi sistemi oydaşmacı demokrasi modeli üzerine inşa ettiği için ABD'nin hedefleri ve Irak'ı işgal nedenlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bunu anlamak için de 2001-2003 olaylarının Irak üzerindeki etkileri ve işgalin hedefleri incelenecektir.

2.1. Irak'ın Stratejik Önemi ve Sosyal Yapısı

Bu kısımda, ilk önce Irak'ın sahip olduğu büyük stratejik önem ele alınacak, ardından sosyal yapısı açıklanacaktır.

2.1.1. Stratejik önemi

Harita 1. Irak haritası

Kaynak: Maps of The world.(t.y.). Erişim adresi: www.mapsland.com

Irak, Asya'nın güneybatı kesiminde, Orta Doğu bölgesinde yer almaktadır. Ülkenin haritasına bakıldığında, kara sınırlarının altı ülke ile çevrili olduğu görülecektir. Bu ülkeler, kuzeyde Türkiye, güneyde Suudi Arabistan, doğuda İran, güneydoğuda Basra Körfezi ve Kuveyt, batıda Ürdün ve kuzeybatıda Suriye'dir (Harita 1). Irak, Suudi Arabistan ve İran'dan sonra körfez ülkeleri arasında 437.072 km² alanı, 3.650 km (2.268 mil) kara sınırı ve 58 km (36 mil) sahil şeridi ile en büyük yüzölçümüne sahip ülkedir (El-Cabri, 2000, s.173). Batıda bir çöl alanı, kuzeyde dağlık bir alan ve ortasında Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği büyük ve verimli bir ova bulunmaktadır (Iraq Area and Population Density, t.y).

Irak, konumundan kaynaklanan birçok nedenden dolayı uluslararası ve bölgesel olarak önemli bir stratejik bölge olarak kabul edilmektedir. Dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan Basra Körfezi'ndeki konumu, Irak'a büyük bir stratejik önem kazandırmıştır. Zira Basra Körfezi, önemli bir stratejik konuma ve seçkin bir ekonomik role sahiptir. Dolayısıyla, Basra Körfezi'ndeki stratejik konumu, Irak'ın bölgedeki seyrüsefer ve ticaret hareketlerini kontrol etmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu konum, Irak'ı Arap petrol kuyularına bakan stratejik bir çıkış

noktası hâline getirmiştir. Bu temelde Irak, başta ABD olmak üzere, büyük ülkelerin ekonomik çıkarlarını etkileyen bir ülkedir (El-Rubai ve El-Hasnavi, 2019, s.3).

Irak'ın Basra Körfezi'ndeki stratejik konumu, Amiral Alfred Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi'nde vurgulanmıştır. Bu teoriye göre Irak, denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Fakat Basra Körfezi'nin konumu, ülkeye jeostratejik ve jeopolitik önem kazandırmıştır (El-Rubai ve El-Hasnavi, 2019, s.11). Öte yandan, Basra Körfezi'ne sınırı olmayan Arap komşuları Suriye ve Ürdün arasındaki konumu açısından bakıldığında ise 1948, 1967 ve 1973 savaşlarına katılmasının da etkisiyle Irak, Arap-İsrail stratejik dengesi çerçevesinde yerini almıştır (Abdullah, 2012, s.3).

Ayrıca, Irak'ın başka bir stratejik özelliği de Körfez Arap ülkeleri ile Arap olmayan dünya ülkelerini birbirine bağlayan tek ülke olmasıdır. Irak, Basra Körfezi ülkelerini Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlamaktadır. Aynı zamanda Batı Asya'yı ortasından ve Avrupa'yı Arap ülkelerinden ve Afrika'dan ayıran bir ülke olarak eski dünyanın kıtaları arasında önemli bir bağ oluşturmaktadır. Irak'ın, Arapların doğu kapısı olduğu söylenmektedir. Böylece hem Orta Doğu'da hem de Basra Körfezi'nde işgal ettiği stratejik konumu nedeniyle Irak, bölgesindeki jeostratejik ve jeopolitik önemini artırmaktadır. Bu durum, Irak'ın günümüze kadar hem bölgesel hem de küresel dış aktörler arasında daimî bir çatışma alanı hâline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Al-Hussaynavi, 2013, s.36).

Irak'ın, bölgesel çerçevede Arap olmayan ülkeler için stratejik önemi, bu ülkelerin ulusal güvenliğinin korunması ve ulusal hedef ve çıkarlarına ulaşması ilkesine dayanmaktadır. Örneğin Irak, İran için hayati bir bölge olarak görülmektedir. Çünkü Irak, İran'ı Arap Körfezi'ne bağlayan tek ülke olması yönüyle önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca 2003 sonrasında İran için stratejik bir önem teşkil etmektedir. Bu nedenle İran, özellikle ABD'nin Irak'a müdahalesini ekonomik, siyasi ve askerî çıkarlarına bir tehdit olarak gördüğü için bölgesel ve küresel çıkarlarını garanti altına alacak şekilde Irak'ın iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır (El-Azzavi, 2016, s.37).

Harita 2. Irak'ın Orta Doğu bölgesindeki konumunu gösteren bir harita

Kaynak: Centers for Disease Control and Prevention.(t.y.). Erişim adresi: <https://www.cdc.gov>

Öte yandan Irak, Orta Doğu'nun ortasındaki konumu açısından da bölgesel ve uluslararası ülkelerin siyasetinde ve özel çıkarlarında önemli bir unsur hâline gelmiştir. Bu çerçevede birçok jeopolitik teori, Irak'ın stratejik önemini vurgulamaktadır. Irak'ın, Orta Doğu'nun ortasındaki stratejik konumunun, jeopolitik teoriler açısından önemine bakıldığında; Profesör Nicholas J. Spykman tarafından geliştirilen Kenar Kuşak (Rimland) teorisine göre Irak, stratejik öneme sahip olan Kenar Kuşak bölgesinde bulunmaktadır. Kenar Kuşak'ta yer alan ülkelerin, Irak, İran Türkiye, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore olduğu ifade edilmiştir. Spykman'a göre, bu bölgeyi elinde bulunduran, bütün dünyayı kontrol edebilir (El-Rubai ve El-Hasnavi, 2019, s.11).

Spykman, rakip güçler birleştiği takdirde ABD'nin dünyadaki bir sonraki genişlemeyi kaldıramayacağını beyan etmiştir. Dahası, ABD'nin, enerji kaynakları açısından oldukça zengin olan Kenar Kuşak'taki bölgeye müdahale etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda ABD ile Çin, Rusya'nın bölgedeki rakip güçleri arasına bir duvar oluşturmak için kuşaktaki bölge ülkelerini NATO'ya dâhil ettirmiştir. ABD, ayrıca rakip güçlerin bölgeyi kontrol etmelerini önlemek için Afganistan ve Irak'ı işgal etmiştir. ABD, Afganistan ve Irak'ı işgal ederek kendisi

için kuzeyde Özbekistan'dan Afganistan ve Pakistan'a, güneyde Arap Körfezi'nden Irak'a kadar uzanan bir duvar oluşturmuştur (El-Rubai ve El-Hasnavi, 2019, s.12).

Aynı şekilde İngiliz Jeopolitikçi Profesör Mackinder de Dünyanın Kalbi (Heart Land) teorisinde Irak'a özel bir ilgi göstermiş ve hatta 1904'ten beri Irak için büyük bir gelecek öngörmüştür. Ona göre Irak, dünyanın kalbinin kenarında, yani dünyanın kalbini çevreleyen iç hilal bölgesinde yer almaktadır. Dünyanın Kalbi teorisine göre, "Dünyanın kalbine hâkim olan, dünyaya hâkim olur." Bu nedenle Irak, büyük ülkelerin hesaplamalarında önemli bir stratejik konuma sahiptir. Bu durum, Orta Doğu bölgesinde Irak'la ilgili ABD stratejisinin öncelikle uygulanması için bir teşvik unsuru olarak dikkat çekicidir (Shebani, 2019, s.560).

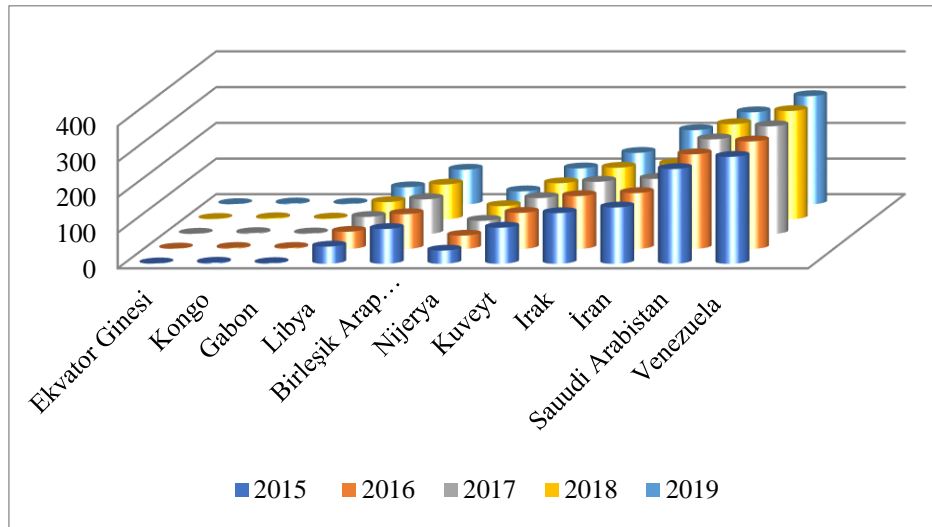
Alexander P. De Saversky'nin teorisine göre Irak, ABD askerî gücü ile Rus hava kuvvetlerinin etkisinin kesişme alanı olan, jeopolitik açıdan çok önemli bir bölgede bulunmaktadır. Irak, dünyanın ortasında önemli bir coğrafi konuma sahip olduğundan doğuyu batıya, Güney Asya'yı Avrupa'ya bağlayan en kısa hava yolu rotalarında yer almaktadır. Saversky, Irak'ın, dünyanın stratejik açıdan en önemli bölge olan "Kader Bölgesi" içinde olduğunu belirtmektedir (Hamid, 2017, s.108). Böylece Irak'ın özel coğrafi konumunun, ülkeye bölgesel ve uluslararası düzeyde büyük stratejik önem kazandırdığı söylenebilir.

Irak'ın stratejik önemi, Bruce Riedel tarafından (Eski ABD Başkanı Bill Clinton'un Orta Doğu İlişkilerinden Sorumlu Asistanı) şu şekilde açıklanmıştır: "Irak'ı ABD için önemli kılan nedenler; İran, Türkiye, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın sınırlarında yer alması nedeniyle stratejik bir coğrafi konum hâline getirdi. Bu stratejik önem, geçmişte olduğu kadar bugün de önemlidir" (Shebani, 2019, s.560). Dolayısıyla Irak, konumu nedeniyle ABD'nin çıkarları açısından bölgesel ve stratejik olarak hedefindedir.

Ayrıca Irak, kuzeyden güneye yaklaşık 905 kilometrelik bir sınır uzunluğuna sahiptir. Bu sınır, yatay uzantı olarak yaklaşık 950 kilometredir. Bu durum, Irak'ta iklim bölgelerinin çeşitlilik kazanmasına ve zengin doğal kaynakların oluşmasına yol açmıştır. Bu doğal zenginlik hem bölgesel hem de uluslararası açıdan Irak'ın siyasi ve ekonomik durumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Irak'taki en önemli doğal kaynak petroldür. Modern teorilere göre dünya petrolünü kontrol eden, dünya

ekonomisini de kontrol eder ve dolayısıyla dünya ekonomisini kontrol eden dünyayı da kontrol eder (El-Rubai ve El-Hasnavi, 2019, s.13).

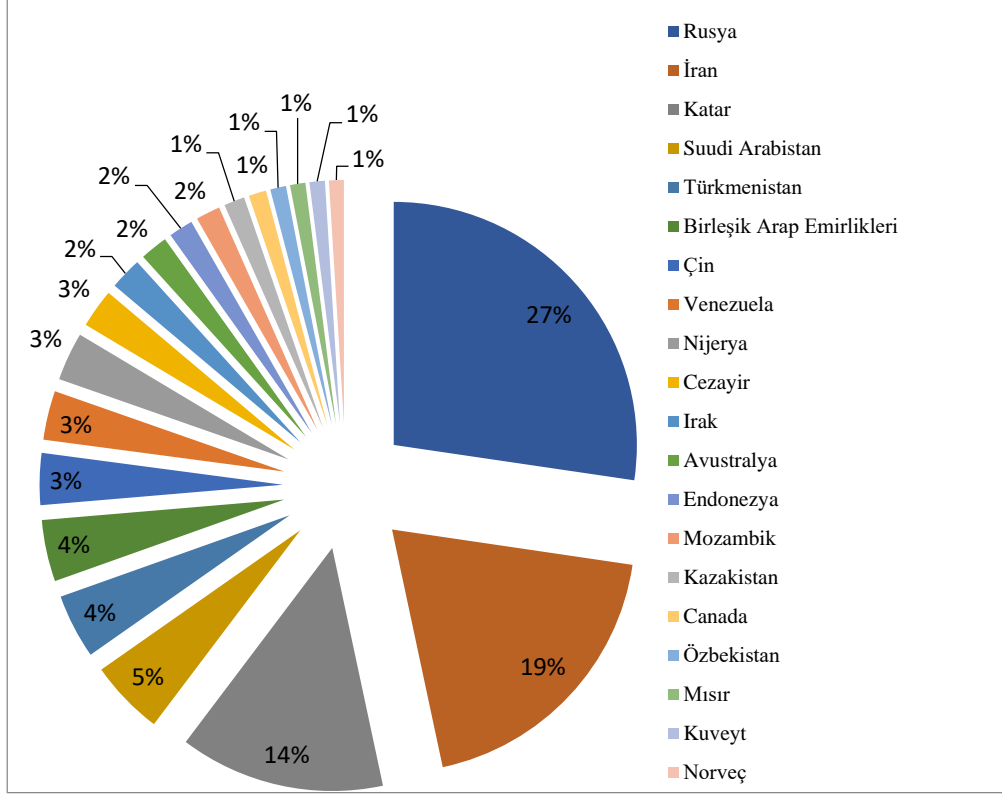
Irak'ın ekonomisinde, büyük ölçüde petrolün hâkim olduğu görülmektedir. Irak petrolü, ülkedeki gayri safi yurt içi hasılanın %60'ına, ihracatın %99'una ve kamu gelirlerinin %90'ından fazlasına katkıda bulunmaktadır. OPEK'in 2020 Yıllık İstatistik Bülteni'ne göre Irak, 145 milyar varil petrol rezervine sahiptir (Şekil 1). Irak, yıllar itibariyle (2015, 2016, 2017, 2018, 2019) sahip olduğu petrol rezervleri bakımından Orta Doğu bölgesinde üçüncü sırada yer almaktadır. Böylelikle Irak, beş yıl boyunca Suudi Arabistan ve İran'dan sonra dünyanın en büyük petrol rezervine sahip bir ülke konumundadır. Ayrıca Irak'ın, OPEK'teki en yüksek petrol rezervleri arasında dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Irak'a bölgesel ve küresel düzeyde jeopolitik ve jeostratejik anlamda büyük bir önem verilmesine neden olmuştur.

Şekil 1. OPEK üyelerinin kanıtlanmış ham petrol rezervleri

Kaynak: OPEK. (t.y.). Oil data: upstream. [Opec Interactive charts].Erişim adresi: https://asb.opec.org/ASB_Charts.html?chapter=126

Irak, petrol zenginliğinin yanı sıra doğal gaz zenginliğine de sahiptir. ABD veri ve araştırma platformu Noima'ya göre, 2019 yılında Irak'ın doğal gaz rezervleri, 132,22 trilyon metreküp ile dünya çapında 11. sırada yer almıştır. Rusya, 1.688,23 trilyon metreküp rezerviyle dünyada birinci sırada, İran ise 1.193,97 trilyon metreküp rezerviyle ikinci sırada yer almıştır. Irak'ın, doğal gaz rezervleri açısından Orta Doğu bölgesinde beşinci sırada yer aldığı görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. 2019 yılı küresel gaz rezervleri

Kaynak: Al-Sumaria.(2020,19 Temmuz). Erişim adresi: <https://www.alsumaria.tv/news/>

Irak, petrol ve doğal gazın yanı sıra bol miktarda kükürt ve fosfat rezervine de sahiptir. Irak jeoloji araştırmasına göre, ülkede 600 milyon ton kükürt rezervi olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca Irak-Suudi Arabistan sınırına yakın Anbar şehrinde de yüksek saflıkta alüminyum elde edilen büyük miktarlarda beyaz kaolin içeren madenler de bulunmaktadır (Irak Jeolojik Araştırması, t.y).

Sonuç olarak Irak'ın, tarih boyunca öneminin giderek arttığı bir stratejik konuma sahip olduğu açıktır. Görüldüğü gibi bu durum, jeopolitik teorilerle de doğrulanmaktadır. Irak, bir yandan uluslararası siyasette diğer yandan da bölgesel siyasette büyük önem arz etmektedir. Irak, jeopolitik önemine katkıda bulunan jeo-ekonomik önemi ile diğer ülkelerden ayırt edilmektedir. Petrol zengini bir bölge olan Basra Körfezi'ndeki konumu onu, ABD ve İngiltere gibi büyük ülkelerin, hatta bölgesel ülkelerin ilgi odağı hâline getirmektedir. Öte yandan, stratejik konumu ve petrol zengini Körfez ülkelerine yakın olmasının yanı sıra, devasa petrol rezervlerine sahip olması da ABD'nin stratejisi açısından Irak'ı oldukça önemli kılmaktadır.

Irak, petrolü ve bulunduğu konumu itibarıyla, ABD'nin bölgede etkili ve hâkim güç hâline gelmesinin bir aracıdır. Zira Irak petrolü üzerindeki kontrolü ve

üretim miktarları, ABD'nin petrol fiyatlarında ana denetleyici olmasına neden olmuştur. Bu durum, Amerika ile rekabet eden diğer ülkeleri dolaylı olarak Amerika'ya tabi kılmıştır (El-Mazrouie, 2016, s.70-71). Irak'ın önemli konumu ve doğal zenginliği, güçlü ülkelerin çıkarlarını gerçekleştirmeleri için onların dikkatlerini çeken bir ülke hâline gelmesine neden olmuştur. Bu durum, Irak'ın istikrar ve demokrasiye ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

2.1.2. Sosyal yapısı

Irak, demografik ve sosyal olarak birçok milleti, dinî ve mezhebi içinde barındırdığı için Orta Doğu bölgesinin en çeşitli ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum, Iraklıların, Mezopotamya medeniyetinin topraklarında ilk medeniyetlerin ve milletlerin ortaya çıktığı dönemlerde yaşamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu kısımda, Irak'taki siyasi sistemde büyük önem taşıyan, ülkede var olan farklı dinî ve etnik gruplardan oluşan toplumlar incelenecektir.

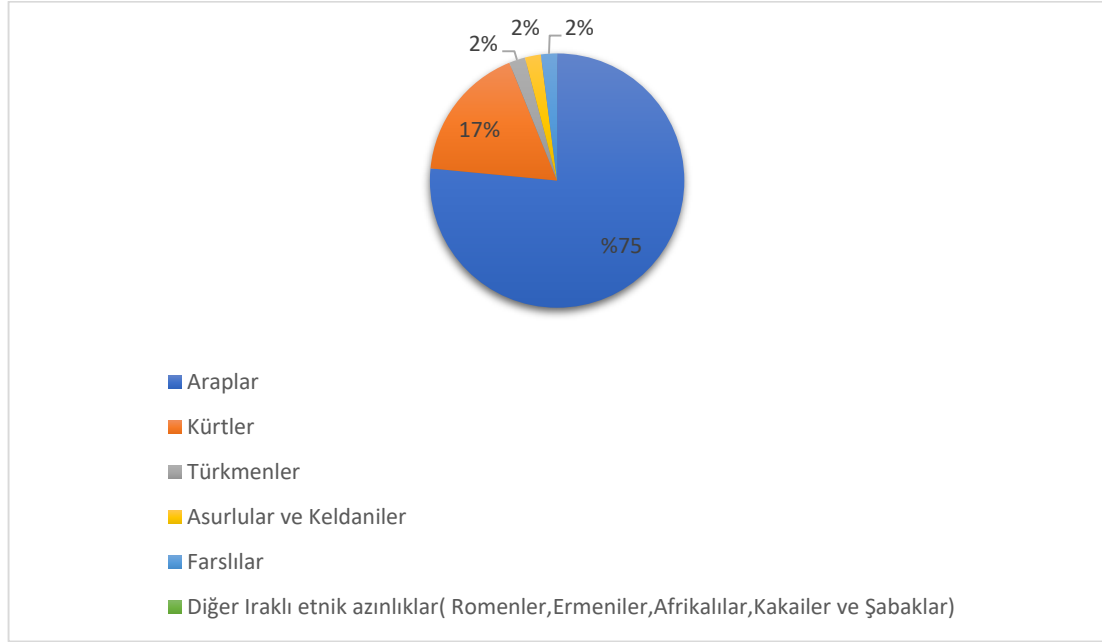
2.1.2.1. Etnik toplumlar

Irak Planlama Bakanlığı tarafından 12 Ocak 2021 tarihinde yayınlanan son resmî istatistiklere göre, Irak'ın nüfusu yaklaşık 40 milyon 150 bin kişidir. Irak nüfusunun yaklaşık %70'i kentsel alanlarda yaşamaktadır. Irak'ın en büyük şehri başkent Bağdat'tır. Bağdat'ın nüfusu 9,5 milyondur. Basra ve Musul'un nüfusunun iki milyonu aştığı belirtilmektedir. Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Babil kentlerinin ise bir milyonun üzerinde nüfusa sahip oldukları bilinmektedir (Irak Planlama Bakanlığı, 2021).

Dinî ve kültürel koşullar nedeniyle Araplar, Irak'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Araplar ülke nüfusunun yaklaşık %75'ini oluşturmaktadır. Araplardan sonra en çok nüfusa sahip etnik grup olan Kürtler, nüfusun yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır. Araplar ve Kürtlerden sonra, azınlıklar arasında en önde gelen etnik grup, Türkmenlerdir. Türkmenler, nüfusun %2'sini oluşturmaktadır (Şekil 3).

Irak'ta Türkmenlerden sonra gelen azınlık etnik gruplar ise Asurlular ve Keldanilerdir. Onların da Irak nüfusunun %2'sini oluşturduğu belirtilmektedir. Fars nüfusunun %2'ye yakın olduğu görülmektedir. Ülkedeki diğer azınlıklar ise Romenler, Ermeniler, Afrikalılar, Kakailer ve Şabaklar gibi etnik gruplardır (Şekil

3). Buna göre Irak'taki bu etnik çeşitliğin, tüm bu toplumların haklarını güvence altına alan bir siyasi sisteme ihtiyacı olduğu açıktır. Bu etnik toplulukların çoğu, özellikle Kürtler, Irak'ta haklarını korumak için yıllarca savaştı.

Şekil 3. Irak'taki etnik toplumlar

Kaynak: Iraq Area and Population Density. (2021). Erişim adresi: <https://worldpopulationreview.com/countries/iraq-population>

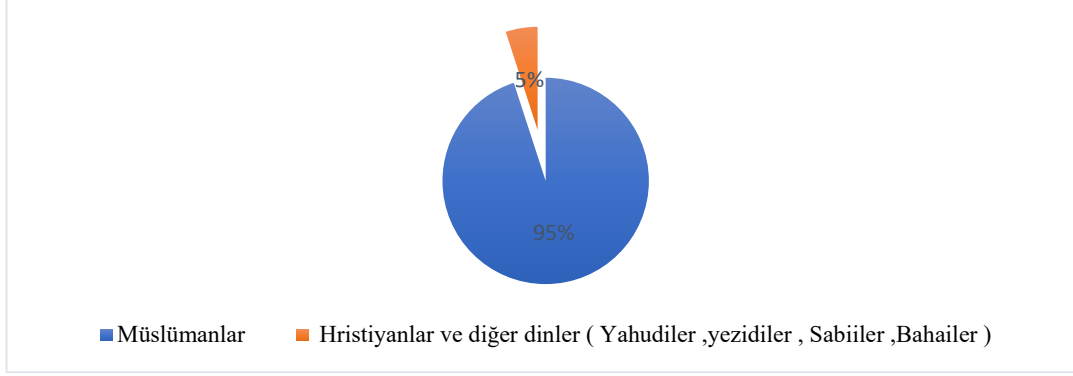
2.1.2.2. Dinî ve mezhepsel toplumları

Irak'taki dinî nüfus dağılımına bakıldığında, nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca Yahudi, Hristiyan, Ezidi, Bahai ve Sabii gibi diğer dinlere mensup topluluklar da vardır. Irak'ta nüfusun yaklaşık %95'ini Müslümanlar, %5'ini diğer dinlere mensup kişilerin oluşturduğu belirtilmektedir (Şekil 4).

Irak Müslümanları Sünniler ve Şiiiler olmak üzere iki mezhebe ayrılmaktadır. Sünniler (Arap ve Kürt), nüfusun %35'ini; Şiiiler ise yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır (Iraq Area and Population Density, 2020). Irak'ta önceki siyasi rejimlerin izlediği politikalar bu iki mezhep arasında ayrışmayı artırmıştır. Bu nedenle, Irak'taki bu mezhepsel çeşitlilik devletin iç ve dış politikasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Bu iki mezhebin Irak iç politikasına etkileri; Şii toplumun dışlanması ve ülkenin tek bir toplum, Sünniler tarafından yönetilmesi, Irak'ı uzun yıllar demokrasiden mahrum bırakmıştır. Öte yandan, bu mezhepsel çeşitlilik Irak dış

politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Örneğin, bu iki mezhepsel toplum arasındaki çatışmalar, Irak'ın başta Suudi Arabistan olmak üzere komşu Arap ülkeleriyle olan dış politikasının bozulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu mezhepsel çeşitlilik Irak devletinin kuruluşundan bu yana istikrar ve demokrasi eksikliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Kirmanj, 2015).

Şekil 4. Irak'taki dinî toplumlar

Kaynak: World population review. (2021).

2.2. Modern Devletin Kuruluşundan 2003 Yılına Kadar Irak'taki Siyasi Gelişmelerin Tarihsel Arka Planı (1921-2003)

2003 sonrası Irak'taki durumu ve oydaşmacı demokrasi modelinin önemini anlamak için ülkeyi 2003 sonrası uygulamalara zorlayan sebepleri bilmek gerekmektedir. 1921'de Modern Irak Devleti'nin kuruluşundan 2003 yılına kadar meydana gelen gelişmeler ve olaylar, bu açıdan oldukça önemlidir. Modern Irak Devleti'nin, kuruluşundan itibaren 2003 yılına kadar olan süreçteki siyasi gelişim, dört kısma ayrılarak anlatılacaktır. Öncelikle Irak'ın, Monarşi dönemindeki (1921-1958) siyasi yapısı, ardından Cumhuriyet dönemindeki (1958-1968) siyasi yapısı, sonrasında Baas Rejimi dönemindeki (1968-2001) siyasi yapısı da incelenecek ve son olarak 2001-2003 yılları arasında yaşanan olayların Irak'a yansımış etkileri ve Irak'ın işgalindeki hedefler açıklanacaktır.

2.2.1. Monarşi dönemi

1920 yılında Irak'ın İngiliz Mandası altına alınmasına karar verilmesinin ardından ülke halkı, bağımsızlığını kazanmak için İngilizlere karşı güçlü bir muhalefet başlatmış; altı ay süren Yirminci Yıl Devrimi "Savret El-Ishrin" olarak adlandırılan büyük bir devrim gerçekleştirmiştir. Yirminci Yıl Devrimi, İngilizler

tarafından kanlı ve sert bir şekilde bastırılmasına rağmen, İngilizlerin ağır kayıplar vermesine neden olmuştur. Bu durum, İngilizlerin Irak'taki politikalarını değiştirmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Bu nedenle, İngiliz Yüksek Komiseri olan Sir Percy Cox, Ekim 1920'de Irak'a gittiğinde, Abdülrahman el-Nakip başkanlığında, İngiliz kontrolü altında geçici bir Irak hükûmeti kurulmuştur (El-Hasni, 1958, s.31). Böylece, el-Nakip hükûmeti, Irak'taki ilk hükûmet olmuştur. İngiltere, Mart 1921'de düzenlenen Kahire Konferansı'nda, bir Irak monarşisi kurma arzusunu açıklamış ve Iraklı olmayan Faysal bin Hüseyin el-Haşim'i Irak Kralı olarak aday göstermiştir. 23 Ağustos 1921 tarihinde Kral Faysal'ın, Irak Kralı olarak taç giyme töreni gerçekleştirilmiştir (Nazal, 2016, s.601-602).

Kral Faysal'ın Irak Kralı olarak taç giymesinden sonra 1922 yılında, Irak'taki çıkarlarını koruyan İngiltere ile Anglo-Irak Antlaşması adı altında Irak üzerindeki İngiliz mandasının devamını garanti eden bir antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmaya göre, hazırlanacak yeni Irak Anayasası'nın, anlaşma hükümlerine aykırı hiçbir şey içermeyeceği belirtilmiştir (Takuş, 2015, s.134).

Ayrıca bu anlaşma, Kral Faysal'ın, Irak için sağlam bir mali politika uygulamada neyin uygun olduğu konusunda İngiliz Yüksek Komiseri'ne danışacağını da düzenlemiştir. Bunların yanı sıra İngilizlere, hava üslerine erişim izni verilmiş ve tüm eyaletlere, sivil ve askerî İngiliz danışmanlar yerleştirilmiştir (Takuş, 2015, s.134). Dolayısıyla bu anlaşmaya göre Irak'ın, egemenliğinin önemli ölçüde kısıtlandığı ve İngiliz etkisine tabi olduğu söylenebilir.

Anglo-Irak Antlaşması'nın onaylanmasının ardından 1925 yılında, İngiliz-Irak Antlaşması hükümleriyle sınırlandırılan ilk Irak Anayasası çıkarılmıştır. Dahası, özel bir İngiliz komitesi tarafından, İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarını korumak için Kanun-i Esasi denilen bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Buna bağlı olarak 21 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe giren Irak Anayasası'na (Kanun-i Esasi) bakıldığında ise İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarını korumak için Irak Kralı Faysal bin Hüseyin'e geniş yetkiler verildiği görülmektedir (Nazal, 2016, s.603).

1925 yılında kabul edilen “Kanun-i Esasi” adlı Irak Anayasası'na göre Irak devleti, liberal bir demokrasi olarak kurulmuş, ancak Irak demokrasisi, kralın tüm otoritelere hâkim olmasını sağlayan anayasal maddeler nedeniyle yürürlüğe girmemiştir. Örneğin, Kanun-i Esasi'nin üçüncü kısmında yer alan 28. maddesi şunu

öngörmüştür: “Yasama makamı Kral ile Ulusal Meclis’e verilmiştir”. Bunun yanında Kanun-i Esasi’nin 31. maddesinde senatörlerin kral tarafından atanacağı düzenlenmiştir.

Bu durum senato üyelerinin; Haşimi ailesine sadık olan siyasetçilerden, feodal beylerin üst düzey toprak ağalarından, aşiret reisleri ve tüccarlardan oluşmasına neden olmuştur. Böylelikle ilgili Anayasa’da iktidar, kral ve belirli sınıflarla sınırlı olarak kalmıştır. Bu durum, aynı siyasal şahsiyetlerin birden fazla seçilmesine yol açmıştır. Örneğin, Nuri el-Said’e on dört kez hükûmeti kurma görevi verilmiştir. Bu, ülkenin işlerini hizip ve kişisel çıkarlarına göre yönetecek bir hükûmetin kurulmasında büyük bir etki yaratmıştır (Raşid, 2006, s.146).

Kanun-i Esasi’nin dördüncü bölümünde, başbakan ve bakanların, kral tarafından atanacağını belirtilmektedir. Dahası, 65. maddeye göre, başbakan tarafından alınacak kararların, kral tarafından onaylaması gerekmektedir. Bu durum, bakanlar kurulu kararlarının ancak kralın rızasıyla uygulanabileceği anlamına gelmektedir. Bu madde ile bakanlar kurulunun doğrudan karar verme yetkisini kaybettiği; alınan kararların, kralın kabul, değişiklik veya reddetme hakkı nedeniyle tavsiyelere dönüştüğü söylenebilir.

Verilen bu geniş yetkiler, kralın bakanlar kurulunu kontrol etmesini sağlamıştır. Krala başbakan atama, bakanları seçme ve görevden alma konusunda parlamento çoğunluğuna bağlı olmaksızın geniş yetkiler verilmiştir. Ayrıca, bu iktidarla kralın sadece parlamento çoğunluğuna bakılmaksızın bakan seçmesine değil, aynı zamanda parlamento üyesi olmayan bakanları bile seçmesine izin verildiği de görülmektedir. Kral, bu seçimi siyasi elitlerin sınırlı bir sınıfıyla ve genellikle kendi çevresiyle sınırlamıştır (Raşid, 2006, s.144).

Bilindiği gibi Irak, çeşitli dinî ve etnik topluluklara sahip bir ülkedir. 1932’deki istatistiklere göre Şiiiler, Irak’ın toplam nüfusunun %56’sını oluşturmuştur. Sünniler %19’unu, Kürtler %18’ini, Hristiyanlar %1’ini, Yahudiler %1’ini ve geri kalan Şabak, Ezidiler ve Sabii topluluklar %2’sini oluşturmuştur (El-Hilli, 2015, s.36). Monarşinin demokratik olması ve tüm toplumların adil bir şekilde temsil edilmesini sağlaması gerekirken; bu dönemde teşkil edilen hükûmetler ile temsilci meclislerin, Sünni toplumun temsilcileriyle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, Irak’taki toplumlar arasında gerginlik ve çatışmalara sebebiyet vermiştir.

Kral I. Faysal döneminde (1921-1933) kurulan on beş hükûmete, Kral Gazi döneminde (1933-1939) kurulan dokuz hükûmete ve vesayet döneminde (1939-1953) kurulan hükûmetlere bakıldığında, Irak halkının tüm dinî ve etnik topluluklarının eşit temsilinin dikkate alınmadığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Kral Faysal (1921-1933), Kral Gazi (1933-1939) ve vesayet dönemlerinde (1939-1953) kurulan hükûmetlerde Irak'taki dinî ve etnik toplulukların temsili

Dinî ve Etnik Toplular	Kral Faysal 1921-1933	Kral Gazi 1933-1939	Vesayet Dönemi 1939-1953
Sünni Araplar	92	50 (%67)	166 (%60)
Şii	23	13 (%17)	64 (%20)
Kürt	13	8 (%12)	35 (%12)
Türkmen	1	1	1
Diğerleri	8 (5 Yahudi + 3 Hristiyan)	3 Hristiyan	1

Kaynak: El-Hilli, S. H. (2015). al'iiksa' alsiyasi fi tarih el-Irak almueasir (Yüksek lisans tezi). Babil.Erişim adresi: <https://library-iq.blogspot.com>

1919'da yapılan istatistiklere göre Irak'ın toplam nüfusunun %52'sini, 1932 istatistiklerine göre ise %56'sını oluşturan Şii'lere, Kral I. Faysal döneminde kurulan 15 hükûmette sadece 23 bakanlık verilmiştir (Tablo1).

Kral Gazi döneminde Şiiler, Kürtler ve diğer dinî ve etnik mezhepler, siyasi haklarını talep etmek için birçok gösteri ve protesto düzenlemelerine rağmen, bu dönemde kurulan dokuz hükûmetteki temsil oranlarının daha kötüleştiği görülmektedir. Azınlıkların Sünni üyelerinin, bu dönemde bakanlık pozisyonlarının çoğunu devraldığı açıktır. 1932 yılı istatistiklerine göre, nüfusun %19'unu oluşturan Sünnilere 50 bakanlık verilmiştir. Yani Sünniler toplam bakanlık pozisyonlarının %67'sini elde etmişlerdir (Tablo1).

1932 yılında nüfusun %56'sını teşkil eden Şii'lere ise sadece 13 bakanlık verilmiş olup, bu oran 75 bakanlık pozisyonunun %17'lik bir kısmına denk gelmektedir. Görüldüğü üzere bu oran, nüfusun %56'sını oluşturan Şii nüfusuyla uyumlu değildir. Oysa Kürtler, 9 bakanlık aldıkları için toplam bakanlık sayısının %12'sini elde etmişlerdir. Bu oran da onların %18'lik nüfus payıyla çelişmektedir (Tablo1).

Kral Faysal döneminde (1921-1933), Kral Gazi döneminde (1933-1939) ve Naiplik döneminde (1939-1953) oluşturulan parlamentoların Temsilciler Meclisindeki temsiline bakıldığında ise nüfusun %19'unu oluşturan Sünni azınlığın, bu dönemde (1921-1953) Temsilciler Meclislerinin sandalye sayısının çoğunluğunu ellerinde tuttuğu açıktır (Tablo 2).

Tablo 2. Kral Faysal (1921-1933), Kral Gazi (1933-1939) ve vesayet dönemlerinde (1939-1953) teşkil edilen Temsilciler Meclisindeki Irak'taki dinî ve etnik toplulukların temsili

Dinî ve Etnik Toplumlar	Kral Faysal 1921-1933	Kral Gazi 1933-1939	Vesayet Dönemi 1939-1953
Sünni Araplar	176 (%50)	194 (%47)	265 (%60)
Şii	104 (%30)	141 (%34)	238 (%20)
Kürt	40 (%11)	47 (%11)	103 (%12)
Türkmen	0	0	2
Diğerleri	33 (15 Yahudi, 18 Hristiyan)	30(16 Yahudi, 15 Hristiyan)	41(16 Yahudi, 25 Hristiyan)

Kaynak: El-Hilli(2015).

Kral Faysal döneminde teşkil edilen dört Temsilciler Meclisinde, Şiilerin elde ettikleri sandalye sayısı 104'tür. Böylece, 1919'da toplam nüfusun %52'sini, 1932'de ise %56'sını teşkil eden Şiilere, bu dönemde oluşturulan parlamentolarda sandalyelerin sadece %30'u verilmişken; toplam nüfusun %19'unu oluşturan Sünnilere ise 176 sandalye verildiği ve Sünnilerin, parlamentodaki sandalyelerin %50'sini aldıkları açıkça ortadadır (Tablo 2).

Kral Gazi döneminde ve sonraki dönem olan Naiplik döneminde, Irak'ta monarşi dönemi boyunca kurulan tüm temsilci meclislerinde, dinî ve etnik toplumların parlamentodaki temsilinde adil bir paylaşım olmamıştır. Sonuç olarak, bu dönemde Irak'ı, azınlık durumunda olan Sünnilerin yönettiği söylenebilir.

Şiiler, Kürtler ve diğer dinî ve etnik mezhepler, siyasi haklarını talep etmelerine rağmen hükûmete ve parlamentoya katılımdan dışlanmışlardır. Irak'taki tüm mezhepler arasındaki yönetime katılım eşitsizliği, birçok toplumu kızdırmış, bu toplulukların haklarını talep etmek için birçok protesto, silahlı ve silahlı olmayan hareketler düzenlemelerine yol açmıştır (Marr, 2020, s.152). Bu dönemde Şiilerin yanı sıra, Sefer Antlaşması'na göre Kürt toplumunun da eğitim, dil, kültür ve diğer alanlarda özerklik talepleri bulunmaktadır. Ayrıca Süryaniler de İngilizlerin vadettiği hakları elde etmek için talepte bulunmuşlardır. Ancak Şiilerin, Kürtlerin ve

Asurluların talepleri, monarşi boyunca ordu tarafından acımasız ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Cevad, 2018, s.26).

Bu dönemde, Şii, Kürt ve Hristiyan topluluklarının, hak taleplerine rağmen siyasi yönetimden dışlanmaları ve iktidarı Sünni Arap toplumunun elinde tutması, Irak'ta yaşayan toplumlar arasında çatışmalara yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak, bu dönemde siyasi istikrarın olmaması, o döneme damgasını vurmuştur. Bu nedenle, 1920-1958 döneminde sık sık yaşanan askerî darbeler ve bakanlıkların radikal değişimi sonucu 59 hükûmet kurulmuştur. Ayrıca 1925'te ilk parlamentonun seçilmesinden monarşinin çöküşüne kadar, tek bir parlamentonun (1939-1943) dokuzuncu oturumunu tamamlayabildiği de bir acı gerçektir (Raşid, 2006, s.146).

Dolayısıyla bu dönemde tekrarlanan askerî darbeler ve Irak toplumlarının parlamentoda ve hükûmetlerde adil temsil taleplerine kayıtsız kalınmasının bir sonucu olarak, 1948 yılında monarşiye son vermek için bazı subaylar tarafından "Özgür Subaylar" adlı bir örgüt oluşturulmuştur. Özgür Subaylar örgütü, 14 Temmuz 1958'de radikal bir değişim hareketine öncülük ederek Abdul Karim Kasım önderliğinde monarşinin devrilmesini sağlamışlardır (Cevad, 2018, s.14-27).

2.2.2. Cumhuriyet dönemi (1958-2003)

Yukarıda bahsedildiği gibi, modern Irak devletine İngilizler tarafından Iraklı olmayan bir kral seçilmiş, devletin yönetiminde birçok toplum dışlanmış ve sadece bir toplumun söz hakkı olmuştur. Öteki toplumlar da devlet yönetiminde yer alma talebinde bulunmalarına rağmen tek toplumlu devlet yönetimine devam edilmiştir. Bu durum, 1958 yılında Irak'ta Cumhuriyet ilan edilinceye kadar sürmüştür.

14 Temmuz 1958 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. General Kasım, Irak'ta bulunan bütün toplumların devlet yönetimine iştirak etmelerini sağlayacak demokratik bir siyasi sistem inşa edileceğini vurgulamışsa da 2003 yılına kadar demokrasi temelli bir siyasi sistem teşkil edilememiştir. Bu dönemde (1958-2003) Irak Cumhuriyeti, dört askerî darbeye tanıklık etmiş, değişim ve olaylarla dolu bir siyasi süreç geçirmiştir.

1958-2003 arası dönemde yaşanan siyasi çatışmalar, Irak toplumları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, 1958-2003 yılları

arasında Irak'ta kurulan dört Cumhuriyetin siyasal yapıları ayrı ayrı incelenecektir. Bu dönemler ve tarih aralıkları şu şekildedir:

1. Birinci Cumhuriyet Dönemi (1958-1963)
2. İkinci Cumhuriyet Dönemi (Şubat 1963-18 Kasım 1963)
3. Üçüncü Cumhuriyet Dönemi (1963-1968)
4. Baas Rejimi Dönemi (1968-2003)

2.2.2.1. Birinci cumhuriyet dönemi (1958-1963)

General Abdülkerim Kasım ile Abdüsselam Arif liderliğindeki Özgür Subaylar örgütü, 14 Temmuz 1958'de Irak monarşisine karşı askerî bir darbe başlatmışlardır. Bu darbe, kraliyet ailesinin ve dönemin Başbakanı Nuri al-Said'in öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Gerçekleşen askerî darbe sonucunda Irak'ın siyasal sistemi, Cumhuriyet olarak değiştirilmiştir (Al-Ali, 2014, s.24-25). Böylece 14 Temmuz devrimi ile sistem kökten değişmiş ve Irak siyasal tarihinde yeni bir siyasal dönüm noktası oluşmuştur.

14 Temmuz devriminden hemen sonra, 27 Temmuz 1958'de Bağdat'ta yapılan toplantıda, 1925 Anayasası iptal edilmiş, geçici anayasa yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa'da Arapların ve Kürtlerin, bu ülkenin ortakları oldukları, her iki etnik grubun da Irak vatandaşı oldukları ifade edilmiştir (Geçici Anayasa, 1958, Md. 3). Böylece Irak tarihinde ilk kez, Kürtlerin ve Arapların ortaklığı vurgulanarak etnik toplumların hakları güvence altına alınmıştır.

Geçici Anayasa'ya göre, yürütme organı iki meclisten müteşekkildir. Bunlar; Egemenlik Konseyi ve Bakanlar Kuruludur (Geçici Anayasası, 1958, Md. 20, 21 ve 22). Egemenlik Konseyi; Irak'taki başlıca dinî ve etnik toplumları temsil eden Sünniler, Şiiiler ve Kürtler olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır (Marr, 2020, s.199).

İkinci meclis, İstiklal Partisi, Baas Partisi, Ulusal Demokrat Parti ve Komünist Parti başta olmak üzere tüm siyasal partilerden oluşan Bakanlar Kurulunun meclisidir (Mahmut, 2016, s.204). Aynı zamanda bu dönemde yasama mercii Bakanlar Kurulu idi (Geçici Anayasası, 1958, Md. 21). Ayrıca Anayasa'nın 23. maddesinde yargı organının bağımsız olduğu belirtilmiştir.

Fakat Egemenlik Konseyi görevi başlamadan önce, tüm yetkileri General Abdülkerim Kasım ve Abdüsselam Arif'in elinde toplayan 1 Numaralı Cumhuriyet

Kararnamesi yayımlanmıştır. Bu kararnameye göre kurulan yeni hükûmette General Kasım, Irak'ın Cumhurbaşkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı görevine getirilmiş ve hem Başbakan hem de Savunma Bakanı olmuştur. Arif ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve İçişleri Bakanlığı ile Silahlı Kuvvetler Başkomutan Yardımcılığı görevlerini üstlenmiştir (El-Ani ve Al- Harbi, 2005, s.56-57).

Bu dönemde General Kasım, hükûmetin ele geçirilmesinden hemen sonra tüm siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda radikal değişiklikler başlatmıştır. Farklı bir iktisat politikası uygulamaya başlayarak eski iktisadi kurumları ortadan kaldırmış ve ulusal niteliklere dayanan yeni ekonomik kurumlar kurmuştur (Raşid, 2006, s.148). Ayrıca, feodalizmin etkisini ortadan kaldırmış, köylüleri kölelikten mülkiyet sahipliğine geçirmiş, çiftçi ve fakirlere mesken sağlamış, maaşları yükseltmiştir. Yeni yollar, barajlar ve köprüler inşa edilmiş, eğitim ve sağlık sektörlerinde büyük ıslahatlar yapılmıştır. Ayrıca aşiret mahkemeleri kaldırılmış; yargıçların, davalara karar verirken aşiret geleneklerine başvurmaları yasaklanmıştır. Petrol ve maden araştırmak üzere tüm Irak topraklarında hükûmetin kontrolünü yeniden sağlayan 1961 tarihli 80 sayılı kanun çıkarılmıştır (Al-Ali, 2014, s.26).

General Kasım, bunların yanı sıra eşitliği sağlamak için Kişisel Statü Yasası'nda büyük değişiklikler yapmıştır. Örneğin Kişisel Statü Kanunu'nun 74. maddesinde, miras konusunda kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlanması öngörülmüştür. Tüm bu reformların bir sonucu olarak Irak'ın yoksulları ve köylüleri, kendilerini güçlenmiş hissetmişlerdir (Marr, 2020, s.215). Böylelikle General Kasım, Irak'taki sistemi aşiret sisteminden çağdaş bir sisteme dönüştürmüştür.

General Kasım tarafından üstlenilen sosyal, siyasi ve ekonomik reformların Irak halkına yansıtılan tüm faydalarına rağmen bu dönemde askerî karakter, rejimin önemli bir parçası olmuş ve General Kasım'ın bireysel yönetime olan eğilimi, devrimci sistemi demokratik bir sisteme dönüştürmek için gerekli adımların atılmasına engel olmuştur (Hoddori, 1998, s.94).

1958 Geçici Anayasası'nın, halk tarafından seçilen bir "Ulusal Meclis" tarafından yeni bir anayasa hazırlanıncaya kadar yani "Geçiş dönemi" boyunca yürürlükte kalacağı belirtilmiştir. Fakat 1958 tarihli Geçici Anayasa, General Kasım dönemi boyunca yürürlükte kalmıştır. Ayrıca bu Anayasa'da şaşırtıcı olan şey, bir parlamento kurulması için hiçbir madde içermemesi; 21 ve 22. maddelerinde ise tüm

yürütme ve yasama yetkilerinin Egemenlik Konseyi ve Bakanlar Kuruluna verilmesidir.

14 Temmuz 1958 darbesiyle getirilen sistemde tüm yasama ve yürütme yetkilerinin hükûmete verilmesi ve temsili kurumlarda reform yapılmaması sonucunda, General Kasım ve devletin ikinci adamı olarak kabul edilen Abdüsselam Arif'in liderliğinde Irak'ta mutlak yönetime geçiş sağlanmıştır. Bu durum, daha sonraki aşamada siyasi çatışmaların ortaya çıkmasına ve diktatörlüğün yükselmesine ortam hazırlamıştır (Raşid, 2006, s.149-150).

Öte yandan, yeni Irak hükûmetinde yer alan siyasi partiler arasındaki ideolojik farklılıkların bir sonucu olarak kısa sürede görüş farklılıkları ve siyasi çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan Arap milliyetçileri, Arap Cumhuriyeti ile entegrasyon çağrısı yapmış; Komünistler ve Marksistler, özgür bir ülke ve Sovyetlerle dostluk sloganı çağrısında bulunmuş; Irak ulusal milliyetçileri, ülke sorunlarına kendi içinde çözüm aramış ve Irak'ın herhangi bir bölgesel veya uluslararası birliğe katılmasını reddetmiş; Kürt Etnik Siyasi Hareketi ise ayrıcalıklarının genişletilmesi çağrısında bulunmuştur (Al-Rikabi, 2017, s.40).

Bunların yanında, 14 Temmuz 1958 darbesinden sadece beş gün sonra, General Kasım ve Abdüsselam Arif arasında görüş ayrılıkları başlamıştır. Abdüsselam Arif ve destekçileri, Arap ülkeleri arasında bir birlik kurulmasını önerirken; General Kasım ise bağımsız bir Irak kimliği geliştirilerek iç düzeyde sosyal reformlar yapılmasını istemiştir (Tripp, 2007, s.147).

General Kasım ve Abdüsselam Arif'in arasındaki görüş ayrılıklarının yanı sıra, siyasi partiler arasındaki anlaşmazlıkların da yol açtığı çatışmalar sonucunda, 1961 yılı başında General Kasım, tüm muhalefet partilerine karşı bir kampanya başlatarak faaliyetlerini durdurmuştur. Zamanla siyasi partilere veya ideolojilere bağlı bakanlar, hükûmetten tamamen ihraç edilmiştir (Marr, 2020, s.209). Bu anlaşmazlıklar, daha sonra Abdülkerim Kasım'a karşı bir darbe yapılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bir dizi başarısız askerî darbenin ardından, Şubat 1963'te Sosyalist Arap Baas Partisi tarafından gerçekleştirilen askerî darbe ile General Kasım liderliğindeki Birinci Cumhuriyet dönemi sona ermiştir.

2.2.2.2. İkinci cumhuriyet dönemi (Şubat 1963- 18 Kasım 1963)

Baasçılar ve Nasırcılar tarafından yapılan bir dizi başarısız darbenin ardından General Abdülkerim Kasım, Şubat 1963'te devrilmiş ve idam edilmiştir. 1963'te darbe ilan edildikten hemen sonra, Irak'ta yeni bir hükûmet kurulacağı açıklanmıştır. Yeni hükûmette Abdüsselam Arif cumhurbaşkanı olmuş, Baasçı bir subay olan Ahmet Hassan al-Bakir ise Başbakan Yardımcılığı görevine getirilmiştir (Tripp, 2007, s.146). Bu dönemde, darbeci liderlerin açıklamalarıyla renklenen İslâm Arap Milliyetçiliği fikirleri manşet olmuştur (Kirmanj, 2015, s.161).

1963'te Irak'ın yeni Baasçı yöneticileri, Devrimci Komuta Meclisi'ni (DKM) kurmuşlardır. DKM liderliği, ağırlıklı olarak seçilmemiş Baas Partisi üyelerinden oluşmuştur. DKM'ye tüm yürütme ve yasama yetkileri verilmiştir (Al-Ali, 2014, s.28). Dolayısıyla tüm yetkilerin DKM isimli tek bir organda toplanmasıyla, bu dönemde Irak'ın demokrasiden mahrum kaldığı söylenebilir.

Ayrıca ülkedeki siyasi şiddet, bu döneme damgasını vurmuştur. 1963 darbesinden sonraki ilk günlerde, Baas Partisi tarafından 1963 "Ulusal Muhafız Yasası" ile özel olarak korunan "Ulusal Muhafız Milisleri" tesis edilmiştir. Baas Milis Güçleri (Ulusal Muhafız), eşi görülmemiş şiddet eylemleri gerçekleştirmiş, yaklaşık 5000 komünisti tutuklayıp öldürmüşlerdir. Kendileri için hukuka aykırı özel mahkemeler kuran Ulusal Muhafız Milislerince bu mahkemelerde masum vatandaşlara uygulanan işkence ve idam ise vatandaşlardaki hoşnutsuzluğun büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Ulusal Muhafız Milisleri, Irak ordusuna bile rakip bir ordu hâline gelmiş, meydanlara ve yollara yayılmışlardır. Baas Milis Güçleri, Abdüsselam Arif'in Baasçıları devirdiği Kasım 1963 darbesine kadar operasyonlarını sürdürmüştür (Abdülmeccit, 2015, s.151-152).

Kısa bir süre sonra Baasçılar ile Nasırcılar arasında bölünmeler ortaya çıkmıştır. 1963 darbesinden sonra Baasçılar ile Nasırcılar arasındaki temel anlaşmazlık noktası, Arap Birliği meselesidir. Arif ve Pan-Arap milliyetçileri, Mısır ile birleşme eğilimindeyken Sosyalist Arap Baas Partisi, Mısır ile birliğin önündeki engellerin farkında oldukları için buna soğuk bakmışlardır. Bu dönemde Nasırcılarla arasındaki gerginliğe ek olarak Baasçılar, kendi aralarında solcu ve muhafazakâr olarak iki kampa bölünmüşlerdir (Kirmanj, 2015, s.162-163). Bunun sonucunda aynı yıl 18 Kasım 1963 tarihinde, Abdüsselam Arif bu durumlardan istifade edip

Baasçılara karşı askerî bir darbe gerçekleştirmiştir. Böylece Abdüsselam Arif tarafından Baas iktidarına karşı yapılan askerî darbeden dolayı Irak'ın ikinci Cumhuriyet dönemi sona ermiştir.

2.2.2.3. Üçüncü cumhuriyet dönemi (1963-1968)

18 Kasım 1963 tarihinde Abdüsselam Arif, Baas partisi içindeki bölünmeden faydalanarak Baasçılara karşı askerî bir darbe yapmış ve böylece Irak'ta üçüncü Cumhuriyet kurulmuştur. Abdüsselam Arif, bu darbeden hemen sonra yayımladığı beyannamede kendini Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve DKM Başkanı olarak duyurmuştur. Arif, ayrıca DKM'yi feshedip bunun yerine, Kasım 1963'te gerçekleşen darbeye katılan askerlerden oluşan Milli Savunma Konseyini kurmuştur (Hamidi, 2015, s. 226).

Bu konsey, ordunun kabine üzerinde fiilî denetimini sürdürmüştür. Ayrıca Milli Savunma Konseyi, Arif'in kendi aşiret üyelerinden oluşturduğu Ulusal Muhafız Kuvvetleri ile birlikte rejimin ayakta kalmasının temel dayanağını oluşturmuştur (Takuş, 2015, s.308).

Bu dönemde Abdüsselam Arif, Abdülrahman al-Bezzaz'ı, yeni kurulan hükûmete ilk sivil başbakan olarak atamıştır. Abdülrahman, parlamento seçimlerini düzenleyerek sivil özgürlükleri destekleyen ve parlamenter düzeni yeniden sağlayan demokratik bir sistem kurmaya çalışmıştır. Fakat askerler arasındaki güç mücadelesi, hükûmetin tek bir toplumu temsil etmekle sınırlandırılması gibi birçok nedenden dolayı bu sistemin kurulması engellenmiştir (Tripp, 2007, s.177-178).

3 Mayıs 1964'te, 1958 Anayasası kaldırılıp yerine geçici bir anayasa ilan edilmiştir. Halka atıfta bulunulmadan çıkarılıp ilan edilen 1964 Geçici Anayasası ile Cumhurbaşkanı, diğer Irak anayasaları gibi hükûmetin geçiş dönemi boyunca geniş yasama ve yürütme yetkileri verilmiştir (Hamidi, 2015, s.231). Bu dönemde güç, yine Abdüsselam Arif'in şahsında yoğunlaşmıştır. Cumhurbaşkanı verilen geniş yetkiler, ülkedeki siyasi sistemin demokrasiye değil diktatörlüğe kaydığını açık bir şekilde göstermektedir. Abdüsselam Arif'in, 1966 yılında bir helikopter kazasında vefat etmesinin ardından iktidara gelen kardeşi Abdülrahman Arif, iktidarın kurulmasında kişisel güven bağlarına önem vermiştir. Bu nedenle Arif ve

kardeşi, otoritelerini desteklemek ve sürdürmek için akrabalık ve aşiret bağlılığı temellerine güvenmişlerdir (Tripp, 2007, s.171).

II. Arif'in hükûmeti, "Afrata" hükûmeti olarak bilinmektedir. Bu isim, hükûmetin üst düzey yetkililerinin ait olduğu şehirlerin adlarının baş harflerinden oluşan bir kelimedir. Bu şehirler Hit, Felluce, Ane, Tikrit ve Ravadır. Bu durum, hükûmeti bu şehirlerde yaşayan Sünni Araplarla sınırlandırılmasına yol açmış ve 2003 yılında Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesine kadar devam etmiştir (Kirmanj, 2015, s.165).

II. Arif'in iktidarda olduğu yıllarda iktidarın kuzeybatı illerinde Sünni Arap aşiretlerin elinde birleştirilmesi, Irak'taki durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak hükûmetten dışlanan Şiilerin ve Kürtlerin siyasi talepleri artmıştır. Ayrıca, Komünist Parti liderliğindeki solcu faaliyetler büyümeye başlamış ve solcular, iktidarı ele geçirmek için silahlı mücadele çağrısında bulunmuşlardır. Aynı zamanda Mısır destekli güçler, II. Arif'e, Arap Birleşik Cumhuriyeti'ne katılması için baskıda bulunmuşlardır (Abdülmecit, 2015, s.178). Tüm bunların sonucunda Baasçılar, bu durumdan istifade edip Abdürrahman Arif hükûmetine karşı başarılı bir askerî darbe yapmışlardır. Böylece Sosyalist Arap Bass Partisi ikinci kez iktidara gelmiş ve 2003 yılına kadar uzunca bir süre iktidarda kalmıştır.

2.2.3.4. Baas rejimi dönemi (1968-2003)

Sosyalist Arap Partisi (Baas), Irak'ta iki askerî darbe gerçekleştirmiştir. İlk darbe, 1963 yılında General Kasım dönemini sona erdirmiş ve Irak'ın ikinci cumhuriyetini kurmasına neden olmuştur. Ancak aynı yılın Kasım ayında Arif, Irak'ın üçüncü cumhuriyetini ilan ederek Baasçıların iktidarını sonlandırmıştır. Baasçılar tarafından yapılan ikinci askerî darbe ise 17 Temmuz 1968 tarihinde, Abdürrahman Arif yönetimindeki üçüncü cumhuriyet yönetimine karşı yapılmış ve Irak'ta yeniden Arap Sosyalist Baas Partisi'nin iktidara gelmesi sağlanmıştır. Baas Partisi, bu kez izlediği politikalar ile 35 yıl iktidarda kalmıştır (Al-Ali, 2014, s.28). Böylece Baasçılar liderliğinde dördüncü Cumhuriyet dönemi başlamış ve bu dönem, 2003 yılına kadar sürmüştür.

17 Temmuz 1968 darbesinden hemen sonra yayımlanan bildiride, darbeyi gerçekleştirmeye iten gerçek hedefler örtbas edilmeye çalışılmıştır. Yayımlanan bildirinin içeriği; Kürt meselesini çözmek, ülkede demokrasiyi kurmak, Iraklılara eşit fırsatlar sağlamak biçiminde sloganlaştırılmıştır (Batatu, 1992, s.193).

Dolayısıyla yayımlanan bildiride verilen bütün vaatlere rağmen, bir sivil dışında Baas Partisi'ne mensup tüm üyeler, ülkeyi yönetmek amacıyla geniş yetkiler verilen DKM'nin kuruluşunu ilan etmişlerdir. Gerçekleştiren darbenin ardından Ahmed Hassan al-Bakir, Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı ve Devrimci Komuta Konseyi Başkanı olmuştur (Al-Ali, 2014, s.28). Al-Bakir'in akrabası Saddam Hüseyin, o dönem Cumhurbaşkanı Yardımcılığına atanmış ve rejimde Ahmed Hassan al-Bakir'den sonra en önemli adam olmuştur (Marr, 2020, s.278). Böylelikle Arap Sosyalist Baas Partisi, devlet içindeki yetkilerini genişleterek iç ve dış tehditleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Bu dönemde (1968-2003) iki anayasa çıkarılmıştır. Bunlar, 21 Eylül 1968 ve 16 Temmuz 1970'te çıkarılan Geçici Anayasalardır. Baasçılar, Geçici Anayasa'yı 17 Temmuz 1968 darbesinden yaklaşık 65 gün sonra, 21 Eylül 1968'de ilan etmişlerdir. 1968 Geçici Anayasasıyla DKM'ye geniş yetkiler verilmiştir. Özellikle 44. maddede verilen yetkiler şunlardır:

- DKM, devletteki en yüksek otoritedir.
- Cumhurbaşkanı ve yardımcılarını DKM tarafından seçilecektir.
- DKM, Silahlı Kuvvetleri ve İç Güvenlik Güçlerini denetleyecektir.
- Kanunlar ve kararlar, DKM tarafından çıkarılacaktır (Geçici Anayasa, 1968, Md. 44). Böylece bu dönemde diktatörlük ve otoriter bir yönetim kurmak için DKM'ye çok geniş yetkiler vermişlerdir.

Ayrıca Baasçılar, Irak halkına kalıcı bir anayasa sözü vermelerine rağmen bu sözlerini gerçekleştirmemişlerdir. 1970 yılında DKM tarafından Geçici Anayasa çıkarılmıştır. Bu Anayasa'nın 1. maddesinde, tek bir Arap devleti ve sosyalist bir sistem kurmak amaçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca 5. maddenin b fıkrasında, "B- Irak halkı iki ana millettten oluşmaktadır: Arap milleti ve Kürt milleti. Bu anayasa, ulusal Kürt haklarını ve Irak içindeki tüm azınlıkların meşru haklarını tanımıştır." denilmiştir. Dil konusu, 7. maddede şöyle düzenlenmiştir: "A- Arapça resmî dildir. B- Kürt dili, Kürt bölgesinde Arap dilinin yanı sıra resmî bir dildir" (Geçici Anayasa,

1970, Md. 7). Ancak anlaşılacağı üzere Baasçılar döneminde, özellikle de Saddam iktidarında azınlıkların haklarına saygı gösterilmediği gibi, Kürtlere de Irak'ın temel milletlerinden biri olarak davranılmamış, bunun yanı sıra Şiiler ve diğer Iraklı azınlıklar, 2003 yılına kadar zulüm ve ayrımcılığa maruz kalmışlardır.

1970 Geçici Anayasası'nın 37. maddesinde DKM, devletin en üst organı olarak belirtilmiştir. DKM; karar alma, yasa ve yönetmelikleri düzenleme, bakanlıkların ve devlet kurumlarının çalışmalarını izleme, savaş ilan etme, barış yapma, uluslararası anlaşmalar yapma ve bütçeyi onaylama gibi mutlak yetkilere sahiptir (Geçici Anayasa, 1970, Md. 37). Bu anayasa çerçevesinde DKM'ye verilen geniş yetkiler, demokrasinin büyük ölçüde ihlalidir.

1970 Anayasası'nın üçüncü bölümü şunları içerir: Temel haklar ve görevler, din ve inanç özgürlüğü, dinî törenlerin uygulanması garantisi, fikir, yayın, toplantı, gösteri ve siyasi partilerin, birliklerin ve derneklerin kurulması (Geçici Anayasa, 1970, Bölüm 3). Ancak bu dönemde (1968-2003) herhangi bir dine veya inanca sahip olma özgürlüğü garanti edilmemiştir. Ayrıca, Baas Partisi dışında hiçbir partinin kurulmasına veya Baas Partisi'nin fikirlerinden farklı bir görüşün ifade edilmesine izin verilmemiştir. Böylece Irak, 1968'den sonra tek partili bir hükümet sistemine girmiştir.

Baas Partisi, akraba ve yakın aşiretlere güvenmenin, iktidarda kalmanın tek yolu olduğu fikrini benimsemiştir. Bu nedenle, 1968'de yeniden iktidara geldiğinde al-Bakir ve Saddam Hüseyin'in doğum yeri olan Tikritli Sünni subayların hâkimiyeti, partiye aşiretsel bir boyut katmıştır (Kirmanj, 2015, s.181-182). Bu yüzden Baasçılar; Irak Komünist Partisi'ni, Kürtleri, Şiileri ve orduyu, kendi otoritelerine bir tehdit olarak görmekte olup onlara karşı birçok önlem almışlardır. Komünistler, Nasırcılar, muhalif Baasçılar, eski politikacılar başta olmak üzere, Batı yönelimli iş adamlarına karşı çok sayıda tutuklama gerçekleştirilmiş; eş zamanlı olarak kamu hizmetindekilere ve subaylara tasfiyeler, casusluk iddiaları ve darbelerin arka planına karşı eylemler gerçekleştirilmiştir (Tripp, 2007, s.198-199). Örneğin, ordu içinde gizli hücreler oluşturma suçlamasıyla 30 komünist idam edilmiştir (Kirmanj, 2015, s.184). Ayrıca 1976 yılında, Baasçı siyasi faaliyetler dışında herhangi bir siyasi faaliyette bulunan askerler için ölüm cezası öngören bir yasa

çıkarılmıştır (Takuş, 2015, s.337). Böylece, Hasan al-Bakir ve Saddam Hüseyin iktidardaki güçlerini pekiştirmişlerdir

Bu temelde, 35 yıl süren Baas hükûmetini öncekilerden ayıran en önemli özellik, 1968 ve 1970 Anayasalarına göre devletin en yüksek organı olarak kabul edilen DKM'dir. Buna ilaveten DKM'nin tüm üyeleri, hem al-Bakir hem de Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit sakinleridir (Kirmanj, 2015, s.184).

Saddam Hüseyin, Temmuz 1979'da al-Bekir'i istifa etmeye zorlayıp Irak Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığını, Devrim Komuta Konseyi Başkanlığını ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığını üstlenmiştir (Abdölmecit, 2015, s.201). Saddam, iktidara geldikten hemen sonra, iktidarını pekiştirmek ve kendisine yönelik her türlü muhalefeti olabildiğince ortadan kaldırmak amacıyla Baas Partisi liderleri ile özel bir konferans düzenlemiştir. Saddam, düzenlediği konferansta, onu devirmek için bir komplonun olduğunu iddia ederek Baas liderlerini kitlesel bir şekilde tasfiye etmiştir (Arnold, 2009, s.47). Bu olaylar, yeni bir bireysel yönetim çağına zemin hazırlamıştır.

Ayrıca Saddam Hüseyin, rejimine tehdit oluşturabilecek herkesi ortadan kaldırmak için birçok karar çıkarmıştır. 3 Mart 1980'de, İslami Dava Partisi'nin tüm üyelerinin ve bu partinin fikirlerini paylaşan ve destekleyenlerin idam edilmesini öngören 461 sayılı Devrim Komuta Konseyi Kararı yayımlanmıştır. Yine Irak Kürt Hareketi'nin tüm üyelerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak da bir karar yayımlanmıştır (Takuş, 2015, s.338).

Saddam döneminde herkes bir tehdit olarak görüldüğünden, dinî veya etnik kökenleri veya siyasi bağlantıları nedeniyle Irak'taki tüm toplumlara baskı uygulanmıştır. Bu dönemde on binlerce Kürt ve Şii sınır dışı edilmiştir. Ayrıca Baas Partisi'ne mensuplar hariç Komünist Parti üyeleri, Dava Partisi üyeleri ve diğerleri ya tutuklanmışlar ya da ülke dışına çıkarılmışlardır. Ayrıca vatandaşların düşünce, konuşma ve faaliyetlerini izlemek için bir dizi güvenlik teşkilatı oluşturulmuştur. Örneğin, bu dönemde Saddam ailesi tarafından yönetilen Özel Güvenlik Teşkilatı (Cihaz al- Amn al- Khaass) adlı güçlü bir ajans kurulmuştur (Al-Ali, 2014, s.31-32).

Ayrıca eğitim ve medya başta olmak üzere Irak'taki tüm sektörler, Bass politikasının doğrudan hedefi hâline gelmiştir. Bu çerçevede, 1980'lerin sonlarına gelindiğinde tüm eğitim personeli, Baas Partisi'ne katılmaya zorlanmıştır. Baas

Partisi saflarına katılmayı reddedenlerin, eğitim kurumlarında çalışmaları yasaklanmıştır. Irak'ta farklı seviyelerdeki bütün eğitim müfredatları, Bass Partisi ilkelerine uygun bir şekilde formüle edilmiştir (Kirmanj, 2015, s.189). Saddam, izlediği bu politikası ile Irak Devleti'ni bir dikta rejimine dönüştürmüştür.

Aşağıda Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterildiği gibi, 2003 yılına kadar olan süreçte Saddam rejiminin siyasi yapısının temel özelliği; ülkeyi tam olarak temsil etmeyen, dar, etnik ve mezhep temelli olmasıdır. Sünni Araplar, en önemli liderlik pozisyonlarını işgal etmişlerdir. Şii Arapların, Kürtlerin ve diğer Iraklı toplumların temsili, büyüklükleri ile orantılı değildir. Saddam iktidara geldikten sonra Irak toplumlarının siyasi temsili aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 3. 1977-1978 yılları arasında Irak toplumlarının siyasi temsili

1977-1978	Liderlik Seviyesi	En Düşük Seviyesi	Her İki Seviyesi
Sünni Araplar	10 (%48)	13 (%52)	23 (%57)
Şiiler	6 (%29)	4 (%16)	10 (%22)
Kürtler	-	8 (%12)	12 (%35)
Diğerleri	5 (%24)	2 (%8)	7 (%15)

Kaynak: Marr P, (2020, s.526). Tarihu'l- Irak El-hadis1921-2003. 1. bs., Çev. Mustafa Numan Ahmed. Bağdat: dar ve- maktabat evrak ve dar ve-maktabatu'l almecele.

Tablo 4.1986- 1987 yıllar arasında Irak toplumlarının siyasi temsili.

1986-1987	Liderlik Seviyesi	En Düşük Seviyesi	Her İki Seviye
Sünni Araplar	9 (%53)	8 (%38)	7 (%45)
Şii	6 (%35)	4 (%19)	10 (%26)
Kürtler	1 (%06)	6 (%29)	4 (%11)
Diğerleri	1 (%6)	3 (%14)	4 (%11)

Kaynak: Marr P, (2020, s.526).

Tablo 5. Irak toplumlarının 1998 Devrimci Komuta Konseyinde siyasi temsili

1998	Liderlik Seviyesi	En Düşük Seviyesi	Her İki Seviye
Sünni Araplar	11 (%61)	7 (%26)	18 (%40)
Şiiler	5 (%28)	8 (%30)	13 (%29)
Kürtler	1 (%6)-	3 (%11)	4 (%29)
Diğerleri	1 (%16)	9 (%33)	10 (%22)

Kaynak: Marr P,(2020, s.526).

Öte yandan 1973 yılında yaşanan petrol krizi ve ulusal petrol üretimindeki artış ile Irak'ın milli geliri, 1973'ten 1979'a kadar neredeyse on kat artmıştır. Bu dönem, Irak için eşi benzeri olmayan bir ekonomik refah dönemidir. Ancak 1980'de başlayıp yaklaşık sekiz yıl süren (1980-1988) İran-İrak savaşlarının patlak vermesi,

Saddam'ın bu gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Birinci Körfez Savaşı, her iki ülkeye de çok büyük insan kaybı ve maddi kayıplar verdirmiştir (Tripp, 2007, s.206-207).

Bu savaşı takiben Ağustos 1990'da Irak ordusu, Kuveyt'i işgal etmiştir. Bunun sonucu olarak Saddam Hüseyin, Ocak 1991'de ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyon ile yıkıcı bir savaşa (İkinci Körfez savaşı) girmiştir. İkinci Körfez Savaşı, Irak'ın neredeyse tamamını harap etmiştir. Birinci ve İkinci Körfez Savaşlarının yol açtığı yıkım; Irak'ı ekonomik, politik ve sosyal alanlarda olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Irak güçlerinin Kuveyt'ten çekilmesinin ardından Irak'ın güneyinde ve kuzeyinde, Saddam Hüseyin rejimine karşı bir ayaklanma başlamıştır. Ancak bu ayaklanma, Saddam tarafından acımasız ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Al-Ali, 2014, s.35).

Saddam rejiminin Şiiler ve Kürtler üzerindeki şiddetli ve acımasız baskıları nedeniyle birçok Iraklı, özellikle eğitimli sınıf, göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Saddam rejiminin, yurt dışındaki Iraklı sürgünlerin muhalefetiyle karşılaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde ortaya çıkan en önde gelen muhalif güç ve hareketler arasında; Kürt muhalefeti, Mesut Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi ve Celal Talabani önderliğindeki Kürdistan Ulusal Birliği ve bunların yanı sıra bir dizi küçük Kürt partisi bulunmaktadır. Şii muhalefetine ise İslami Dava Partisi, Muhammed Bakir el-Hâkim başkanlığındaki İslam Devrimi Yüksek Konseyi, ayrıca Küçük Şii İslamcılığı gibi değişik oluşumlar bulunmaktadır. Bu oluşumlar; Irak Mücahit Hareketi, Mücahit Akademisyenleri Derneği, Irak İslami Hareketi ve son olarak 1992'de Ahmed Çelebi liderliğindeki Irak Ulusal Kongre Hareketi'dir. Saddam'a karşı yurt dışında teşkil edilen muhalefet, Batı'dan ve özellikle Amerika'dan büyük destek almıştır (Keriş, 2008, s.105). Dolayısıyla 2003'te Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra iktidara gelenler, bu muhalefet gruplarıdır.

Sonuç olarak, modern devletin kuruluşundan itibaren Irak, demokrasiden tamamen mahrum kalmıştır. Monarşi döneminde, Irak siyasetinde dış faktörler önemli bir rol oynamış gibi görünmektedir. Bu durum, anayasal kurumların zayıflamasına ve dolayısıyla demokrasinin zayıflamasına neden olmuştur. 14 Temmuz Devrimi gerçekleştirildikten sonra, Irak'taki sosyal ve ekonomik

alanlardaki tüm reformlara rağmen yasama ve yürütme otoritesinin yoğunlaşması, siyasi şiddet ve demokrasinin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Irak, 1968 darbesinden sonra insan haklarına yeterince önem verilmeyen; Sünni Arap ile sınırlı, zayıf siyasi katılımı karakterize edilen tek partili bir döneme girmiştir. Öte yandan Cumhuriyet Dönemi, 1968 yılına kadar yasama ve yürütme yetkilerinin tek bir organ olan Bakanlar Kurulu altında toplanmasıyla karakterize edilirken; 1968- 1980 yılları arasında bütün yetkilere sahip tek yönetim organı olan DKM ile karakterize edilmiştir. Sonuç olarak, 1979-2003 yılları arasında bütün yetkiler, Saddam Hüseyin'in elindedir ve ülkeyi her yönden zayıflatan ve etkileri bugüne kadar devam eden Birinci ve İkinci Körfez Savaşlarına tanıklık edilmiştir.

2.3. 2001 Olayı ve Irak'ın İşgali

2001 yılında Irak'ta iki büyük gelişmeye tanık olunmuştur. Bu iki gelişme, Irak'ın geleceğini belirleyen en önemli olaylar olarak ortaya çıkmıştır. 2001 yılında yaşanan gelişmelerin ilki, Washington'da yeni muhafazakâr bir yönetimin iktidara gelmesi; ikincisi ise ABD'nin politikasını değiştirmesinde büyük etkisi olan 11 Eylül 2001 saldırıdır. Bu iki gelişmenin, Amerikan politikasının değişmesinde ve Irak'ı işgal etme kararının verilmesinde büyük etkisi olmuştur

Irak'ta diktatörlüğün kaldırılması, Irak halkına demokrasi getirilmesi, terörün ve kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması gibi çeşitli bahanelerle ortaya konulan bu eylem, 2003 yılı öncesinde yaşananlardan yola çıkarılarak ABD'yi Irak siyasi sistemini değiştirmeye ve oydaşmacı demokrasiyi uygulamaya sevk eden nedenleri anlamak için bir başlangıç noktasıdır. Özellikle dış aktörler, bu modelin başarılı olmasında ve sürdürülmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle öncelikle 2001 yılı olayları ve ABD'nin Irak'taki siyasi sistemi değiştirmeye yönelik hedefleri ele alınacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ABD, uluslararası sahnede hegemonyasını ve kontrolünü genişletme fırsatı bulmuş ve bu amaca ulaşmayı sağlamak için insan hakları, demokrasiyi koruma, terörle mücadele etme gibi sloganları bahane olarak kullanmıştır. Bu çerçevede ABD'nin o dönemki başkanı George H. W. Bush; yeni politikasını demokrasi ve insan haklarına saygılı, iş birliğine dayalı ve terörizmden uzak olan “Yeni bir uluslararası düzenin başlaması” olarak dünyaya duyurmuştur. İlan edilen bu yeni uluslararası sistemde, Birleşmiş

Milletlerin (BM) etkili olacağı ve büyük bir rol oynayacağı belirtilmiştir. Ancak daha sonra gerçekleşen olaylar, Bush'un ilan ettiği sistemin, Amerika'nın çıkarlarını korumak ve liderliğini desteklemek için benimsediği bir slogandan başka bir şey olmadığını göstermiştir (Lakrini, 2005, s.11).

ABD'nin uluslararası ilişkileri yönetmede yeni bir politika benimsemesi ile Birinci ve İkinci Körfez Savaşı'nın patlak vermesi aynı zamana denk gelmiş ve ABD, Irak'ı işgal ederek Orta Doğu'daki çıkarlarına ve hedeflerine ulaşmayı düşünmüştür. Buna göre Irak'ın Arap Körfez Devletleri'ni İran'dan ayıran stratejik konumu, özellikle 1979'da İran'daki İslam devriminden sonra Irak'ı, Amerikan stratejik düşüncesinde son derece önemli kılmıştır. Bu nedenle ABD, Irak'ı petrol zengini Körfez ülkeleri ve İran'da meydana gelen çatışmalar sırasında tampon bölge olarak seçmiştir. Irak'ın askerî ve maddî gücünü yok etmek için yapılan ilk şey, sekiz yıl devam eden Birinci Körfez Savaşı'nın ateşlenmesidir. ABD, bu savaşı sürdürmek ve iki tarafı bitirmek için hem Irak'a hem de İran'a ayrı ayrı askerî, siyasi ve maddî yardım bile sağlamıştır (Ali, 2018, s.11-12).

Daha sonra İkinci Körfez Savaşı'nın patlak vermesi, ABD'nin Irak'a müdahalesinde çok daha etkili olmuştur. Bu bağlamda ABD, Orta Doğu bölgesinde ve özellikle Irak'taki çıkarlarına ulaşmak için Güvenlik Konseyi aracılığıyla Irak'a karşı Ağustos 1990'dan 2003'e kadar 24 karar çıkarttırmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Irak'a diplomatik, askerî ve ekonomik yaptırımlar başta olmak üzere her türlü yaptırımın uygulanmasıyla Irak pek çok yönden zayıflatılmıştır (Rahima, 2015, s.20). Buna göre, ABD'nin 2001 öncesi Irak politikası ile ilgili olarak Güvenlik Konseyi tarafından Irak'a uygulanan yaptırımlar sürdürülmüş ve Irak, bölgesel gelişmelerden uzak tutulmuştur.

Güvenlik Konseyi tarafından Irak'a uygulanan bu yaptırımlar, dünya yaptırım tarihinin en kapsamlı ve eşi görülmemiş uygulamalarıdır. 6 Ağustos 1990 tarihinde Güvenlik Konseyinin 661 sayılı kararına göre, Irak'a kapsamlı bir ticari, ekonomik ve askerî boykot uygulanmıştır. Bu karara göre Irak'ın tüm mal ve hizmetlerinin ihracat ve ithalatı kapsamlı bir şekilde yasaklanmış ve petrol satışları durdurulmuştur. Güvenlik Konseyi, bu karardan hemen sonra, 25 Ağustos 1990 tarihinde 665 sayılı kararını ilan etmiştir. Bu karara göre de yaptırımların etkinliğini güçlendirmek amacıyla Irak'a karşı bir deniz ablukası oluşturulmuş ve 661 sayılı

karar uyarınca uygulanan ambargoya uyulması için müttefiklerce Irak'a karşı güç kullanımına bile izin verilmiştir. ABD, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) aracılığıyla 25 Eylül 1990 tarihinde, ambargonun tüm hava ve deniz ulaşımına da uygulanmasını öngören 670 sayılı bir karar daha çıkartmıştır (BMGK, 1990). Böylelikle Irak'a her yönüyle etkileneceği ağır bir ekonomik abluka uygulanmıştır.

BMGK'nin Irak'a uyguladığı ekonomik ambargoya ek olarak ABD ve İngiltere, uluslararası hukuku ihlal ederek Irak'ı bombalamaya devam etmişlerdir. Tüm ekonomik, ticari, askerî ve diplomatik alanları kapsayan (1990-2003) yaptırımlar ve askerî saldırılar sonucunda Irak'ta hastalık, yetersiz beslenme ve yoksulluğun yayılması nedeniyle çok sayıda insan ölmüştür. Bu ambargo yaptırımları sonunda iki milyondan fazla çocuk ve bebeğin ölüme zorlandığı söylenebilir (Simons, 1998, s.268).

Irak'a yönelik bu geniş ekonomik, askerî ve ticari yaptırımların amacı, ülkeyi her yönden zayıflatmaktır. Böylece Irak zayıflatılacak ve ABD, Arap Körfezi bölgesindeki petrol zenginliğini kontrol altına alabilecek ve İsrail'in bölgedeki güvenliğini koruma stratejisini de gerçekleştirmiş olacaktır (Rahima, 2015, s.22).

George W. Bush, 2000 yılında ABD'de iktidara geldiğinde, yeni-muhafazakârlar, onun yönetimi altında önemli bir unsur hâline gelmişlerdir (Ali, 2018, s.18). Bunun yanı sıra 11 Eylül 2001 olayları, ABD'nin dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül olayları, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ni ve Washington'daki ABD Savunma Bakanlıklarını etkileyen bir dizi terör saldırısıdır. Pentagon üzerinde iki uçağın patlaması ve Dünya Ticaret Kulesi'nin çöküşü, ABD'de ağır kayıplara neden olmuştur. 11 Eylül olaylarının yol açtığı tüm ağır kayıplara rağmen ABD, yeni muhafazakârların çıkarları doğrultusunda uluslararası bir düzen yaratma fırsatı bulmuştur. Yeni-muhafazakârlar, planlarını uygulamak için bu olayları önemli bir araç olarak kullanmışlardır (Rahima, 2015, s.28-29).

ABD politikasının temeli, kendileri dışındaki herhangi bir ülkenin küresel hegemonyasına engel olmak ve bu yöndeki girişimleri engellemek amacına dayanmaktadır. 11 Eylül saldırılarından sonra formüle edilen 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Bush Doktrini'nin "Tam Hâkimiyet" çağrısının, açık bir dönüm

noktasını temsil ettiği görülmektedir. ABD, artık hedeflerine ulaşmak ve kendine karşı çıkan ülkelerle savaşmak için sadece Güvenlik Konseyi aracılığıyla uygulanan yaptırım yöntemleriyle sınırlı değildir, “Önleyici savaşlar” adı altında yeni bir strateji daha izleyecek ve durumunu daha da güçlendirecektir (Hinnebusch, 2007, s.9). 11 Eylül olayları, ABD stratejik politikasında köklü bir değişiklik meydana getirmiş, yaptırım uygulanma stratejisinden önleyici savaş stratejisine geçilmesine ortam hazırlamıştır.

Dolayısıyla, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Bush, “Bizimle olmayanlar bize karşıdır.” ilkesine göre “teröre savaş” ilan etmiş ve ABD çıkarlarını tehdit eden tüm rejimleri sona erdirmeye karar vermiştir (Marr, 2020, s.519). Bush 2002’de yaptığı konuşmasında, Irak’ın dünyadaki “Şer eksenini” temsil eden ülkelerden biri olduğunu belirttiğinde, önleyici saldırı doktrinini daha açık bir şekilde tanımlamaya başlamıştır (Ali, 2018, s.19). Böylece, ülkeye yönelik terör saldırısı, muhafazakârlara uygulamaya çalıştıkları 2001 yılı öncesi gündemlerini ABD’ye gerçekleştirme fırsatını vermiştir.

Irak’ın Orta Doğu’daki petrol ve enerji yolunu kontrol etmesi ve hegemonyasını dayatması, ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi’ne göre bir başlangıç noktası hâline gelmiştir. 11 Eylül saldırıları, emperyalist planlarını uygulama ve Saddam’ı terörizmle ilişkilendirme konusunda ABD’ye çok değerli fırsatlar vermiştir. Bu nedenle Bush’un bundan sonraki konuşmaları, Irak’ın işgalini meşrulaştırmak, Saddam rejimini terörizm ve El-Kaide ile ilişkilendirmeye odaklanmak yönünde bir içerik kazanmıştır (Al-Hussaynavi, 2013, s.52).

Öte yandan Saddam’ın Irak’ta izlediği politika ve Irak halkına uyguladığı adaletsizlik, ABD’nin, Irak’ın işgalini meşrulaştırmak için kullanmaya çalıştığı argümanlardan biri hâline gelmiştir. Buna göre ABD, Irak’a demokrasiyi tanıtacak ve onu Orta Doğu bölgesinde istikrarlı demokrasi için bir örnek ülke hâline getirecektir. Bu, Leiden’in yaratıcı kaos teorisinde şöyle ifade edilmiştir: “Demokrasinin başarılı olabilmesi için değişimin Irak, İran ve Suriye’de gerçekten gerçekleşmesi gerekir. Saddam rejimini silahlı kuvvetle değiştirmek ve Irak halkını diktatörlükten kurtarmak için demokrasi savaşı vermek, Bush’un yeni önleyici savaş ilkesine bağlıdır” (aktaran Ali, 2018, s.38-39).

Bush, 26 Şubat 2003'te Amerikan Enterprise Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, ABD'nin Irak'taki amacının, yalnızca kitle imha silahlarını ortadan kaldırmak değil, aynı zamanda Irak'ı istikrarlı bir demokrasiye dönüştürmek olduğunu ifade etmiştir (Ali, 2018, s.36). Bu bağlamda ABD'nin, insan haklarını ve demokrasiyi koruma ve terörle mücadele sloganlarını, devletlerin işlerine karışmak ve çıkar elde etmek için bahane olarak kullandığı çok açıktır.

ABD, Saddam rejimi sonrası için bir yanda işgal güçleri ile yönetim, diğer yanda Irak halkı arasında arabuluculuk yapacağı mekanizmalar da yaratmıştır. Bu mekanizmalar, yurt dışındaki Irak muhalefeti tarafından temsil edilmiştir. 2002 yılı boyunca Amerika'nın yurt dışındaki Irak muhalefetine verdiği desteğin, özellikle BM 1441 sayılı kararının kabul edilmesinin ardından 12 Iraklı muhalif gruba 92 milyon dolarlık kaynak sağlama kararının kabul edilmesiyle büyük bir oranda arttığı görülmektedir. Hatta yurt dışındaki Irak muhalefeti, ABD Kongresi'nden de önemli destekler almıştır. Ekim 1998'de ABD Kongresi, Irak muhalefetine Saddam rejimini devirme ve demokratik bir hükûmet kurma hedefine ulaşması için yardım sağlamış ve 1998'de Irak Kurtuluş Yasası'nı bu amaçla çıkarmıştır (Keriş, 2008, s.106).

Bu temelde ABD, Saddam'ın yerine kendilerinin desteklediği, yurt dışında olan Irak muhalefeti koyma eğiliminde olduğunu açıkça belirtmiştir. Bunun sonucunda Irak'ta, Saddam hükûmeti yerine ABD'ye tabi bir hükûmet kurulacaktır ve böylece ABD, çıkarlarını Orta Doğu bölgesinde kolayca koruyabilecektir.

Sonuç itibariyle Bush yönetimi, Irak'a savaş ilan etmek için üç bahane yaratmıştır. Birincisi, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olması ve kitle imha silahları üretmeye devam etmesi; ikincisi, terör örgütleri ile Saddam rejimi arasındaki ilişki; üçüncüsü ise Irak halkını diktatörlükten kurtarmak ve demokrasiyi getirmektir. Aslında tüm bu argüman ve gerekçeler temelsiz olup bunların içerdiği başka amaçlar vardır. Zira Irak, Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararı uyarınca uluslararası müfettişlerle iş birliği içinde olmuştur (Lakrini, 2005, s.183). Ayrıca 2001 yılında Craig tarafından sunulan raporda; "Irak'ın kimyasal silah üretmeye devam ettiğine dair bir kanıt bulunmadığı" vurgulanmıştır (aktaran Rahima, 2015, s.27).

Ayrıca ABD İstihbarat Başkanı, 2002 yılında Irak'ın terör örgütleriyle ilişkisini kanıtlayacak herhangi bir bilgi olmadığını açıklamıştır (Rahima, 2015, s.32). Son olarak demokrasiyi getirme bahanesi ise bilindiği gibi demokrasi bir iç meseledir.

Öte yandan ABD'nin, tarihine bakıldığında dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle Orta Doğu bölgesinde, halklara demokratik rejimler yerine diktatörlük rejimleri dayattığı kanıtlanmıştır. Örneğin, ABD ve İngiltere'nin desteklediği darbe, 1953'te demokratik olarak seçilen İran Başbakanı Muhammed Musaddak'ı deviren bir darbedir (Lakrini, 2005, s.183).

Bu nedenlerle, ABD için Irak'ın işgalinin ve siyasi sistemini değiştirmenin amacı şu şekilde özetlenebilir: Irak, 19. yüzyılın sonlarından bu yana Amerikan stratejik düşüncesinde önemli bir yer işgal etmiştir. ABD'nin petrol zengini Basra Körfezi bölgesi üzerindeki kontrolünü dayatması için en uygun coğrafi bölgedir. ABD'nin, gücünün kaynağı olan petrolü kontrol etmede ve bölge üzerindeki kontrolünü dayatmak, küresel hegemonyasını ve liderliğini sürdürmek için bundan daha güzel bir fırsat olmamıştır. Çünkü petrolü tekelleştirmenin, diğer güçlü uluslararası kutuplara karşı güç sahibi olmak ve böylece uluslararası arenada liderliği ve hâkimiyeti pekiştirmek anlamına geldiği, ABD tarafından iyi bilinmektedir (El-Rubai ve Al-Hasnavi, 2019, s.2). Bunların yanı sıra, ABD ve yeni muhafazakârların hedeflerinden biri de İsrail'in bölgedeki çıkarlarını korumaktır (El-Hüseyini, 2018, s.489). Bu nedenle, ABD'nin Irak'ta demokrasi inşa etmek gibi bir temel hedefi olduğunu söylemek mümkün değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2003 SONRASI IRAK SİYASİ SİSTEMİ VE OYDAŞMACI DEMOKRASİNİN BENİMSENMESİ (2003-2020)

Modern Irak Devleti'nin kuruluşundan 2003 yılına kadar olan süreçte oluşan siyasi sistemler, demokrasi temeli üzerine oluşturulamamıştır. Dahası devlet, ülkedeki birçok toplumun dışlanmasıyla tek bir toplum tarafından yönetilir hâle gelmiştir. 2001 yılında Washington'daki iktidar değişikliği ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları için Irak, jeostratejik ve jeopolitik açıdan büyük öneme sahipti. Bu nedenle, bu çıkarları tehdit eden Saddam rejiminin ortadan kaldırması ABD'nin temel hedeflerinden biri olmuştur. İşte, bu noktada ortaya çıkan 11 Eylül olayları, ABD için bulunmaz bir fırsattır.

ABD, Irak'ı işgalini meşrulaştırmak için üç bahane kullanmıştır. Bunlar; Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olması, Saddam Hüseyin'in terör örgütleriyle ilişkisi ve son olarak da Irak'ta demokrasinin kurulmasıdır. Bu bahanelerin en önemlisi ise Irak'ta kurulamayan demokrasinin inşa edilmesidir. Bu amaçla, 2003 yılında ABD ve müttefikleri tarafından 30 yıldan fazla devam etmiş olan Baas rejimi devrilmiş, ardından ülkeye demokrasi getirmek için Irak'taki siyasi sisteminin yapısı tamamen değiştirilmiştir.

Baas rejiminin devrilmesinden iki ay sonra, BMGK tarafından 22 Mayıs 2003 tarihinde ve 4761. toplantısında kabul ettiği 1483 sayılı kararına göre, ABD ve Müttefikleri "İşgal Kuvvetleri" olarak nitelendirilmiştir (BMGK, 2003). Bu gelişmelerin ışığında Irak'ta demokratik bir hükümet kuruluncaya kadar Paul Bremer liderliğindeki Koalisyonu Geçici Otoritesi, kararlaştırılan savaş ve askerî işgal yasalarına uygun olarak Irak'ı yönetmekle görevlendirilmiştir. ABD liderliğindeki Koalisyon Geçici Otoritesine geniş yasama, yürütme ve yargı yetkileri verilmiştir. Bu yetkilere dayanılarak daha sonra Irak'taki demokratik olayların seyri üzerinde büyük etkisi olacak birçok karar alınmıştır. Bu kararların en önemlisi olarak, Irak'ın dinî ve etnik bölünmüş toplumlara sahip bir ülke olduğu göz önünde bulundurulursa, ülkede demokrasinin gerçekleşmesinin ancak oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasıyla mümkün olacağı karar altına alınmıştır. Oydaşmacı demokrasi, bölünmüş toplumlara sahip ülkelerde geniş bir koalisyonla karar alma sürecine tüm

toplumların adil biçimde katılımını sağlayarak demokrasiye ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, Irak'ta bulunan tüm toplumların katılımıyla siyasi istikrar ve demokrasiye ulaşmak için, ABD tarafından 2003 sonrası dönemde Irak'ın bütün siyasi kurumları oydaşmacı demokrasi temelinde inşa edilmiştir.

Bu bölümde, Irak'ın 2003 sonrası siyasi sisteminin ne ölçüde oydaşmacı demokrasi modeli ile uyumlu kabul edildiği araştırılmaya çalışılacaktır. Lijphart (2004), etnik veya dinî olarak bölünmüş toplumlarda demokratik hükûmetin kurulması noktasında oydaşmacı demokrasinin iki temel unsurunun “güç paylaşımı ve otonomi” olduğunu belirtmiştir. Bu iki unsurun gerçekleştirilmesi için Lijphart, bu toplumlardaki anayasa yapıcılara, özel düzenlemeler yapmaları için tavsiyelerde bulunmuştur. Bunların arasında; parlamenter bir sistemin benimsenmesi, federalizmin ve ademimerkeziyetçiliğin benimsenmesi, nispi bir seçim sistemi uygulanması ve azınlıklara özerklik verilmesi gibi tavsiyeler bulunmaktadır. Bu çerçevede, 2005 Irak Kalıcı Anayasası'nda oydaşmacı demokrasi modelinin ne ölçüde kabul edildiğini incelenmek için, Irak'ta 2005 yılında kabul edilen Kalıcı Anayasa hükümleri incelenecektir. Bölünmüş toplumların anayasal tasarımına ilişkin Lijphart'ın tavsiyeleri ile oydaşmacı modelin unsurlarının Irak'ta nasıl uygulandığı gözden geçirilecektir.

Bu kapsamda, özellikle çoklu ve bölünmüş toplumlarda, tüm toplumlar arasında uzlaşma ve iş birliğine dayalı oydaşmacı demokrasinin uygulanmasında anayasal müzakere aşaması büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle bu bölümde, öncelikle işgal sonrası ve 2005 yılı Kalıcı Anayasası'nın hazırlanması süreci ele alınacaktır. Ardından da bu Anayasa'daki oydaşmacı demokrasi modelinin göstergeleri ve uygulanma biçimleri değerlendirilerek bölüm sonlandırılacaktır.

3.1. İşgal Sonrası Dönem ve Kalıcı Irak Anayasa Taslağının Hazırlanma Süreci

Bass rejiminin çöküşünden hemen sonra, ABD tarafından birçok ülkede başarısı kanıtlanmış olan oydaşmacı demokrasi modeli Irak'ta uygulanmaya başlanmıştır.

ABD, demokrasiyi inşa etmek için 2003 sonrası Irak'ta ortaya çıkan siyasi sürecin mimarı olmuştur. 13 Temmuz 2003'te Koalisyon Geçici Otoritesi ile

Birleşmiş Milletler askerî gücünün ortaklaşa yönetimi sırasında, eski rejim tarafından da sürgün edilen yedi muhalefet grubu ile istişare edilerek Koalisyon Geçici Otoritesi'nin denetimi altında, oydaşmacı modele dayalı, Irak'ta Baas rejiminin çöküşünden sonra ilk siyasi kurum olan Irak Yönetim Konseyi kurulmuştur. Yediler Grubu'nu yedi parti oluşturmaktadır. Bunlar; Ulusal Irak Kongresi (Ahmed Çelebi), Irak Ulusal Anlaşması (İyad Allavi), Kürdistan Demokratik Partisi (Molla Mustafa Barzani), Kürdistan Vatanseverler Birliği (Celal Talabani), Irak Liderlik Konseyi (Nasir El-Çadırçi), İslami Davet Partisi (İbrahim El-Caferi) ve Irak İslam Devrim Konseyi (Adil Abdulmehdi ve Hamid Al-Bayati)'dir (Bremer, 2004, s.15). Bu partiler daha sonraki dönemde Irak'ta en büyük ve en etkili ana partiler olarak varlıklarını korumuşlardır. 2003 ABD işgali sonrası sürgünden dönüp Irak'a gelen eski rejim muhaliflerinden oluşan bu konsey, 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Hristiyan olmak üzere 25 üyeden teşkil edilmiştir (Dodge, 2008, s.715).

Irak Yönetim Konseyi'nin tüm üyeleri Paul Bremer tarafından atama yöntemiyle belirlenmişse de Irak'ta ilk kez bütün dinî ve etnik toplumlar ülkeyi el birliğiyle yönetmek için iş birliği yapmışlardır. Bu durum, 2003'ten itibaren siyasi sürece katılımın ana ilkesi hâline gelen dinî ve etnik temelde iktidarı paylaşmaya yönelik temel bir adım olmuştur. Fakat Konsey üyeleri arasındaki uyumsuzluk ve güvensizlik nedeniyle, oydaşmacı sisteme dayalı demokrasinin gerektirdiği iş birliği ve uzlaşma yoktu. 2003 sonrası ABD kontrolündeki Geçiş Koalisyonu Yönetimi'nin Başkanı olan Bremer "Irak'ta Bir Yıl Geçirmiştım, Umut Dolu Bir Gelecek İnşa Etme Mücadelesi" isimli kitabında şu konulara işaret etmiştir:

"Yönetim Konseyi üyelerinin üzerinde anlaştıkları tek konu Konsey üyelerinin maaşlarının belirlenmesiydi. Bunun dışında, devletin önemli meselelerinden hiçbirinde Koalisyon Geçici Otoritesinin yardımı ve baskısı olmadan bir karar verememiştir" (Bremer, 2004, s.182). Tabiidir ki, bu durum ülkenin farklı durumundan ve üyeler arasındaki güven eksikliğinden kaynaklanmaktaydı.

Güvenlik Konseyi'nin ABD'ye, iktidarı Iraklı bir hükûmete devretmesi yönündeki baskısı nedeniyle 29 Şubat 2004 tarihinde Koalisyon Geçici Otoritesi ve kontrolündeki Irak Yönetim Konseyi tarafından, oydaşmacı demokrasiye dayanan 2004 Geçiş Dönemi Devlet İdare Yasasının imzalanmasına ortam hazırlanmıştır (Dodge, 2008, s.716).

2005 kalıcı Irak Anayasa'sının dayandığı en önemli ilke ve temelleri olan federalizm, parlamenter çoğulcu ve oydaşmacı demokrasi modelini içeren 2004 Geçiş Devlet İdaresi Yasası'nın 28 Haziran 2004 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte, ABD liderliğindeki Koalisyon Geçici Otoritesi'nin yetkileri sona ermiştir. Dolayısıyla Koalisyon Geçici Otoritesi'nin tüm yetkileri, kurulan Geçici Irak Hükûmetine geçmiştir (Geçiş Devlet İdare Yasası, Md. 4, 29).

Seçilmiş bir Kurucu Meclis tarafından demokratik bir anayasa hazırlaması için, 2004 Irak Devlet Geçiş Dönemi Yasası'nda belirlenen takvime göre, 31 Ocak 2005 tarihinde halk tarafından nispi seçim sistemi ile bir Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Kısa bir sora sonra da bu meclis Irak'ın kalıcı anayasa taslağını hazırlanmak üzere görevlendirilmiştir (Geçiş Devlet İdare Yasası, Md. 2).

Başarılı bir oydaşmacı demokrasiye dayalı bir anayasanın hazırlanması amacıyla, yapılacak müzakerelerin etnik ve dinî toplumları içine alacak bir kurucu meclis tarafından yapılması gerekmektedir. Ancak, Irak gibi kuruluşundan 2003 yılına kadar tek grubun hâkim olduğu bir ülke için, oydaşmacı demokrasi modeli yepyeni bir kavramdır. Bu nedenle, bazı gruplar için oydaşmacı demokrasinin kabulü zor olmuştur. Ayrıca Anayasa Taslağı'nın oydaşmacı modele dayalı olarak hazırlanması süreci ülkedeki gruplar arasında fikir birliği oluşturulması ve tüm Irak toplumlarını kucaklayıcı bir yapının oluşturulması, dış baskıların da etkisiyle hep engellenmiştir (Dodge, 2020a, s.146-147).

Anayasa'nın hazırlık sürecinde topluluklar arasında uzlaşmaya varmada karşılaşılan ilk zorluk, Irak Devleti'nin kuruluşundan 2003 yılına kadar iktidarı elinde tutan Sünni Arap grubun, seçimlerin işgal gruplarının baskısı altında yapıldığı bahanesiyle Kurucu Meclis seçimlerini boykot etmesidir. Sünni Arapların Kurucu Meclis seçimlerini boykot etmelerinin sonucu olarak, Irak'ta mezhepçi şiddet artmış ve kalıcı Irak Anayasası'nın hazırlanmasında Sünni Araplar yeterince temsil edilememişlerdir (Dodge, 2020b, s.117-118). Dolayısıyla bu boykot, Irak'taki oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasında önde gelen bir zorluk olduğu için, demokrasiye geçişin gerçekleştirilmesinde büyük bir sorun yaşanmıştır. Zira anayasa hazırlama sürecinde Sünnilerin boykotu, taraflar arasında anlaşma ve oybirliği kurma sürecinde büyük bir engel teşkil etmiştir.

Ülkede şiddetin devam etmesine ve Irak'ın ana topluluklarını temsil eden siyasi güçler arasında fikir birliği gerçekleşmemiş olmasına rağmen, 10 Mayıs 2005'te Anayasa Taslağı'nı hazırlamakla görevlendirilen komite çalışmalarına başlamıştır. Komite başlangıçta 28 Şii, 15 Kürt, 2 Sünni üyeden oluşurken, geri kalan üyeleri de laik, ılımlı ve siyasi yanları olan; Hristiyan, Ezidi, Türkmen ve Süryanilerinden seçilmiştir. Komitenin, Irak'taki bütün toplumları kapsayıcı özelliğine rağmen, Sünniler seçimleri boykot ettikleri için, komitede nüfuslarıyla aynı oranda temsil edilmemişlerdir. Bu nedenle oydaşmacı modele aykırı olarak ortaya çıkan durum düzeltilmek istenmiş ve komite çalışmalarının başlamasının ardından oydaşmacı demokrasinin şeklini tamamlamak için ABD tarafından 5 Temmuz 2005 tarihinde Sünniler ile yapılan kapsamlı müzakereler sonucunda bunların üye sayıları 15'e yükseltilmiştir (McEvoy ve Aboultaif, 2020, s.6).

Fakat Sünnilerin katılmasından iki hafta sonra, üç Sünni'nin terör olayları sonucunda öldürülmesi nedeniyle komitede yer alan Sünni üyelerin çoğunluğu Anayasa müzakerelerini boykot etmişlerdir. Buna rağmen, Anayasa'yı hazırlayan Komite çalışmalarını sürdürmüştür (Morrow, 2005, s.8). Böylece, Anayasa'nın daha çok Kürtler ve Şiiler tarafından yazıldığı izlenimi oluşmuştur. Öte yandan, Anayasa hazırlama sürecinde etnik ve dinî toplumlar arasında birçok ihtilafli konu bulunuyordu. Bu nedenle, Anayasa taslağında yer alan pek çok konuyla ilgili şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Bunların arasında en başta tartışma konusu olanlar, oydaşmacı demokrasi modelinin en önemli unsurları olan özerkliğin ve güç paylaşımının belirlenmesiydi (Katia, 2007, s.253).

Anayasa hazırlama sürecinde devletin nasıl yönetileceğine dair Irak'ta yaşayan dinî ve etnik toplumların aralarında ortak bir vizyon yoktu. 2003 yılından önce Sünniler gibi hâkim konumda olan gruplar, bütünleşmiş merkezli bir devlete daha eğilimliydi. Bu yüzden federalizm ve oydaşmacı demokrasilerdeki güç paylaşımı modellerini şiddetle reddetmişlerdir. Kürtler, en önemli öncelikleri olan federalizm çerçevesinde Kürdistan bölgesinin özerkliği için mücadele vermekteydiler. Şii taraftarlar ise, Irak Devleti'nin kuruluşundan bu yana iktidardan dışlandıkları için, devlet yönetiminde Şii çoğunluğu temsil yetkisi verilmesinden yanaydılar (Bogaards, 2019, s.697).

Taraflar arasında anlaşama sağlanmadan, ABD baskıyla yedi ay gibi bir süre içinde 15 Ekim 2005 tarihinde Komite tarafından son şekli verildikten sonra 2005 kalıcı Anayasa Taslağı'nın referanduma sunulması sağlanmıştır. Yapılan referandum sonunda halkın %78,59'luk kısmı "Evet" oyuyla yeni anayasayı kabul etmiştir. Anayasa Taslağı, referanduma sunulduğunda çoğunluğunu Şii ve Kürtlerin oluşturduğu vilayetlerden çok büyük oranda destek almıştır. Sünni sakinlerin çoğunluğunu oluşturduğu üç vilayette ise taslak "Hayır" oyuyla reddedilmiştir. Bu vilayetlerde reddedilme oranı Anbar'da %97, Selâhaddin'de %82, Musul'da %55'tir (Aljazeera, 2005).

Fakat buna rağmen Geçiş Dönemi Devlet İdare Yasası'nın 61. maddesi hükmüne göre, yeni anayasa üç veya üçten fazla vilayette halkın üçte ikisi reddetmemesi hâlinde referandumda başarılı sayılacaktır. Bu nedenle, Musul'da Anayasa Taslağı referandumda reddedilme oranı 2/3'ye geçmediği için başarılı çıktığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Irak Anayasa Taslağı'nın hazırlanmasında uygulanan yöntem ise, Anayasa Taslağı halk tarafından seçilen ve Irak halkının tüm dinî ve etnik toplumlarını içerecek şekilde oydaşmacı demokrasi modeli temelinde kurulmuş bir kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan Anayasa'nın taslak metni halk oylamasına sunulmuş ve 2005 Kalıcı Anayasası çağdaş demokrasilerde olması gerektiği gibi hazırlanmış ve demokratik ilkelerle uyumlu, oydaşmacı demokrasi modeli üzerine inşa edilmiştir.

Fakat Irak'ta Anayasa hazırlama süreci, oydaşmacı demokrasi modeli üzerine kurulan anayasalara kıyasla oldukça kısa sürmüştür (Dodge, 2020a, s.146). Anayasa taslağının bu kadar çabuk hazırlanmasının esas nedeni, ABD'nin, anayasa taslağının tamamlanmasına yönelik baskılarıydı. ABD'nin Anayasa'nın bir an önce hazırlanması için acele etmesi, dünyaya Irak'ı demokratik bir devlete dönüştürmedeki başarısını gösterme kaygısından kaynaklanıyordu (McEvoy ve Aboultaif, 2020, s.6).

Öte yandan, ABD temsilcilerinin anayasa müzakerelerinde yer alması ve Kurucu Meclis toplantılarına katılması, Sünni toplum temsilcilerinin öfkelerinin artmasına ve Anayasa'nın bir "Amerikan Anayasası" olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. ABD'nin anayasa çalışmalarına müdahale etmesi, Irak'taki toplumlar

arasında uyumsuzluk ve ihtilaflar çıkmasına neden olmuş ve bu yüzden istenilen ölçüde uzlaşma sağlanamamıştır (Morrow, 2005, s.14).

3.2. 2005 Yılı Kalıcı Irak Anayasası'ndaki Oydaşmacı Demokrasi Modeli Göstergeleri

Oydaşmacı demokrasi modelinin başarılı olabilmesi için Lijphart, bölünmüş toplumlarda anayasal tasarımın bazı önemli temel unsurlara dayanmasını tavsiye etmektedir. Bunlar; nispi seçim sistemi, parlamenter cumhuriyet modeli, federal sistem, özerklik ve güç paylaşımıdır. Bu bölümde, 2005 Irak Anayasası'nın oydaşmacı demokrasi modeline ne ölçüde uyum sağladığını incelemek amacıyla, anayasal tasarım için Lijphart'ın önerilerine ne ölçüde uyulduğu incelenecektir. Buna göre, bu kısımda kalıcı Anayasa'da benimsenen parlamenter sistem, Irak'ta uygulandığı seçim sistemi, federal sistem, özerklik, güç paylaşımı ve veto hakkı ele alınacaktır.

3.2.1. Irak'ın Kalıcı Anayasa'sında parlamenter sistem

Lijphart'a (2004, s.101-102) göre, bölünmüş toplumlarda demokrasiyi sağlamak için karar alma sürecinde iktidarın tüm toplumları arasında güç paylaşımı yapılmalıdır. Bu güç paylaşımının gerçekleştirilmesi için en uygun sistem ise geniş yetkilere sahip bir başbakan ve sınırlı yetkilere sahip bir cumhurbaşkanından oluşan parlamenter yapıdır. Zira parlamenter sistemde çoğunluğun zaferiyle sonuçlanacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin olmaması ve yürütme organının ikiliği, tüm toplumlar arasında geniş yetki paylaşımını sağlayacaktır.

Kalıcı 2005 Anayasası'nın ilk maddesine göre, getirilen yönetim sistemi parlamenter sistemdir. Buna göre, 2005 Irak Anayasası parlamenter sistemi benimserken, oydaşmacı demokrasi modeline yönelik bir görünüm arz eder. Zira parlamenter sistemin benimsenmesi, toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir hükûmetin kurulmasına olanak sağlayacaktır ve dolayısıyla oydaşmacı demokrasinin ana unsuru olan güç paylaşımına ulaşmak mümkün olacaktır.

Parlamenter sistem genel olarak iki temel unsura dayanmaktadır. Bunların ilki, yürütme otoritesinin ikiliği, ikincisi de yasama ve yürütme otoriteleri arasındaki karşılıklı işbirliği ve güçler dengesidir. Oydaşmacı demokrasilerde uygulanan parlamenter sistem ülkede tüm toplumlar arasında güç paylaşımının sağlanması

ilkesinin temelli uygulanması ile Kalıcı Anayasa'nın 66. maddesine göre, Irak'ın federal yürütme otoritesi, Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu olmak üzere, iki meclisten teşekkül ettirilmiştir.

Anayasa 73. maddesinde, genel seçimle iş başına gelen Temsilciler Meclisi üyeleri arasından 2/3 çoğunlukla seçilen cumhurbaşkanına, dört yıllık bir süre için şu yetkiler verilmiştir:

- Başbakanın tavsiyesi üzerine özel af çıkarmak,
- Uluslararası anlaşmaları onaylamak,
- Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılan kanunları onaylamak,
- Temsilciler Meclisini toplantıya çağırarak,
- Kanuna uygun olarak Başbakanın tavsiyesi üzerine madalya vermek,
- Büyükelçileri kabul etmek,
- Cumhuriyet Kararnameleri yayınlamak (Irak Anayasası, 2005, Md. 73).

Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılan yasaları onaylama yetkisinin cumhurbaşkanına verilmesi, geniş yetkiler olarak kabul edilir. Ancak bunların, cumhurbaşkanına teslim edildiği tarihten itibaren on beş gün sonra onaylanmış sayılması, bunu yalnızca bir formalite hâline getirmiştir. Buna göre Kalıcı Anayasa cumhurbaşkanına sınırlı ve sembolik yetkiler vermiştir. Buna karşın, parlamento önünde sorumlu olan başbakan, devletin genel politikasından sorumludur. Başbakan'a Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı olmak, Bakanlar Kurulunu yönetmek ve toplantılarına başkanlık etmek gibi oldukça geniş yetkiler verilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 72). Böylece, Irak'ın Anayasası'nda yürütme gücü Başbakanlık makamında yoğunlaşmıştır. Bu tam olarak oydaşmacı demokrasinin öncüsü ve kurucusu olan Lijphart'ın önerdiği bir ilkedir.

Anayasa'nın 48. maddesi hükmüne göre, Irak'ın benimsediği parlamenter sistemdeki federal yasama organı, Temsilci Meclisi ve Federal Meclis olmak üzere iki meclisten müteşekkildir. Temsilciler Meclisi bütün Irak halkını temsil eden 100.000 kişi için bir sandalye oranında seçilen temsilcilerden oluşturulmuştur (Irak Anayasası, 2005, Md. 49, Fıkra 1). Ayrıca, kadınların Temsilciler Meclisindeki üye sayısının en az 1/4'ünün de kadın üyelerden oluşmasının sağlanması da temenniler arasındadır (Irak Anayasası, 2005, Md. 49, Fıkra 4).

Temsilciler Meclisi başkanı ve iki yardımcısı, parlamentonun ilk oturumunda nitelikli çoğunlukla seçilmektedir (Irak Anayasası, 2005, Md. 55). Irak Anayasası, Temsilciler Meclisi Başkanı'nın belirli bir dinî veya etnik topluluktan olması şartını getirmese de Baas rejiminin yıkılmasından bu yana Temsilci Meclisi Başkan'ın Sünni, Cumhurbaşkanı'nın Kürt ve Başbakan'ın Şii olması bir norm hâline gelmiştir. Böylece Irak'ta parlamento için Cumhurbaşkanı ve Başbakanlığın ana etnik ve dinî temellere göre dağılımına ilişkin anayasal bir hüküm bulunmamakla birlikte, Baas rejiminin düşmesinden bu yana bu üç başkanlık Irak'ın ana toplulukları olan Sünni, Şii ve Kürt toplulukları arasında bölüşülmüştür.

Nitekim bölünmüş toplumlarda, ana toplumlar anayasal bir hüküm olmaksızın aralarındaki güçlerin paylaşımını gerçekleştirmişlerdir. Bu durum yalnızca Irak ile sınırlı olmayıp Hindistan ve Lübnan gibi birçok ülke toplulukları için de söz konusudur (Kuran, 2010, s.257).

Oydaşmacı demokrasilerde uygulanan parlamenter sistemdeki yürütme ile yasama arasında bulunan karşılıklı ve dengeli güç birliği anlayışı, oydaşmacı modelin temelindeki unsurların “güç paylaşımı” biçiminde gerçekleşmesi için oldukça önemlidir (Lijphart, 2012, s.17). Bu bağlamda, Anayasa'dan kaynaklanan yürütme gücü, Başbakanlık makamına geniş yetkiler vermiş olsa da bu yetkiler mutlak değildir. Yürütme ile yasama makamları arasında var olan güç, dengeli ve karşılıklı iş birliği hâlinin göstergesi ise, Temsilciler Meclisi ile yürütme organının iş birliği içinde çalışıyor olmalarıdır. Temsilciler Meclisi, Bakanlar Kurulu tarafından sunulan genel bütçe yasa tasarısı taslağını ve kesin hesabı onaylama yetkisine sahip olup, gerektiğinde toplam harcama miktarının artırılmasını ve azaltılmasını önermeye yetkilidir (Irak Anayasası, 2005, Md. 62).

Devletin yaptığı bütçe planı Irak'ın genel politikasını belirleyecek ve kabine tarafından yapılan öneriler Temsilci Meclisi tarafından onaylanacak ve böylece devleti oluşturan tüm toplumlar müşterek olarak karar vereceklerdir. Böylece, parlamenter sistemde yasama ve yürütme arasındaki iş birliği vasıtasıyla alınacak kararlar, ülkede bulunan tüm toplumların da onayından geçmiş sayılacaktır.

Bunların yanında yasama otoritesi, yürütme otoritesini oluşturmada büyük bir rol oynamaktadır. Örneğin Temsilciler Meclisi üyelerinin 2/3 çoğunluğuyla Cumhurbaşkanı seçilmektedir (Irak Anayasası, 2005, Md. 70). Ayrıca Temsilciler

Meclisi, başbakan tarafından sunulan kabine üyeleri listesini ve bakanlık programlarını nitelikli çoğunlukla onaylayacak (2/3), böylece Irak'ın bütün dinî ve etnik toplumları kabinede temsil edilmiş olacaktır (Irak Anayasası, 2005, Md. 76, Fıkra 4).

Ayrıca, geniş bir güç paylaşımı sağlamak amacıyla, Irak Kalıcı Anayasası'nın 48. maddesi hükmüne göre, Irak'ta kabul edilen parlamenter sistemde federal yasama organı, bir temsilciler meclisi ve bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan vilayetlerin temsilcilerinden olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Bu hususta Lijphart (2012, s.62), oydaşmacı demokrasilerde uygulanan parlamenter sistemin, ulusal yasama organında farklı toplumların yaşadığı bölgelerle birlikte güçlü biçimde temsil edildiği bir federal meclise sahip olmaları gerektiğini vurgulanmaktadır. Federal ve federal olmayan oydaşmacı demokrasilerde geniş bir güç paylaşımının sağlanması için güçlü iki meclisin varlığı büyük bir önem taşımaktadır.

Güçlü iki meclise sahip olmak, bir yasama organının temsil yönüyle bütün azınlıkların parlamentoda temsil edilmesini sağlayacağı için, özellikle kararlar parlamentoda basit çoğunlukla alındığı için, çoğunluk sandalyeleri elinde tutan grubun az sandalyeye sahip azınlıkların çıkarlarıyla çelişen bir yasa çıkarması da böylece önlenmiş olacaktır (Kuran, 2010, s.234). Fakat Irak Kalıcı Anayasası'nda söz konusu federal meclis, şu ana kadar teşkil edilememiş, meclis yine tek bir meclis üzerine kurulmuş olma özelliğini sürdürmüştür.

2005 Kalıcı Anayasası'na ilişkin bir gerçek şudur ki, Irak Anayasası'nda Irak Federal Meclisi ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış, meclisin oluşum yöntemi veya yetkileri açıkça belirtilmemiştir. Kalıcı Anayasa'da Federal meclisle ilgili tek madde olan 56. maddede; "Bölgeler ve bir bölgeye dâhil olmayan vilayetleri temsil eden üyelerinden bir federal meclisi ihdas edilecektir." denilmektedir. Bu meclisle ilgili bütün hususların Temsilciler Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla çıkarılan bir yasayla düzenleneceği de ayrıca öngörülmüştür. Anayasa'da söz konusu federal meclis, siyasi partiler arasındaki federalizm uygulaması ve güç paylaşımına dair derin anlaşmazlık nedeniyle Anayasa'nın ilan edilmesinin üzerinden 17 yıl geçmesine rağmen, ülke için bu kadar önemi haiz olduğu hâlde; oluşum yöntemi ve yetkileri Anayasa'da açıkça belirtilmediği için bir türlü teşkil edilememiştir. Bu nedenle, 2005 Kalıcı Anayasa'nın hükümlerinde eksiklik olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Irak Anayasası'nın hükümlerine bakıldığında, kabul edilen parlamenter sistem; çoklu ve bölünmüş toplumlara sahip ülkelerde uygulanan parlamenter sistemin özelliklerine uygun olarak, yetkilerin geniş ölçüde paylaşımını sağlamaktadır. Fakat parlamenter sistemin çoklu ve bölünmüş toplumlara sahip ülkelere uygunluğuna rağmen, Irak halkının demokrasi ve istikrar özlemleri gerçekleşmemiştir. Nitekim Anayasa, oydaşmacı demokrasilerde olduğu gibi, azınlıklar ve ana toplum gruplarına yönelik geniş bir temsilin sağlanması için, yasama organının iki meclisten müteşekkil olduğu belirtilmesine rağmen, Irak'taki yasama organı hâlâ bir meclisten oluşmaktadır. Bu da azınlıkların yasama organında yetersiz temsiline yol açmıştır.

3.2.2. Irak'ta nispi seçim sistemi

Lijphart (2004, s.100), tüm eserlerinde bölünmüş toplumlarda nispi seçim sisteminin benimsenmesinin, bu toplumlarda demokrasiyi sağlamanın en önemli unsuru olduğunu belirtir. Bu ülkelerde bulunan farklı toplumların, özellikle de azınlıkların temsil edilmesinin en iyi yöntemi nispi temsil sistemidir.

Lijphart göre, nispi temsil sisteminin benimsenmesiyle, parlamentoda geniş bir yetki dağılımı sağlanacaktır. Zira nispi seçim sistemi uygulandığında, tek başına bir siyasi partinin yeterli bir çoğunluk kazanması engellenecek, o ülkede yaşayan farklı toplumları temsil eden tüm partiler yönetim için koalisyonlara girmeye zorlanacaktır (Norris, 2005, s.4). Böylece, oydaşmacı modelin esas amacı ve gereği olan nispi seçim sistemiyle çeşitli din ve etnik elitlerin arasında bir iş birliği gerçekleşecektir.

Söz edilen Irak Anayasası'nın mevcut hükümlerine bakıldığında; Irak'ta kabul edilecek seçim sistemini tanımlayan herhangi bir madde yoktur. Fakat 49. maddede çıkarılacak seçim sisteminin bazı temel ilkeleri belirtilmiştir. Buna göre; Temsilciler Meclisi Irak halkının tamamını temsil eden her 100.000 kişiye bir sandalye oranında seçilmiş temsilcilerden oluşacaktır. Bu maddede, temsilcilerin genel, gizli, doğrudan oylama yoluyla seçileceği ve Irak halkının tüm toplumlarının temsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, çıkarılacak seçim yasasının, kadınların en az dörtte bir oranında temsil edilmesinin güvence altına alınması da şart koşulmuştur. Böylece, Irak'ın tüm toplumlarının nüfuslarına orantılı bir şekilde temsiline sağlanması gerekecektir.

ABD'nin işgalinden sonra oydaşmacı demokrasi modeli benimsenerek yeni bir demokratik sürece giren Irak devletinin benimsediği nispi seçim sistemiyle tüm toplumların temsilinin sağlanmasına ne derecede katkı sağladığını anlamak için, Irak'ta 2003 yılı sonrası uygulanan seçim yasalarının ve bu yasalara göre yapılan seçimlerin sonuçlarının incelenmesi gerekecektir.

Irak'ta 2003-2020 yıllar arasında beş genel seçim yapılmış ve her seçim farklı seçim yasasına göre gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, 96 Sayılı Seçim Yasası uyarınca, 2003 yılından sonra ilk seçimler yapılmış, daha sonra 16 Sayılı Seçim Yasasına göre 2005 yılında milletvekili seçimleri yapılmıştır. 2010 yılı Temsilciler Meclisi yasama seçimi ise, 26 Sayılı Yasası'yla, bir önceki seçim yasasında yapılan değişikliğe göre yürütülmüştür. Ardından, 45 Sayılı Seçim Yasası'na dayanılarak 2014 milletvekilliği seçimleri yapılmıştır. 2018 yılı milletvekili seçimlerinde de değişiklikler yapılarak 45 Sayılı Seçim Yasası uygulanmıştır. Irak halkının reform ve erken seçim taleplerinden dolayı, 2020 yılında 9 Sayılı Seçim Yasası çıkarılmıştır. Buna göre Irak'ta beş seçim yasası benimsenmiştir. Bu kısımda da bu seçim yasaları üzerinde durulacak ve bu yasalara göre 2004-2018 yılları arasında yapılan seçimlerin sonuçları ele alınacaktır.

3.2.2.1. 96 sayılı Irak seçim yasası

2003 yılından sonra Irak'taki ilk seçim yasası Koalisyon Geçici Otoritesi tarafından, oydaşmacı demokrasi modeli temelinde tüm etnik ve dinî toplumların katılımını sağlamak için nispi sisteme dayanan 2004 yılında 96 Sayılı Irak Seçim Yasası çıkarılmıştır (96 Sayılı Irak Seçim Yasası, 2004). 2004 yılında çıkarılmış olan 96 Sayılı Seçim Yasasının ışığında, kalıcı Irak Anayasası'nı hazırlamakla görevli Ulusal Meclis seçimleri yapılmıştır.

Bu yasaya göre, işgalin ardından yapılan ilk seçimlerde, Irak'ın tamamı tüm ülke tek bir seçim bölgesi olarak kabul edildiği ve kapalı liste formülü sistemine göre yapılmıştır (96 Sayılı Irak Seçim Yasası, 2004, Bölüm 3, Fıkra 3). Yani bu sistem, seçmenlerin yalnızca parti listelerine oy verdiği bir seçim sistemidir. Bu yasayla, sandalye dağılımında ilk hesaplamaya "Hare kotası" formülü uygulanmıştır. Sonraki hesaplamalar ise "En büyük kalan" formülüne dayanmıştır. Bu yasaya göre yapılan seçimlerde, Irak halkı kalıcı bir anayasa oluşturmak bu yeni anayasaya göre seçime

hazırlanmak için meclise 275 temsilci seçmiştir (96 Sayılı Irak Seçim Yasası, 2004, Bölüm 3, Fıkra 2).

Tablo 6. 2005 Ulusal Meclisi seçimlerin sonuçları

Partiler ve Koalisyonlar	Oy Oranı	Sandalye
Birleşik Irak İttifakı (Şiiler)	48.19	140
Kürdistan İttifakı (Kürtler)	25.73	75
Irak Ulusal Hareketi (Şiiler)	13.82	40
Iraklılar (Sünniler)	1.78	5
Irak Türkmen Cephesi	1.11	3
Ulusal Bağımsız Kadrolar ve Elitler	0.83	3
Halk Birliği (Komünist)	0.83	2
Irak İslam Hareketi Partisi (Sünniler)	0.51	2
Ulusal Demokratik Parti (Laikler)	0.44	1
Ulusal Rafidain listesi (Aşur Demokratik Hareketi, Hristiyanlar)	0.43	1
Uzlaşma ve Kurtuluş Bloğu (Sünniler)	0.36	1
Toplam katılım oranı %58	%94.03	275

Kaynak: Council of Representatives of Iraq. (2005). Inter-Parliamentary Union. Erişim adresi: <https://www.ipu.org/>

GYK tarafından çıkarılan nispi seçim sistemiyle yapılan bu seçimlerin sonuçlarına bakıldığında ise, çeşitli dinî ve etnik toplumları temsil edilen on iki parti mecliste sandalye kazanmıştır. Irak Yüksek İslam Konseyi ile İslami Davet Partisi'nden müteşekkil olan Şii Birleşik Irak İttifakı %48 oyla en büyük blok olarak ortaya çıkmıştır. Onun ardından Kürdistan İttifakı %25,73 ile ikinci sırada yer alırken İyad Allavi'nin partisi (Irak ulusal Hareketi) %13,82 ile üçüncü sırada yer almıştır (Tablo 6).

275 sandalyeden oluşan Irak Ulusal Meclisi'nde, Kürtler 75, Şiiler 140, Türkmenler 3 sandalye kazanırken, Sünni Araplar 17 sandalye ile %20 oranında tahmin edilen nüfusuna oranla çok daha az sandalye kazanmıştır. Seçimleri Sünni Araplar boykot etmişse de, bu yasayla Irak'taki toplulukların geniş katılımının sağlandığı, ülke tarihinde ilk defa Irak'ın tüm toplumlarının mecliste temsil edildiği bir seçim olmuştur.

3.2.2.2. 16 Sayılı Irak seçim yasası

16 Sayılı Seçim Yasası; 96 Sayılı Seçim Yasası uyarınca seçilen Ulusal Meclis tarafından çıkarılmıştır. 16 Sayılı Seçim Yasanın 28. maddesine göre, 16 Sayılı Kanun ile Koalisyon Geçici Otoritesi kararı yürürlükten kaldırılmıştır (16 Sayılı

Seçim Yasası, 2005). Bu yasayla 2005 yılında Irak'ta Baas rejiminin çöküşünden sonra ilk parlamento seçimleri yapılmıştır.

2005 yılında çıkarılan 16 Sayılı Seçim Yasası ile, ilk olarak Koalisyon Geçici Otoritesi tarafından benimsenen nispi sistem bazı değişikliklerle devam ettirilmiştir. Bu kanunda, aday gösterme hem kapalı liste yöntemine hem de bireysel adaylığa göre yapılmıştır (16 Sayılı Seçim Yasası, 2005, Md. 9).

Tüm ülke tek bir seçim bölgesi olarak belirlenmesine yerine, her vilayet bir seçim bölgesi olarak kabul edilmiş ve o vilayetlerde kayıtlı seçmen sayısı ile orantılı bir sayıda sandalye sayısı belirlenmiştir. Koltuklar her 100.000 kişiye bir koltuk olacak şekilde dağıtılmış, Temsilciler Meclisi 275 üyeden oluşmuştur. Nispi temsil esasına göre telafi edici olarak 45 sandalyeye ek olarak, vilayetlere toplam 230 sandalye tahsis edilmesiyle üye sayısı 275 olmuştur (16 Sayılı Seçim Yasası, 2005, Md. 15, Fıkra1, 2).

Bu yasada telafi edici sandalyelerin dağılımı ise, ilk olarak ülke düzeyinde yeterli oyu alan (ulusal baraj oyuna ulaşmış) ancak herhangi bir ilde sandalye kazanmak için yeterli olmayan partilere tahsis edilerek yapılmıştır (16 Sayılı Seçim Yasası, 2005, Md. 17).

Tablo 7. 15 Aralık 2005 tarihli parlamenter seçimlerin sonuçları

Partiler ve Koalisyonlar	Oy Oranı(%)	Sandalye
Birleşik Irak İttifakı (İslamcı Şii Partiler Koalisyonu)	41.2	128
Kürdistan İttifakı	21.7	53
Irak Anlaşması Cephesi (İslamcı Sünni Araplar)	15.1	44
Irak Ulusal Listesi (Şii Laik)	8.0	25
Irak Ulusal Diyalog Cephesi (Sünni Araplar)	4.1	11
Kürt İslam Hareketi	1.3	5
al-Risaliyun(Şiiler)	1.2	2
Uzlaşma ve kurtuluş Cephesi (Sünniler)	1.1	3
Irak Türkmen Cephesi	0.7	1
Rafidian Listesi (Aşur Demokratik Hareketi)	0.4	1
Mithal al-Alusi listesi (Sünni Araplar)	0.3	1
Ezidi Reform Hareketi	0.2	1
Toplam katılım oranı	%79.6	275

Kaynak: Election Guide Democracy and Elections News. (2005). Erişim adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/1431>

Bu yasanın hükümlerine istinaden yapılan 15 Aralık 2005 parlamento seçimlerinde 21 koalisyon da dâhil olmak üzere, 228 liste kaydedilmiş ancak on iki liste sandalye kazanmıştır. Nispi temsil sistemine dayanan 16 Sayılı Seçim Kanunu ile yapılan seçimlerin sonuçlarına göre, çoğunlukla Şii partilerinden teşkil edilen Birleşik Irak İttifakı 128 sandalye, Kürdistan İttifakı 53 sandalye, Irak Uzlaşma ve Kurtuluş Cephesi 44 sandalye, Irak Ulusal Listesi 25 sandalye, Irak Ulusal Uzlaşma Cephesi 11 sandalye, Kürdistan İslami Partisi 5 sandalye, Uzlaşma ve Kurtuluş Bloku 3 sandalye, al-Risaliyun Listesi 2 sandalye, Rafidian Listesi (Aşur Demokratik Hareketi), Irak Türkmen Cephesi, Ezidi Reform Hareketi ve Mithal Alusi listesi ise her biri 1'er sandalye kazanmıştır (Tablo7).

Parlamentodaki sandalyelerin dinî ve etnik toplumlara göre dağılımına bakıldığında ise; Şiiler 130 sandalye, Sünniler 85 sandalye, Türkmenler 1, Hristiyanlar 1, Ezidiler 1, Kürtler 58 sandalye elde etmişlerdir (Tablo 7). Buna göre, nispi seçim sistemi benimsenmesiyle geniş bir seçim katılımı sağlanmış, böylece Irak'ın tüm toplumlara parlamentoda temsil edilmiştir. Ayrıca, Ulusal Meclis seçimlerini boykot eden Sünni Arap toplumu ise bu seçimleri boykot etmemiş, bu nedenle geniş bir katılım sağlanmıştır. Buna göre, 16 Sayılı Seçim Yasası ile

yürütülen seçimlerin daha demokratik olduğu ve tüm Irak toplumlarını temsil ettiği söylenebilir.

3.2.2.3. 26 Sayılı Irak seçim yasası

2009 yılı parlamento seçimlerinin hazırlık dönemi, 2005 yılı 16 sayılı eski yasası değiştiren veya koruyan yeni seçim mevzuatına ilişkin konularda Irak'taki siyasi elitler ve partiler arasındaki anlaşmazlık ve bölünmelere neden olmuştur denilebilir. Siyasi partiler arasındaki uzun tartışmaların ardından Temsilciler Meclisi, 16 Eylül 2005 tarihli Seçim Yasasında değişiklik yaparak 9 Aralık 2009 tarihinde 26 Sayılı Seçim Yasasını yürürlüğe koymuştur (Hammadi ve Saleh, 2017, s.53).

Bu yasa, Kalıcı Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından çıkarılmıştır. Bu nedenle 26 Sayılı Yasa, Kalıcı Anayasa'yla da bağlantılı ilk seçim yasadır. 2009 yılında kabul edilen 26 Sayılı Seçim Yasası, daimî Anayasa'nın 49. maddesinde belirtildiği gibi, Temsilciler Meclisi her 100.000 kişiye bir sandalye verilmesini öngörmüştür (26 Sayılı Seçim Yasası, 2009). Bu amaçla, her vilayete meclis sandalyesi tahsis etmek için Irak nüfusunun hesaplanması için Ticaret Bakanlığının 2005 yılında yayımladığı istatistiklere dayandırılarak her vilayet için yüzde 2,8'lik bir büyüme oranı eklenmesi kararlaştırılmıştır (16 Sayılı Seçim Yasası, 2005). Ancak nüfus sayımı yapılmaması ve Ticaret Bakanlığının istatistiklerine güvenilmemesi, Irak'ta bulunan dinî ve etnik toplulukların sayılarıyla orantılı ve adil bir şekilde temsil edilmesi yönüyle seçimlere şüphe düşürmüştür.

Dolayısıyla Irak'taki tüm toplum gruplarının Temsilci Meclisi'nde temsil edilmesini öngören 49. maddede belirtilen seçim sisteminin temel ilkelerine uygun olarak, bu yasayla adayların yarıştığı koltuk sayısı 325 olmuştur. Bu sayıya, azınlıklara tahsis edilen 8 sandalye ve telafi amaçla tahsis edilen 7 sandalye de dâhildir (26 Sayılı Seçim Yasası, 2009, Md. 16).

Ayrıca, bu yasada yapılan en önemli değişiklikler arasında, seçmen tercihine listeden bir adayı verme imkânı ile açık listeye dayalı nispi temsil sistemine geçilmesi ve bireysel adaylığa da izin verilmesi sayılabilir (26 Sayılı Seçim Yasası, 2009, Md. 3). Yani seçmenler bir parti listesine oy verebilir veya partinin listelerindeki adaya da oy verebilirler.

2009 yılında kabul edilen 26 Sayılı Seçim Yasası'na göre, parlamentoda sandalyelerin dağıtımı ise şöyle yapılmıştır: Sandalyelerinin dağıtımı seçim oranına dayalı nispi temsil sistemine göre yapılmıştır. İlk dağıtım aşamasından sonra boş koltukların dağılımına gelince, 26 Sayılı Seçim Yasasının 3. maddesine göre, boş sandalyeler, aldıkları oylara göre belirli bir sandalye sayısına ulaşan listelere dağıtılmıştır. Boş koltukların dağıtım yönetimi birçok itiraza yol açmıştır. Zira kazanan büyük listelere boş sandalye verilmesi, küçük listelerin sayım sürecinin sonraki aşamasında aldıkları oyları ihmal etmeleri, onların sandalye kaybetmelerine neden olmuştur. Ortaya siyasi parti ve siyasi grupların adilce temsil edilmediği bir manzara çıkmıştır (Casim, 2020, s.238). Bu nedenle, Kasım 2013'te Yüksek Federal Mahkeme, daha küçük partilere karşı ayrımcılık yapıldığı için, "en büyük kalan sistemine dayalı koltuk hesaplamasının anayasaya aykırı olduğuna karar verilmiştir (Federal Yüksek Mahkeme 2 numaralı Kararı, 2010).

Birçok değişikliğin yapıldığı 26 Sayılı Seçim Yasasında nispi temsil sistemine bağlı kalınarak azınlıklara temsillerini sağlamak üzere 8 sandalye tahsis edilmiştir. 2009 yılında kabul edilen yasanın 3. maddesine göre, aşağıdaki Irak topluluklarına kota verilmiş ve koltuklar şu şekilde dağıtılmıştır: Hristiyan toplumuna Bağdat, Musul, Kerkük, Dohuk ve Erbil vilayetlerinde 5 sandalye tahsis edilmiş, Ezidi toplumuna Musul vilayetinde 1 koltuk verilmiştir. Sabi-Mandaeen toplumuna Bağdat vilayetinde 1 koltuk verilmiştir. Şebek toplumuna Musul vilayetinde 1 koltuk tahsis edilmiştir.

Bunun yanında, azınlıkların diğer listelere katılımlarının da bu kotaları etkilemeyeceği belirlenmiştir. Ayrıca bu yasada, kadınların parlamentoda temsil edilmesi için %25'lik bir kota verilmesi de benimsemiştir (26 Sayılı Seçim Yasası, 2009, Md. 3, Fıkra 3).

Tablo 8. Mart 2010 tarihinde yapılan parlamenter seçimlerin sonuçları

Partiler	Oy Oranı (%)	Kazanılan Sandalye Sayısı
el-İrakiye Koalisyonu	24.72	91
Hukuk Devleti Koalisyonu	24.22	89
Ulusal Irak İttifakı	18.15	70
Kürdistan İttifakı	14.59	43
Değişim Hareketi (Goran)	4.13	8
Irak Birlik İttifakı	2.66	4
Irak Uzlaşma Cephesi	2.59	6
Kürdistan İslam Birliği	2.12	4
Kürdistan İslam Grubu	1.32	2
Azınlıklara Ayrılmış Koltuklar	-	8
Toplam Katılma Oranı %62	%100	325

Kaynak: Independent High Election Commission -Iraq. (2010). Erişim adresi: www.ihee-iq.com

Mart 2010'daki Irak parlamento seçimlerinde, 12 büyük koalisyona ve 167 siyasi oluşuma dağıtılan yaklaşık 6281 aday, parlamentoda 325 sandalye kazanmak için yarıştı. Seçimlerin sonuçları ise; İyad Allavi liderliğindeki Irak Ulusal Listesi (el-İrakiye) 91, Nuri el-Maliki liderliğindeki Hukuk Devleti Koalisyonu 89, Ulusal Irak İttifakı 70, Kürdistan İttifakı 43, Kürdistan İttifakı'ndan ayrılan Değişim Hareketi (Goran) 8 ve Irak Birlik İttifakı da 4 sandalye kazanmıştır. Öteki gruplardan; Irak Uzlaşması Cephesi 6, Kürdistan İslam Birliği 4, Kürdistan İslam Grubu 2 sandalye, azınlıklar (kota) 8 olmak üzere toplam 325 üyeli bir parlamento oluşmuştur (Tablo 8).

Sandalyelerin ana dinî ve etnik toplumlara göre dağılımı bakıldığında ise, Şiiiler 159, Sünniler 101 ve Kürtler 57; Azınlıklar, Hristiyan 5, Ezidiler 1, Sabiler 1, Şabak toplumu 1 sandalye kazanmıştır (Tablo 8). Böylece, 2009 yılında Irak parlamento seçimlerinde kabul edilen 26 numaralı nispi seçim sistemi, Irak'ta tüm dinî ve etnik toplulukların önemli ölçüde temsil edildiği bir meclisin oluşmasına ortam hazırlamıştır.

Bununla birlikte, 2009 yılından kabul edilen 26 Sayılı Seçim Yasasından sonra, boş sandalyelerin dağılımı ve azınlıklara verilen sandalyeler açısından birçok itirazla karşılaşmıştır. Azınlıklara ayrılan sandalye sayısını belirlemek için Irak'ta resmî bir nüfus sayımı yapılmamış olması nedeniyle azınlıklara ayrılan sandalye sayılarının, azınlıkların sayılarıyla orantılı olmadığı dile getirilmiştir. Koltukların sayısı

belirlenirken kullanılan herhangi bir kriter olmadığı için, bu durum mevcut Anayasa'nın her 100.000 kişiye bir koltuk düştüğünü belirten 49. maddesinin açık bir ihlali sayılmıştır. Bu nedenle, Ezidi toplumu Irak'ta yaklaşık beş yüz bin nüfuslu Ezidi nüfusu olduğunu, kendilerine sadece bir sandalye tahsis edildiğini, bunun da nüfuslarıyla orantılı olmadığına dair Federal Yüksek Mahkemesine dava açmışlardır.

Federal Yüksek Mahkeme, 2009 yılında çıkarılan 26 Sayılı Seçim Yasasının Ezidi toplumuna bir sandalye veren 3. maddesinin (b) fıkrasının Anayasa'ya aykırı olduğuna ve 2014 yılında gerçekleştirilecek parlamento seçimlerin öncesi yapılacak istatistiklere göre Ezidi toplumunu nüfusuyla orantılı olarak sandalye verilmesi gerektiğine karar vermiştir (Federal Yüksek Mahkeme 11 numaralı kararı, 2010).

Burada dikkat edilmelidir ki, Federal Yüksek Mahkemesinin Seçim Yasasının 3. maddesinin b fıkrasının Anayasa'ya aykırı olduğuna dair karar vermesine rağmen, bu yasanın bir sonraki seçimlere ve yeni kanun çıkarılıncaya kadar yürürlükte kalmasına karar verilmiştir. Kaldı ki, 45 sayılı yasası hükümlerine göre, Ezidi toplumuna sayıları oranında verilen temsilci sayısının artırılması yönündeki talepleri kabul edilmemiş, sadece bir sandalye vermeye devam edilmiştir (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 11, fıkra b). Bu durum, kararları kesin ve bağlayıcı olan Federal Yüksek Mahkemesinin kuruluş yasasına kararına aykırı olarak devam etmiştir.

Ayrıca, bu yasada verilen kotalar sadece dört azınlıkla sınırlı kalmıştır. Bu nedenle Irak'taki tüm azınlıkların da temsil edilmediğini açıktır. Irak'ta; Kakailer, Bahailer ve Afrikalılar gibi kota tahsis edilmeyen birçok dinî ve etnik grup daha vardır. Bunun yanında, bu azınlıkların nüfusu savaş ve benzeri nedenlerle yerlerinden edilmeleri sonucunda neredeyse ülke geneline yayıldığından, bu yasanın, azınlık koltuklarının coğrafi dağılımını dikkate almadığı da böylece ortaya çıkmıştır. Bu hâliyle, bu gruplara mensup seçmenlerin belirli bir vilayette, koltuk tahsis edildiği takdirde bu seçmenlerin siyasi haklarını kullanmaları ve seçimlere katılmaları engellenecektir (Ismael, 2017, s.319). Bu da tüm azınlıkların sayıları oranında temsil edilmesini gerektiren nispi temsil sistemi için açık bir kural ihlalidir.

Tüm bunların sonucunda, Parlamento'daki azınlık temsilcileri, azınlıkların tüm haklarını güvence altına alan herhangi bir anayasa maddesini etkinleştirememişlerdir. Örneğin 125. maddeye göre, azınlıklara haklarının verilmesi gerektiği belirtilse de bunu düzenleyecek bir yasaya mutlak ihtiyaç vardır. Ama böylece bir yasa hâlâ

çıkarılmamıştır. Azınlık temsilcileri, Cumhurbaşkanı tarafından sunulan Ezidi Hayatta Kalanlar Yasası dışında, azınlıkların haklarını güvence altına alan yasa tasarısı da sunulmamıştır.

3.2.2.4. 45 Sayılı Irak seçim yasası

Federal Yüksek Mahkemesinin küçük partilerin Temsilci Meclisi'ne girmesini engelleyen boş sandalye dağıtma mekanizmasını içeren, 26 Sayılı Seçim Yasasının 3. maddesinin dördüncü fıkrasının Anayasa'ya aykırı olduğuna dair kararı, 2014 yılı milletvekili seçimlerinin yapılabilmesi için 2009 yılında kabul edilen 16 Sayılı Seçim Yasası ile değişiklikleri, değiştirilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Temsilciler arasındaki uzun tartışmalardan sonra 2013 yılında 45 Sayılı Seçim Yasası çıkarılmıştır. Bu yasayla 26 Sayılı Milletvekili Seçimleri Yasası yürürlükten kaldırmıştır (45 Sayılı Seçim Yasası, Md. 47).

Bu yeni seçim yasasında belirtilen aday gösterme mekanizmasıyla ilgili açık liste usulü tatbik edilmiştir. Buna göre seçmen, bir liste veya seçilen listeden bir aday seçebilir. Bunun yanı sıra bireysel adaylığı da izin verilmiştir. Ayrıca, 45 sayılı seçim sisteminin önemli bir yanı da listelerde kadın aday oranının %25'ten az olmaması ve her üç erkekten sonra bir kadın olacak şekilde aday belirlemesinin yapılması gerektiğinin vurgulanmasıdır (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 13).

2013 yılında çıkarılan yeni seçim yasasıyla, Temsilciler Meclisinde üye sayısı 325'ten 328'e yükseltilmiştir. Yeni seçim sisteminde, Irak'ta mevcut olan her vilayetin idari sınırlarına göre 18 seçim çevresi belirlenmiştir. 320 sandalye, seçim bölgeleri arasında nüfus yoğunluğuna göre dağıtılacaktır (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 11, fıkra 1).

Belirli vilayetlerde azınlık toplumlara önceki seçim sisteminde olduğu gibi 8 sandalye ayrılmıştır (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 11, fıkra 1). Bu yeni seçim yasada azınlıklar için kota koltukları şöyle dağıtılmıştır: Bağdat, Musul, Kerkük, Dohuk ve Erbil vilayetlerinde Hristiyan toplumu için 5 sandalye, Ezidi toplumuna Musul vilayetinde 1 sandalye, Sabi-Mandaeen toplumuna Bağdat vilayetinde 1 sandalye ve Şebek toplumuna Musul vilayetinde 1 sandalye olmak üzere azınlıklara toplam 8 sandalye tahsis edilmiştir. Ayrıca, azınlıklar diğer listelerde yer alsalar da bu kotalarda bir azalma olmayacaktır.

Bu yasayla gerçekleştirilen en önemli değişiklik St. Lague sisteminin kabul edilmesidir (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 14). St. Lague sistemi 1952’de İsveç ve Norveç’te kullanılan ve oy sayısı ile elde edilen sandalye sayısı arasındaki orantısızlığı azaltmak ve küçük partilerin temsilini artırılmak için kullanılan, nispi temsile dayalı parlamento koltuklarının daha dengeli biçimde dağıtılması yöntemidir. Genellikle bu sistemde, yarışan seçmen listelerine verilen geçerli oyların (1, 3, 5, 7, 9, ...vb.) bölünerek daha küçük koalisyonların sandalye kazanmalarına izin verilir. Ancak Irak’ta uygulanan St. Lague yöntemi İsveç ve Norveç’te uygulanan sistemden biraz farklıdır. Buna göre; ilk tek sayıya bölme 4.1 iken, yasa koyucu ilk tek sayısının 6.1’e bölünmesini tercih etmiştir. Yani Iraklı yasa koyucu, Temsilciler Meclisinde temsil edilen ana partilerin çıkarlarına öncelik vermek için, Paydayı 1.4’ten 1.6’ye yükseltmiştir. Bu durum, büyük siyasi partilerin sandalye sayılarının artmasına ve küçük partilerin de sandalye sayılarının azalmasına yol açmıştır (Almarkazu'l Al-Arabi lil'abhas va-ddirasat es-siyasiye, 2014).

Tablo 9. 30 Nisan 2014 tarihinde yapılan parlamenter seçimlerin sonuçları

Partiler	Kazanılan Sandalye Sayısı
Hukuk Devleti Koalisyonu (Şiiler)	94
el-Muatm Koalisyon(Şiiler)	32
el-Ahrar Bloku(Şiiler)	28
Muttahidun Hareketi (Sünni Partiler)	26
KDP(Kürtler)	25
Kürdistan Vatansever Birliği (Kürtler)	21
el-Vataniye(Laik)	21
el-Arabiya(Sünni Araplar)	12
Ulusal Reform İttifakı (Şiiler)	6
İslami Fazilet Partisi (Şiiler)	6
Değişim Hareketi (Goran),(Kürtler)	9
Kürdistan İslam Birliği (Kürtler)	4
Kürdistan İslam Grubu (Kürtler)	3
Irak Türkmen Cephesi (Türkmen)	3
Rafidian Listesi (Hristiyan)	1
Ezidi Hareketi (Ezidi)	1
Mandean Listesi (Sabi)	1
Özgür Şabaklar Konseyi (Şabaklar)	1
Diğer Küçük Partiler ve Koalisyonlar	26
Azınlıklara Ayrılmış Koltuklar	8
Toplam Katılma Oranı %62	328

Kaynak: Duman, B. (2014). Irak’ta 2014 Seçimleri, IŞİD Operasyonları ve Irak’ın geleceği. (Araştırma raporu). Ankara: Orsam, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Nispi seçim sistemine dayanan 2014 seçimleri, Irak’taki tüm dinlerin ve etnik kökenlerin geniş bir şekilde temsiline olanak vermiştir (Tablo 9). 2014’teki seçim sürecine katılan Irak toplumlarını temsil eden siyasi oluşumların sayısı 277’ydi.

Bunların bir kısmı 36 farklı siyasi koalisyonlara katılarak Irak'ın 328 sandalyelik Temsilci Meclisi'ne girebilmek için rekabet etmiştir. Bu seçimlerin sonunda 5 büyük Şii koalisyonunu ortaya çıkmıştır; Hukuk Devleti Koalisyonu, el-Muhatın Koalisyonu, el-Ahrar, İslami Fazilet Partisi ve Ulusal Reform İttifakıdır. Sünni koalisyonları, Muttahidun ve el-Arabiya koalisyonlardır. Ayrıca bu seçimle Goran, Kürdistan İslam Birliği, Kürdistan Ulusal İttifakı ve Birleşik Kürt İttifakı olmak üzere 4 Kürt Koalisyonu çıkmıştır (Tablo 9).

2018 milletvekili seçimleri öncesinde 45 Sayılı Seçim Yasasında değişiklikler yapılmıştır. Bu seçimlerinden önce ilgili yasada yapılan en önemli değişiklikler; Feyli Kürt toplumuna Kut vilayetinde bir koltuk eklenerek Temsilciler Meclisinde azınlıkların 8 olan kotasının 9'a çıkarılarak sandalye sayısının 328'de 329'a çıkartılmasıydı (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 11).

Bu yasada, Irak'ın 18 vilayeti seçim bölgesi olarak ilan edilmiş ve açık liste formülünün kullanılmasıyla nispi temsil sistemine bağlı, koltuk dağıtımda küçük partiler için bir dezavantaj olarak kabul edilebilecek St. Lague formülünün uygulanması sağlanmıştır (45 Sayılı Seçim Yasası, 2013, Md. 12). Ancak, Parlamento'daki büyük partilerin çıkarlarını daha da korumak için partilerin seçim listelerindeki oyları önceki kanunda olduğu gibi 1.6 yerine 1.7, 3, 5, 7, 9 gibi sayılara bölünerek dağıtıma başlaması öngörülmüştür. Irak'ta uygulanan St. Lague yönteminde kullanılmayan oylar 7.1'e bölündüğü için, başka hiçbir ülkede uygulanmayan bu yöntem, "Irak usulü Saint-Lego" sistemi olarak adlandırılmıştır (El Naji, 2018).

Tablo 10. 12 Mayıs 2018 tarihinde yapılan parlamento seçimlerinin sonuçları

Partiler	Kazanılan Sandalye Sayısı
Sairun (Şiiler)	54
el-Fatih(Şiiler)	47
el-Nasır İttifakı(Şiiler)	42
Hukuk Devleti Koalisyonu (Şiiler)	26
Muttahidun (Sünni Partiler)	14
KDP(Kürtler)	25
Kürdistan Vatansever Birliği (Kürtler)	19
Ulusal Hikmet Hareketi (Şiiler)	19
el-Vataniye(Laik)	21
el-Arabiya(Sünniler)	12
Irak Karar İttifakı (Sünni Araplar)	14
al-Hal Partisi (Sünni Araplar)	14
Ulusal Reform İttifakı (Şiiler)	6
İslami Fazilet Partisi	6
Değişim Hareketi Goran (Kürtler)	5
Kürdistan İslam Birliği (Kürtler)	2
Kürdistan İslam Grubu (Kürtler)	2
Irak Türkmen Cephesi (Türkmen)	3
Azınlıklara Ayrılmış Koltuklar	9
Toplam Katılma Oranı %44,52	329

Kaynak: Independent High Election Commission -Iraq(2018).

2018 seçimlerinin en önemli yanı, Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu tarafından açıklanan katılım oranınının 2005'ten bu yana en düşük seçim olmasıdır (%44,52). Bu seçim yasasıyla, 2018 seçimlerine katılan partilerin koalisyonu ve ferdi liste sayıları şöyledir: Parti sayısı 45, koalisyonu sayısı 23, ferdi bireysel katılan sayısı ise 19'dur.

Bu seçimler sandalye olarak da şöyle sonuçlanmıştır: "Sairun" koalisyonu 54 sandalyeyle birinci sırayı almış, 47 sandalyeyle el-Fatih koalisyonu ikinci, 42 sandalyeyle el-Nasır koalisyonu üçüncü sırada yer almıştır. Daha az sandalye kazanan koalisyonlar ise; Hukuk Devleti koalisyonu 26 sandalye, KDP 25 sandalye, el-Vataniye 21 sandalye, Ulusal Hikmet Hareketi 19 sandalye, Kürdistan Yurtseverler Birliği 18 sandalye, Irak Karar koalisyonu 16 sandalye, Muttahidun koalisyonunu 14 sandalye, Değişim Hareketi 5 sandalye olarak meclise girebilmiştir. Azınlıklara 9 sandalye ayrılmıştır. Diğer sandalyeler farklı dinî ve etnik toplumu temsil eden küçük partiler arasında dağıtılmıştır (Tablo 10). Üyelerin din ve etnik dağılımı da şu şekilde olmuştur: Şii 187, Sünni Araplar 70, Kürtler 58, Türkmenler 3, azınlıklar ise 9 koltuk kazanmışlardır.

2018 seçimleri Şii, Sünni ve Kürt siyasi blokları arasında ciddi bölünmelere sahne olmuştur. Bu bölünmeler hükûmette pozisyonların dağılımındaki temel farklılıklardan kaynaklanıyordu. Buna ek olarak, küçük partilerin Temsilciler Meclisine erişimlerinin engellenmesi ve büyük partilerin kontrolü sürekli ellerinde bulundurmaları ve St. Lague yönteminin benimsenmesi mecliste büyük partiler ve küçük partiler arasındaki ayrışmaları daha da derinleştirmiştir (Al-jaffal, 2021, s.3-4).

Sonuç olarak, Baas rejiminin yıkılmasından sonra Irak'ta 2003-2020 yılları arasında uygulanan tüm seçim sistemleri nispidir. Ancak 2005-2020 yılları arasında gerçekleştirilen beş genel seçim ve üç bölgesel seçimde çeşitli nispi seçim sistemleri uygulanmıştır. Bu nedenle Irak'ta nispi temsil sistemiyle yapılan değerlendirmelerde çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Tüm seçimler, güvenlik sorunlarının yaşandığı koşullar altında yapılmıştır. Bunu yanında, Irak'ta uygulanan nispi seçim sistemleri, koltuk dağılımı ve azınlık kotası açısından eleştirilmiştir. Bu nedenle, kabul edilen seçim yasaları Federal Yüksek Mahkemesi önünde pek çok itiraza maruz kalmıştır.

Nispi sistemin benimsenmesi, azınlıkların ve küçük partilerin uygun sayıda sandalye almalarını sağlamakla birlikte, tüm toplumların nüfus yoğunlukları oranında temsilini de sağlayacaktı. Seçim sonuçları dikkate alındığında, uygulamaların karşılaştığı birçok soruna rağmen, yine de koltuk dağıtma yönteminin ve zorlu güvenlik koşulları altında Irak toplumları geniş bir şekilde parlamentoda temsil edilmişlerdir.

Buna karşın 2014 ve 2018 seçimlerinde, 45 sayılı 2013 yılı seçim kanunuyla getirilen St. Lague yöntemi, 2003 yılından beri iktidardaki büyük partilerin yükselmesine yol açmış ve bu durum da Iraklı toplumlar arasında çekişmelere neden olmuştur (Şabib, 2018). Böylelikle büyük iktidar partileri, çıkarlarına ulaşmak ve iktidarlarının devamlılıklarını sağlamak için seçim yasalarında sürekli değişiklikler yapmışlardır. Öte yandan, nispi sisteme geçiş herhangi bir partinin çoğunluğu elde etmesini engellemekte, bu da partilerin seçimlerden sonra hükûmeti kurmak için koalisyonlar oluşturmasına neden olmuştur. Bu durum, Irak'taki tüm toplumların hükûmete katılımını sağlamışsa da büyük partiler arasındaki farklılıklar ve durumu kontrol etme istekleri, barışçıl ve etkili bir güç transferini çoğunlukla baltalamıştır. Örneğin, partiler arasındaki farklılıklar nedeniyle 2010 seçimlerinden sonra hükûmetin kurulması sekiz ay sürmüştür (Yunus, 2011, s.14). Ayrıca 2010, 2014 ve

2018 yıllarında gerçekleştirilen seçimler; partiler ve değişik gruplar arasında çok ciddi bölünmelere yol açmıştır. Bu da nispi seçim sisteminin Irak'ta temsil edilen partiler arasında iş birliği yapıp da ülke yararına çalışmasını genellikle engellemiştir (Dodge ve Mansour, 2020, s.9).

Dolayısıyla 2019 yılında Irak'ta, temel siyasi değişim çağrısını dile getiren gösterilerin ardından yeni bir seçim yasası daha çıkarılmıştır. Yasa, partilerin Parlamento'daki tekelini azaltacak ve bağımsız adaylar ile küçük ve yeni kurulan partilerin meclise girmelerine izin verecek adil bir seçim yasası talepleri nedeniyle 2020 yılında 9 sayılı yasa olarak Irak siyasi tarihindeki yerini almıştır.

5 Kasım 2020 tarihinde kabul edilen 9 Sayılı Seçim Yasasıyla daha önce uygulanmakta olan 45 Sayılı Temsilciler Meclisi Seçim Yasası ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır (9 Sayılı Seçim Yasası, 2020, Md. 48).

Yeni seçim yasası, onaylanan daire ve listeler bakımından 2003'ten sonra uygulanan nispi seçim kanunlarından daha farklıdır. 2003 yılında Irak'ın işgalinden sonra 2005'te yapılan ilk seçimlerde olduğu gibi, tek bir seçim bölgesinin benimsenmesi yerine daha önceki üç seçimde olduğu gibi, Irak'ın 18 vilayetinin her birini tek bir ilçe olarak belirlemek yerine, ülke 83 seçim bölgesine ayrılmıştır. Kalıcı Anayasa, meclisteki 329 sandalyenin %25'ine kadınların atanmasını gerektirdiğinden bu ilçeler, mecliste kadınlara ayrılan kotaların oluşturduğu sandalye sayısını da listelerine dâhil etmişlerdir (9 Sayılı Seçim Yasası, 2020, Md. 16, fıkra 1, 2).

Yeni Irak Temsilciler Meclisi Seçim Kanununun 13. maddesinde de belirtildiği üzere, önceki seçim kanunlarında olduğu gibi, Temsilciler Meclisi 329 sandalyeden oluşmaktadır. Daha önce olduğu gibi Irak nüfusunun 100.000'ine de bir sandalye verilmesi kuralı korunmuştur. Açık liste sistemi, kadın kotası ve azınlıklara 9 sandalye verilmesi kuralı da aynen korunmuştur (9 Sayılı Seçim Yasası, 2020, Md. 13, Fıkra 2). Seçimlerde en çok oyu alan aday öncelikle milletvekili olacak, bireysel adaylar da aynı koşullarda yarışacaktır. Böylece nispi temsil sisteminde büyük ölçüde vazgeçilmiş, çoğunluk sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir.

3.2.3. Irak Kalıcı Anayasası'nda federalizm ve ademimerkeziyetçilik sistemi

Federalizm, oydaşmacı demokrasi modelinin temel unsurlarından biridir. Buna göre, coğrafi olarak belli alanlarda yoğunlaşmış toplumlar için federal bir sistem demokrasiyi daha sağlıklı biçimde geliştirmek için mükemmel bir yoldur (Lijphart, 2004, s.105).

Baas rejimin düşmesinin ardından Irak, demokrasinin en belirgin özelliklerinden birini gerçekleştirdiği bir döneme girmiştir. Bu dönemde Irak'ta oydaşmacı demokrasi üzerine siyasi bir sistem inşa etmek için ademimerkeziyetçiliğin ve federalizmin en gerekli yönetim şekli olduğu öngörülmüştür. Özellikle Kürtler, Irak'ın kuzeyinde 2003'ten önce de sahip oldukları özerkliklerini devam ettirmek için güçlü bir istek duymaktadırlar. Kürtlere tanınan ilk özerklik, 11 Mart 1970 tarihinde Molla Mustafa Barzani ile dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı olduğu dönemde Saddam Hüseyin ile yapılan anlaşma ile verilmiştir. 1970 yılında yapılan bu özerklik anlaşmasına istinaden Irak'ın kuzeyinde Kürt nüfusunun çoğunlukta yaşadığı Erbil, Dohuk ve Süleymaniye şehirlerinde Kürdistan bölgesi oluşturularak üzere bu topluma özerklik verilmiştir. Fakat anlaşma Bass rejimi tarafından uygulanmamış ve dolayısıyla Kürtler İkinci Körfez Savaşı sonrasına kadar tam bağımsızlık elde edememişlerdir (El-Ardavi, 2010, s.7).

1991-2003 yıllar arasında Irak muhalefetinin düzenlediği tüm konferanslarda, Kürtler Irak'ta federalizmin uygulanmasına destek olmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine, Kürtler ve farklı muhalefet gruplarından oluşan Irak muhalefetinin en önemli konferansı ABD'nin desteğiyle 2000 yılında Londra'da yapılmıştır. Bu konferansta Irak'ın gelecekteki siyasi sisteminin şeklinin çoğulcu olması, demokrasinin federal bir parlamenter sistemden oluşması gerektiği kararlaştırılmıştır (Iraklı Muhalifetler Londra Konferansının Sonuç Bildirisi, 2002).

Dolayısıyla işgalin ardından, Koalisyon Geçici Otoritesi ile yedi gruptan müteşekkil olan Irak Yönetim Konseyi, 2004 yılında çıkardığı Geçici Devlet İdaresi Kanunu ile Irak'ın üniter bir devletten federal bir devlete dönüştürülmesi yolunda önemli bir adım atmıştır (Geçiş Dönem Devlet İdaresi Yasası, 2004, Md. 4). Bu açıdan bakıldığında, Federal Irak Devleti'nin temelleri, ABD kontrolündeki Koalisyon Geçici Otoritesinin çıkardığı 2004 Geçiş Dönemi Devlet İdaresi Kanunu

ile atılmıştır. Çıkarılan bu kanunda yer alan dördüncü madde hükmüne göre Irak; cumhuriyetçi, federal, demokratik, çoğulcu bir siyasi sisteme sahip olacaktır. Aynı madde ile Irak'taki federal sistemin, etnik veya mezhepsel temellere değil coğrafi ve tarihi gerçeklere ve kuvvetler ayrılığına dayandığı da ifade edilmektedir (Geçiş Dönem Devlet İdare Yasası, 2004).

Aynı bakış açısı 2005 yılında kabul edilen Irak Kalıcı Anayasası ile de sürdürülmüştür. Irak Kalıcı Anayasası'nın ilk maddesinde “Irak cumhuriyetinin tam egemenliğe sahip tek hükûmet sisteminin; cumhuriyetçi, parlamenter, demokratik ve federal bir devlet” olduğunu belirtilmektedir (Irak Anayasası, 2005, Md. 1).

Kalıcı Anayasa, Irak Cumhuriyeti'ndeki federal sistemin merkezî başkent, bölgeler, bir bölgeye dâhil olmayan vilayetler ve yerel yönetimlerden oluştuğunu belirtmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 116). Ayrıca Bağdat, federal devletin başkenti olarak tanımlanmış ve herhangi bir bölgeye dâhil olmayacağı da bu Anayasa ile hüküm altına alınmıştır (Irak Anayasası, 2005, Md. 124). Buna göre, Kalıcı Anayasa dünyada uygulanan üç tür idari sistemi benimsemiştir. Bunların ilki bölgeler sistemi, ikincisi bölgeye dâhil olamayan vilayetler için idari ademimerkeziyetçilik sistemi, üçüncü ise yerel idari sistemdir. Anayasa'da üç vilayetten oluşan Kürdistan'ın bir bölge olarak kabul edildiği ve Kürdistan'ı kurulacak herhangi bir bölgenin de tanıyacağı belirtilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 117, Fıkra 1, 2).

Anayasa'nın 118. ve 119. maddelerinde, Irak'taki kalan on beş vilayetin nasıl bir bölge hâline getirileceği de tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Irak Anayasa'nın 118. maddesine göre, bölgelerin oluşturmasına ilişkin yürütme yetkileri Temsilciler Meclisinin ilk oturum tarihinden itibaren altı ay içerisinde oturuma katılan temsilcilerin nitelikli çoğunluğuyla çıkarılan bir yasayla belirlenecektir.

2008 yılında 118. maddede sözü edilen Temsilciler Meclisi tarafından 2008 yılında ve 13 sayılı “Bölgeler Oluşumu Yasası” adı altında çıkarılmıştır. Bu yasa, Anayasa'da belirlenen takvime göre Temsilciler Meclisinin ilk oturumundan itibaren altı ay içerisinde çıkarılmadığı gibi, siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle ancak ilk oturumdan iki yıl sonra Meclis'in onayından geçmiştir.

Irak Kalıcı Anayasası ve Bölgeler Oluşumu Yasasında yer alan hükme göre, Irak'ta bir ya da birden fazla vilayetin bir bölge oluşturma talebinde bulunmaları hâlinde yapılacak referandum ile yeni bir bölge oluşturulması mümkündür. Ayrıca,

bölge yaratma talebi ile ilgili iki yöntem belirlenmiştir. Bunlar; bölge oluşturmak isteyen vilayet meclislerinde yer alan üyelerin üçte birinin talebi üzerine bölge oluşturulması, ikincisi de her vilayetteki seçmenlerin onda birinin bölge oluşturmaya yönelik talebi üzerine de bölge taleplerinin kabul edileceğidir (Irak Anayasası, 2005, Md.119; Bölgeler Oluşumu Yasası, 2008, Md.2).

Böylelikle Kalıcı Anayasa, federal bir bölge olarak tanınan Kürdistan bölgesi haricinde Irak halkına referandum veya talepte bulunma yoluyla bölge oluşturma konusunda seçme özgürlüğü vermiştir. Bunu esas nedeni, anayasa hazırlama sürecinde siyasi elitler arasında federalizm uygulanması konusundaki görüş farklılıklarından kaynaklanmış olmasıdır. Bu nedenle, Irak Anayasası federalizmin getirilmesiyle Kürtlere tam özerklik vererek özel bir statü kazandırmıştır. Irak'ın geri kalan vilayetlerine gelince, halka Anayasa'da belirtilen yöntemlere göre bölge oluşturma özgürlüğü verilmiştir. John McGarry'a göre, Irak Anayasası liberal odayaşmacı modelinin benimsenmiş olmasının bir kanıtıdır (McGarry ve O'leary, 2007, s.675).

Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından Irak'ta bazı vilayetler bölge oluşturma talebinde bulunmalarına rağmen, şu ana kadar Irak'ta Kürdistan bölgesi dışında özerklik verilmiş bir bölge yoktur. Bunun nedeni, Irak'ta federal sistemin kurulmasında karşılaşılan anayasal eksiklik ve ülkenin içindeki siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklardır (Abdülreza, 2019).

2005 yılında kabul edilen kalıcı Irak Anayasası ile 1991 yılında özerkliği sahip olan Kürdistan bölgesi, Federal Irak Devleti içinde federe bir devlet olarak tanımıştır (Irak Anayasası, 2005, Md. 117). Geri kalan on beş Irak vilayetine gelince, toplumların haklarını koruyan demokratik bir sisteme ulaşmak için bir bölgeye dâhil olmayan vilayetler ademimerkeziyetçilik sistemi çerçevesinde özerk olarak bölgelerini yönetebileceklerdir. Buna göre Anayasa, vilayetlere idari ademimerkeziyet ilkesine uygun olarak bölgelerini yönetebilmeleri için geniş idari ve mali yetkiler verileceği ve bu hususların kanunla düzeleceği de belirtilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 122, Fıkra 4).

Bu maddenin uygulanmasına ek olarak, 2008 yılında 21 sayılı bölgelere dâhil olmayan vilayetler için de yeni bir yasa çıkarılmıştır. Kabul edilen 21 sayılı kanun çerçevesinde İl Genel Meclisi vilayet idari sınırları içindeki en yüksek yasama ve

denetleme organıdır. Bu meclise Anayasa ve federal kanunlara aykırı olmayacak şekilde vilayet sınırları içinde kanun çıkarma yetkisi de verilmiştir (21 Sayılı Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetler Yasası, 2008, Md. 7, fıkra 3). Buna göre, bu meclise yasama yetkisi verilmiş, vilayetin mali ve idari konularına ilişkin mevzuat çıkarabilme hakkı da tanınmıştır. Ayrıca Vali, İl Genel Meclisi tarafından nitelikli çoğunlukla seçilecek ve aynı meclis tarafından görevinden alınabilecektir (21 Sayılı Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetler Yasası, 2008, Md.7, Fıkra 7).

Ayrıca, nispi seçim sistemiyle seçilen ve azınlık kotaları da buldukları ilde meclis; üniversiteler, enstitüler, askerî birlikler ve mahkemeler dışında tüm kurumları denetleme yetkisine sahiptir (21 Sayılı Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetler Yasası, Md. 7, Fıkra 6). Böylece işgalin ardından, ademimerkeziyetçilik çerçevesinde İl Genel Meclisi'ne geniş yetkiler tanınmış, Irak'ın son derece merkezî olan devlet yapısı ademimerkeziyetçi bir yapıya dönüşmüştür.

Bunların yanında, Anayasa Ljphart'ın tavsiyelerini dikkate alarak azınlıklara yerel yönetimler çerçevesinde buldukları yerlerde kendi işlerini yönetme hakkı tanımıştır. Anayasa'nın 125. maddesiyle de Türkmenler, Keldendiler, Asurlular gibi çeşit milletlerin ve diğer tüm toplumların; idari, siyasi, kültürel ve eğitim haklarını güvence altına alacağı ve bu hususlarda bir düzenleme yapılacağı hüküm altına alınmıştır (Irak Anayasası, 2005, Md. 125).

Sonuç olarak, oydaşmacı demokrasi modeline uygun olarak Irak'ın kuzeyinde bulunan üç vilayette yoğunlaşmış Kürlerin, federal sistemi çerçevesinde özerklik hakları güvence altına alınmıştır. Irak'taki diğer on beş vilayet için ise ademimerkeziyetçilik sistemi kabul edilmiştir. Buna ilaveten Kalıcı Anayasa, vilayetlere istekleri kendilerine ulaştığı takdirde, bölge kurma hakkı da vermiştir. Son olarak azınlıklara siyasi, idari, eğitim ve kültürel alanlarda kendi işlerini yönetmeleri amacıyla yerel yönetim hakkı da tanınmıştır. Böylece Kalıcı Irak Anayasası; Lijphart'ın bölünmüş toplumlarda federalizm, ademimerkeziyetçilik ve yerel yönetimi benimseyerek oydaşmacı demokrasinin uygulanması için anayasa yapıcılara yönelik tavsiyelerine dayanmaktadır. Irak Anayasası'nın federalizm çerçevesinde Kürtlere özerklik vermesi ve Irak'ta geri kalan vilayetlerle ilgili olarak ademimerkeziyetçiliği benimsenerek azınlıklara yerel yönetim hakkı vermesi, oydaşmacı demokrasi modelinin temel unsurlardan biri olan özerkliğe güçlü bir

şekilde ulaşıldığını göstermekle birlikte, uygulamalarda birçok sorunla karşılaşmıştır.

Oydaşmacı demokrasi modeli kurucularına göre, bu tip demokrasilerde hem devlet yönetimi hem de mali kaynakların, ülkenin tüm toplumları arasından orantılı ve adil bir şekilde paylaşılması önemlidir. Federal ve bölgesel hükûmetler, paylaşma yetkileri yoluyla çoğunluğun hâkimiyeti engellenerek istikrarlı bir demokrasi oluşumuna katkıda bulunacaklardır (Lijphart, 2004). Irak Anayasası'nın federalizm ve ademimerkeziyetçilik yönetimini benimsemeleriyle hem devlet idaresinin hem de mali kaynakların, merkezî hükûmet ile federal devletler arasında adil biçimde paylaşımına katkı sağlayacaklardır.

Buna bağlı olarak, Irak kalıcı Anayasası'nın "Federal Otoritelerin Yetkileri" başlıklı dördüncü bölümünde yer alan 110, 111, 112, 113 ve 114. maddelerinde yer alan ifadeye göre, geniş bir yetki paylaşımı benimsenmiştir. Buna göre; federal otoritelere münhasır yetki alanları ve federal makam ile bölgesel makamlar arasında paylaşılan yetkiler belirlenmiş ve Anayasa'da belirtilmemiş konularda ise bölgelere ve bir bölgeye dâhil olmayan vilayetlerin yetkisi dâhilinde olacağı kabul edilmiştir. Buna ilaveten, Kalıcı Anayasa, federal otorite ile bölge ve vilayet yönetimleri müşterek olan yetkilerle ilgili aralarında bir anlaşmazlık çıkması durumunda, bölge ve vilayet kanunlarının öncelikli olacağı da ayrıca belirtilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 115).

Anayasa'nın 121. maddesinde yer alan hükme göre, bölgesel yönetimle federal yasalar arasında bir çelişki olması durumunda, bölgesel yönetimin federal yasanın uygulanmasını değiştirme hakkı vardır (Irak Anayasası, 2005, Md. 121). Bunun anlamı, Bağdat'taki merkezî hükûmet ile bölgesel hükûmetlerin müşterek olan yetkilerine dair bir anlaşmazlık çıktığı zaman, bölge ve vilayet kanunlarına öncelik verilmiş ve böylece merkezî hükûmet tek başına ve bölge ve vilayetlerin rızası olmadan, herhangi bir kanunun uygulanma imkânı olmayacaktır. Bu temelde, çıkarılacak kanun ve kararların Irak'ın tüm toplumlarınca kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durum, bölünmüş toplumların olduğu ülkelerde demokrasi ve istikrarın sağlanması için tam oydaşmacı demokrasiye uygun bir uygulamadır.

Aynı zamanda Anayasa, federal birimlerce hazırlanacak anayasaların federal Anayasa'ya aykırı olamayacağını belirtmiş ve federal birimlerin yetki alanlarına

giren konular için kendilerine yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanma hakkı verilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 120). Ayrıca, Anayasa'nın 121. maddesinin beşinci fıkrasında, bölgelere kendi güvenlik ve idari güçlerini teşkil etme hakları da tanınmıştır.

Lijphart, merkezî hükûmet ile bölge hükûmetleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözmek için tarafsız ve güçlü bir yargı organının bulunması şarttır (Lijphart, 2012, s.19). Bu hususta 2005 Kalıcı Anayasası'nda, federal merkez ile federal birimler arasında yetki çatışmaları olduğu takdirde Yüksek Federal Mahkemesine müracaat edileceği ve bu hususlarda yüksek federal mahkeme tarafından çıkaracak kararların kesin olacağı hükme bağlanmaktadır (Irak Anayasası, 2005, Md. 95). Böylece Irak Anayasası, merkezî hükûmet ile bölge hükûmetleri ile arasındaki anlaşmazlıkları çözüme yetkisini kararları kesin olan en güçlü yargı organı Federal Yüksek Mahkemesine verilmiştir.

3.2.4. Azınlıkların özerkliği

Lijphart, bölünmüş toplumlarda oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanması için Anayasa'da azınlıklarla ilgili hakların güvence alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu amaçla, oydaşmacı demokrasinin Irak Anayasa'nın temel unsurlarından biri olarak kabul edilen özerklik, iç savaşa yol açabilecek çatışmaları ortadan kaldırmak için ülkedeki toplumlara kültürel ve ekonomik anlamda bağımsızlık kazandırmayı amaçlamaktadır.

Lijphart, oydaşmacı modeli benimseyen çoğulcu toplumdaki anayasa yapıcılarının, bu toplumlarda demokrasinin başarısı uğruna azınlıklara özerlik verilmesi oldukça önemlidir. Ona göre, bölünmüş toplumlarda bu federal, kültürel ve kişisel statü olmak üzere üç şekilde uygulanabilmektedir (El-Anbari, 2007, s.19-20). Kalıcı Anayasa'nın hükümlerinde bu unsuru güçlü bir şekilde görmek mümkün olup bölünmüş toplumlarda demokrasiyi sağlamak için Lijphart tarafından önerilen üç özerklik biçimi ortaya konulmuştur.

2005 yılında kabul edilen Irak Kalıcı Anayasası'nın birinci bölümünde yer alan 3. maddesinde Irak'ın; farklı milletler, dinler ve mezheplerden oluşan bir ülke olduğuna işaret edilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 3). Buna göre, Anayasa'da Irak'taki etnik ve dinsel çeşitliliğe işaret edilerek farklı gruplara herhangi bir etnik,

dinsel veya mezhepsel ayrımcılık yapılmayacağı dile getirilmektedir. Bu bölümde bulunan 125. maddenin hükümleri Irak tarihinde ilk kez Türkmen, Keldani ve Asurlular başta olmak üzere, Irak'ta bulunan tüm toplumlara eğitim alanında, idari, siyasi alanlarda özerklik verilmiştir. Bunun sonucu olarak, Anayasa'da, Irak'ta Arapça ve Kürtçe olarak iki resmî dilin varlığı kabul edilmiştir. Resmî gazetelerde, farklı bölgelerde ve yazışmalarda Arapça ve Kürtçe kullanılmaktadır.

Ayrıca bu iki resmî dil yanında, eğitim ve devlet kurumlarında Türkmençe, Süryanice ve Ermenice gibi çeşitli anadillerde veya özel eğitim kurumlarında herhangi bir dille eğitim alma haklarının olduğu, ayrıca nüfus çoğunluğunun olduğu idari birimlerde Süryanice ve Türkmençe dillerinin de diğer iki resmî dil gibi resmî dil oldukları, bir bölge veya vilayette bir referandumla halkın çoğunluğunun karar vermesi hâlinde, başka bir dilin ek olarak resmî dil olacağı kabul edilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 4). Böylelikle, Irak Anayasasınca Irak'taki tüm toplumlara dilsel özerklik verilerek özerkliğin ikinci biçimi olan kültürel otonomi şekli yönetimde egemen olmuştur.

Bunlara ek olarak, Irak Kalıcı Anayasası'nın 41. maddesinde de Irak halkının; din, mezhep ve inançlarına göre kişisel haklarına uymakta özgür oldukları hüküm olarak yer almıştır. Buna göre Anayasa kişisel hukukun uygulanmasında, Irak halkına din, mezhep, ibadet özgürlüğü, ibadet yerlerine saygı ve inanç seçim özgürlüğü tanımıştır (Irak Anayasası, 2005, Md. 43, Fıkra 2). Ayrıca, Irak'ta var olan tüm dinî toplumlar için; Şii Vakfı, Sünni Vakfı ve Hristiyan Vakfı gibi özel hükümet daireleri de teşkil edilerek ibadet yerlerinin konumları da güçlendirilmiştir.

Bu bağlamda Anayasa Irak'ı oluşturan tüm dinî toplumlara ilgili vakıflarını ve kurumlarını yönetme hakkını tanımış, bu hususlarla ilgili yasaların çıkarılacağı sözünü vermiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 43). Bu maddenin uygulanması için üç kanun çıkarılmıştır. Bunlar; 2012 yılında 57 Sayılı Şii Vakıf Dairesi Yasası (2012 tarihli 57 Sayılı Şii Vakıf Yasasıdır. Bu yasa 2012 yılında 4254 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır) ve 56 Sayılı Sünni Vakıf Dairesi Yasanın (2012 tarihli 56 sayılı Sünni Vakıf Yasası. Bu yasa 2012 yılında 4254 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır) ve 58 sayılı Hristiyan, Ezidi, Yahudi ve Sabi Mandaeen Dinleri Vakıflar Yasası'dır (2012 yılı 58 sayılı Hristiyan, Ezidi ve Sabi Vakıf Yasası. Bu yasa 2012 yılında 4254 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır).

3.2.5. Hükûmet, ordu, mali kaynaklar, yargı ve kamu hizmetleri yönüyle güç paylaşımı

Lijphart'a göre (2004, s.103), oydaşmacı demokrasilerde bölünmüş toplumların demokrasiye kavuşmaları için güç paylaşımı için yalnızca Temsilci Meclisi'nin yeterli olmayacağı söylenebilir. Güç paylaşımı parlamentoda, hükûmette, orduda, yargıda, polis gücünde ve tüm kamu hizmetlerinde olmak üzere hayatın tüm alanında adil biçimde uygulanmalıdır. Bu hususlarda 2005 Kalıcı Irak Anayasa'nın hükümlerine bakıldığında;

Daha önce ifade edildiği gibi oydaşmacı demokrasinin temel özelliği, ülke ile karar alma süreçlerine halkın en geniş biçimde katılımının sağlanması ve bunun için de geniş bir koalisyona ihtiyaç duyulmasıdır. 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası'nın hükümlerine bakıldığında, oydaşmacı demokrasinin en önemli unsuru olan koalisyon ilkesi Irak'ta 2005-2020 yılları arasında kurulan hükûmetlerde iki biçimde gerçekleştirilmiştir. Birincisi, Anayasa'nın 138. maddesinde sınırlı bir süre için öngörülen resmî biçimi, ikinci biçimi ise Irak'ta dinî ve etnik toplumları temsil eden siyasi elitler arasında gayriresmî bir anlaşmaya dayalı geniş bir koalisyon hükûmeti kurulmasıdır.

2005 Kalıcı Anayasası'nın "Geçiş Hükümleri" başlığı adı altında düzenlenen altıncı bölümünde yer alan 138. maddesinde, Temsilciler Meclisi tarafından devlet başkanı ve başkanın iki yardımcısının tek bir listede ve üçte iki çoğunlukla seçileceği, bunların "Başkanlık Kurulu" adı altında bir konseyi teşkil edeceği hüküm altına alınmıştır. Ayrıca aynı maddede Başkanlık Kurulunda alınacak kararların oybirliği ile alınması gerektiği de özellikle belirtilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 138).

Temsilciler Meclisi tarafından üçte iki çoğunlukla seçilecek Başkanlık Kurulu üyeleri, geniş bir koalisyonla Irak'taki tüm toplumları temsil edeceklerdir. Buna ilaveten konseyde kararlar oybirliğiyle alınacak, tüm siyasi elitler karar alma sürecine iştirak edeceklerdir.

Tablo 11. 2005 yılındaki Kalıcı Irak Anayasası'nın 138. maddesine istinaden kurulan hükûmette bakanların dinî ve etnik toplumlara dağıtılması

Dini ve Etnik Toplular	Bakanlar (Sayı)	Yüzde
Şiiler	16	%50
Sünniler	6	%18,6
Kürtler	8	%25
Türkmen	1	%3,1
Hristiyan	1	%3,1
Toplam	32	%100

Kaynak: El-Agried, M. ve Basmal, A. (2021, s.209). Ta'sir Al-mahassah atta'ifiyah ala bana' alnadhham addaymkrati -haltu'l El-lark bad 2003.Meceletul el-ulumi'l el-kanuniya ve es-siyasiye, 12(1), 204-221. doi: <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/152692>

Tabloya bakıldığında, 138. maddeye istinaden 2005 yılında kurulan geçiş hükûmeti Irak'ta bulunan dinî ve etnik toplumlardan Şiiler, Sünniler, Kürtler, Türkmenler ve Hristiyanlar da hükûmete katılarak geniş bir koalisyonla güç paylaşımının gerçekleşmesi sağlanacaktır. Bunun yanında, bu hükûmette Şii başbakan (İbrahim Al-Caferi) ve Irak'ta üç ana toplumu temsil eden 1 Sünni, 1 Şii ve 1 de Kürt olmak üzere 3 başbakan yardımcısı görev almaktadır.

Fakat Anayasa'nın 138. maddesi hükümlerinin sadece Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından kurulan (2005-2009) ilk parlamento ile sınırlı olduğu belirtilmiştir. 2010 yılında yapılan genel seçimlerinin ardından kurulacak hükûmet için de Anayasa'nın ikinci bölümünde yer alan hükümlerin uygulanacağı kesin kural olarak bildirilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 138, Fıkra 1).

Anayasa'nın ikinci bölümünde hükûmetin teşkil edilmesiyle ilgili hükümlere göre, Irak'ta hükûmet kurulma müzakereleri Temsilciler Meclisinin başkanın seçilmesiyle başlayacaktır. Anayasa'nın ikinci bölümünde yer alan 55. maddesi hükmüne göre ise Temsilciler Meclisi Başkanı ve yardımcılarını seçimlerden sonra yapılacak ilk oturumda nitelikli çoğunlukla seçilecektir. Temsilciler Meclisinin üçte iki çoğunluğuyla da cumhurbaşkanı seçilecektir (Irak Anayasası, Md. 70, Fıkra 1).

Seçilen cumhurbaşkanı en fazla sandalyeyi kazanan siyasi kitlenin adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmakla görevlendirecektir (Irak Anayasası, Md. 76). Anayasa'nın 76. maddesine bakıldığında, en fazla oyu alan siyasi kitlenin adayını tarafından hükûmetin kurulması şart koşularak Anayasa'nın çoğunluk kuralını benimsediği açıkça ortadadır. Bununla birlikte, Anayasa'da hükûmet kurmak veya karar almak için Irak'ta tüm dinî ve etnik toplumları temsil eden siyasi partiler arasında oybirliği olmasını gerektiren hükümler vardır. Örneğin, cumhurbaşkanı

parlamento tarafından üçte iki (2/3) çoğunlukla seçildiğini takdirde, herhangi bir siyasi parti tek başına parlamentoda 2/3 çoğunluğu sağlayamayacaktır.

Ayrıca 76. maddeye göre, seçildikten sonra en fazla sandalye kazanan siyasi kitlenin adayı, cumhurbaşkanı tarafından 15 gün içinde bakanlar kurulunu teşkil etmekle görevlendirilecektir. Hükûmet kurmakla görevlendirmiş Başbakan, Bakanlar Kurulunun listesini ve hükûmet programını Temsilci Meclisine sunar. “Bakanlar tek tek ve program nitelikli çoğunlukla Temsilciler Meclisi tarafından onaylandıktan sonra güven oyu almış olur.” (Irak Anayasası, 2005, Md. 76, Fıkra 4). Buna göre, Irak'ta Temsilciler Meclisinden her bakan ferdî bir şekilde güvenoyu verilmesi neticesinde tüm toplumların rızası alınmadan herhangi bir toplum tek başına bir hükûmet kuramayacaktır. Bu nedenle, Irak'ın tüm toplumlarının temsil edildiği siyasi partiler 2010 yılında yapılan seçimlerden sonra ancak ittifak yoluyla geniş koalisyonda hükûmet kurmaya devam edilmiştir.

Buna bağlı olarak Anayasa'nın 138. maddesi hükmüne göre, Irak'ta resmî olarak geniş koalisyonda hükûmeti kurulması uygulaması 2009 yılından sonra sona ermesine rağmen, dinî ve etnik köken temelinde tüm siyasi partiler arasında anlaşma yoluyla geniş bir koalisyonda hükûmet oluşturulmaya devam edilmiştir (Tablo12). Böylece Irak'ta tüm etnik ve dinî toplulukları temsil eden siyasi partilerin temsilini içeren geniş tabanlı bir koalisyonda hükûmeti kurularak güç paylaşımı ilkesi ayakta tutulmaya çalışılmıştır.

Tablo 12. 2010 yılında kurulan hükûmette bakanların dinî ve etnik toplumlara dağıtılması

Dini ve Etnik Toplular	Bakanlar (Sayı)	Yüzde
Şiiiler	16	%55,17
Sünniler	7	%24,13
Kürtler	3	%10,34
Türkmen	2	%6,89
Hristiyan	1	%3,44
Toplam	29	%100

Kaynak: Buratha news agency (2010,21Aralık).Erişim adresi: www.burathanews.com

2010, 2014 ve 2018 yıllarında yapılan seçimler sonrası kazanan siyasi partiler arasında yapılan ittifaka göre, hükûmette tüm dinî ve etnik toplumların temsilini sağlamak amacıyla Başkanlık Konseyi, Cumhurbaşkanı Kürt ve iki yardımcısından biri Şii ve diğeri Sünni olarak oluşturulmuştur. Bakanlar Kurulu ise Şii Başbakan,

biri Sünni ve diğeri Kürt iki Başbakan Yardımcısı'ndan oluşmaktadır. Bakanlıklar ise ittifak yaparak dinî ve etnik temsil edilen toplumların siyasi elitleri arasında dağıtılmıştır.

Anayasa'nın 9. maddesinin birinci fıkrasında, Irak Silahlı Kuvvetleri ve güvenlik teşkilatları ayrımcılık yapılmaksızın ve hiçbir toplum dışlanmadan dengeli bir şekilde güç paylaşımının gerçekleştirileceği vurgulanan hükümler arasındadır. İlgili maddeye göre bu, Irak'ı oluşturan tüm etnik ve dinî toplumlara orduda ve poliste eşit oranlar tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca Kalıcı Anayasa ile bölgelere; polis, güvenlik güçleri ve bölgesel muhafızlık kurulması ve örgütlenme hakları da verilmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 121, Fıkra 5).

Bununla birlikte, yürürlükteki Irak Kalıcı Anayasası'nda kamu hizmetinde orduda ve polis teşkilatlarında atama yöntemine bakıldığında ise Temsilciler Meclisi; nitelikli çoğunlukla Bakanlar Kurulunun önerisi üzerine Genelkurmay Başkanı ve yardımcıları, tümen ve daha üst askerî komutanlar ile istihbarat teşkilatı başkanının atamasını onaylamak gibi görevlerine sahiptir (Irak Anayasası, 2005, Md. 61). Böylece, bu atanmalar tüm dinî ve etnik toplumları temsil edilmedikleri takdirde Temsilciler Meclisi tarafından nadiren onaylanacaktır.

2014 yılı Bakanlar Kurulu İç Sistemi Yasasında "Ulusal dengenin sağlanması" sözü Irak'taki tüm dinî ve etnik grupların dengeli bir şekilde yönetime katılmasının gerekliliği anlamında ifade edilmiştir (8 sayılı Bakanlar Kurulu Tüzüğü, 2014, Md.2, Fıkra 7). Böylece, Irak'ta kamu hizmetlerinde de güç paylaşımı kabul edilmiştir. Fakat 2019 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu İç Sistemi Yasası'nda "Ulusal denge" sözü kaldırılmış ve yerine kamu hizmetindeki atanmamaların Anayasa ve ilgili mevzuata göre yapılmasına karar verilmiştir (2 Sayılı Bakanlar Kurulu Tüzüğü, 2019, Md. 2, Fıkra 7).

Bunların yanında, Anayasa'nın 105. maddesinde federal devlet kurumlarının yönetiminde, öğrenim bursları dağıtımında ve bölgesel ve uluslararası konferansları katılımında Irak'ın tüm toplumları eşit ve adil temsil olanağının sağlanması amacıyla bölgeler ve bölgeye dâhil olmayan vilayetlerin temsilcilerden bir komisyonunun oluşturulacağı belirtilmiş ve bu komisyonla ilgili bütün hususlar Temsilciler Meclisi tarafından çıkartılacak bir yasayla düzenleneceği hükme bağlanmıştır (Irak Anayasası, 2005, Md. 105).

26 Temmuz 2016 tarihinde “Bölgeler ve Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetlerin Haklarını Temin Etme Genel Otoritesi Yasası” çıkarılmıştır. Bu yasaya göre, “İdari Ve Mali Yetkilere Sahip Olan Bölgeler ve Bölgelere Dâhil Olmayan Vilayetlerin Haklarını Temin Etme Genel Otoritesi” adıyla bağımsız bir komisyon kurulacağı karar altına alınmıştır. Bu yasada yer alan 3. maddede, komisyonun oluşturulmasında Irak toplumunun tüm bileşenlerinin katılmasının dikkate alınması şart koşulmuştur (Bölgeler ve Bölgelere Dahil Olmayan Vilayetlerin Haklarını Temin Etme Genel Otorite Yasası, 2016, Md. 3).

Devletin mali kaynakları idaresi hususuna gelince, 2005 Anayasası’nın benimsediği federal sistem, devletin malı olan kaynakların, hem federal hem de bölgesel ve vilayetler tarafından paylaşılmasını öngörmüştür. Irak’ta en önemli kaynaklar ise su, gaz ve petroldür. Bunlar da yine Anayasa’da ele alınmıştır. Bu hususta Irak dışından gelen su kaynakları, federal hükûmetin münhasır yetkileri kapsamına girer (Irak Anayasası, 2005, Md. 110, Fıkra 8). İç suların ise Anayasa’nın 114. maddesine göre federal hükûmet ile bölgeler arasında ortak yetkiler kapsamında su kaynaklarının adil biçimde dağılımını garanti edecek şekilde kanunla düzenleneceği belirtilmiştir.

Ülke içi su kaynaklarının adil dağılımının, çıkartılacak kanunla düzenlenmesi su kaynakların bölgeler dağıtımını hususunda bölgesel bir veto hakkı yaratacaktır. Zira Anayasa’nın 115. maddesi hükmüne bakıldığında federal otorite ile bölge ve vilayet yönetimleri, müşterek olan yetkilerinde aralarında bir anlaşmazlık çıkması durumunda bölge ve vilayet kanunları öncelik olacaktır. Ayrıca Anayasa’nın 121. maddesine göre, 110. maddesinde belirtilen federal hükûmetin münhasır yetkileri haricinde bölgeler Anayasa’ya uygun olarak yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanma hakkına sahiptir.

Yani, federal hükûmetin münhasır görevleri dışında bir konuda federal yasa ile bölge yasası arasında bir çelişki olması durumunda bölgesel makam, o bölgede federal yasanın uygulanmasını değiştirme hakkına sahip olacaktır. Buna göre, bölgeler makamları ülkenin iç su kaynaklarının adil dağılımı ile ilgili düzenlenecek kanunu değiştirme hakkına sahip olacaklardır.

Anayasa’nın ele aldığı diğer kaynaklar ise petrol ve gazdır. 2005 Anayasası’nın 111. ve 112. maddeleri hükümlerine göre, Irak’taki tüm petrol ve gaz kaynaklarının

çeşitli bölgelerde ve vilayetlerde yaşayan Irak halkına ait olduğu özellikle belirtilmiştir. Federal hükûmet ile bölgeler ve vilayetler otoriteleri bu kaynakları birlikte mevcut yatlardan çıkaracaklar, birlikte yönetecekler ve elde ettikleri gelirleri nüfus dağılımına göre adaletli ve orantılı biçimde bölüşeceklerdir. Ayrıca, önceki rejimler tarafından mahrum bırakılarak zarar gören bölgelere belirli bir süre için ilave pay bile verilmesi ve bu hususları düzenleyen bir yasa çıkartılacak hüküm altına alınmış (Irak Anayasası, 2005, Md. 112, Fıkra 2).

Bunun anlamı; mali kaynakların adil dağıtımı ve ülkenin mali kaynaklarının yönetiminin federal hükûmet ile bölgeler ve gaz ve petrol üreten vilayetler arasında paylaşılmasına ilişkin bir anayasal zorunluluğun bulunduğudır. Böylelikle, oydaşmacı demokrasinin temeli olan güç paylaşımının ve bu modelin ikincil olarak gördüğü veto unsurunun federal yapı içindeki kurumların işleyişinde büyük önem taşıdığı vurgulanmış olmaktadır. Anayasa, bu iki unsuru hem devletin idaresinde hem de mali kaynakların dağılımında adil paylaşımı açık ve kesin biçimde benimsemiştir.

Ancak merkezî yönetim ile bölge hükûmeti arasındaki mali kaynakların yönetimi, iş birliği ve güç paylaşımına dayalı oydaşmacı demokrasinin başarısını olumsuz etkileyen birçok sorun yaratmıştır. Anayasa'nın 112. maddesi "Mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve gazın, federal hükûmet ile bölgeler ve vilayetler makamlarının müştereken yönetileceği" biçiminde bir hüküm ifade etmektedir. Buna göre, söz konusu anayasa maddesi, sadece anayasa yazıldığı zaman mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve gazlara değinmiş, gelecekte araştırılacak yatlaların durumunda bahsetmemiştir. Bunun yanında, Anayasa'nın 112. maddesinde söz edilen yasa hâlâ çıkarılamamıştır.

Bu sebeplerden dolayı IKBY, bu durumdan istifade ederek yeni keşfedilen yatlardan çıkarılan petrolü Bağdat hükûmetinin kontrolü dışında ihraç etmektedir. 112. maddenin anlamının açık olmaması nedeniyle petrol ve doğal gaz 2005 yılından bu yana Bağdat ile Erbil arasında tartışma konusu olmuştur. İşte doğal kaynakların dağılımındaki bu sorun, hem federalizmin Irak'ta uygulanmasının hem de başarılı bir oydaşmacı demokrasi modeli uygulanmasının önünde büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Zira Irak'ın geri kalan vilayetlerinde, özellikle doğal kaynak bakımından zengin olan vilayetlerde, bölgelerin kurulması hâlinde Irak Anayasası'nda yer alan 112. madde metninin açık olmamasından dolayı, servet dağılımı konusunda büyük sorunların yaşanması muhtemeldir.

Yargı organında güç paylaşımının sağlanmasıyla ilgili, Irak yargısının en önemli kurumları Yüksek Yargı Meclisi ve Federal Yüksek Mahkemesidir (Irak Anayasası, 2005, Md. 91). Kalıcı Irak Anayasası'na göre, Yüksek Yargı Meclisi'nin kurulması ve işleyiş mekanizması Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılacak bir yasayla düzenlenecektir. Aynı şekilde Anayasa, Federal Yüksek Mahkemesinin çalışma mekanizmaları ve üyelerinin sayısı ve seçilme biçimi Temsilciler Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla çıkarılacak bir yasayla belirlenecektir (Irak Anayasası, 2005, Md. 92). Bunların yanında Kalıcı Anayasa, Yüksek Yargı Meclisinin önerisi üzerine, Federal Yargıtay Başkanı ve üyelerinin, Cumhuriyet Savcılığı Başkanı ile Adli Gözetim Komisyonu Başkanı atamasının Temsilciler Meclisi üyelerinin nitelikli çoğunluğuyla onayının sağlanması gerekecektir (Irak Anayasası, 2005, Md. 61).

Buna göre Kalıcı Anayasa, iki önemli yargı organının Temsilciler Meclisi tarafından üçte iki çoğunlukla onaylanmasının bir yasayla düzenlenmesini şart koşmuştur. Buna göre Federal Yargıtay Başkanı ve üyelerinin, Cumhuriyet Savcılığı Başkanı ve Yargı Gözetim Komisyonu Başkanı atamasına ilişkin kararların da Temsilciler Meclisinin onayının alınmasıyla gerçekleşecektir. Bu sayede tüm Irak toplumunun yargıda temsili ve bu organların atanma koşulları oydaşmacı demokrasi ilkelerine göre yapılmış olacaktır.

Fakat Temsilciler Meclisinde çeşitli dinî ve etnik toplumları temsil eden siyasi partiler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Yüksek Yargı Organı Yasası 12 Ocak 2017 tarihine kadar çıkarılamamıştır. Ayrıca mevcut anlaşmazlık nedeniyle şu ana kadar Federal Yüksek Mahkemesi Yasasının çıkarılmasında da gecikmeler söz konusudur. Irak'ta mevcut olan Federal Yüksek Mahkemesi Yasası, Koalisyon Geçici Otoritesi tarafından çıkarılan Geçiş Dönemi Devlet İdaresi Kanununa istinaden 2005 yılında yapılan 30 sayılı kanununa göre çıkarılmış olduğu ve hâlen aynı kanuna göre işlemlerini sürdürdüğü de bir gerçektir.

3.2.6. Veto hakkı

Irak Anayasası'nda oydaşmacı demokrasinin ikincil ilkelerine ilişkin olarak veto hakkıyla ilgili Kalıcı Anayasa'nın hükümlerine bakıldığında, 2005 Kalıcı Anayasası'nın 126. maddesinde anayasa tadilatı ile ilgili şartlar ele alınmıştır. Bu maddenin içerdiği hükümlere göre Anayasa'nın; Temsilciler Meclisi üye sayısının üçte ikisinin onayının yanı sıra, halkın referandumda kabulü ve Cumhurbaşkanı'nın yedi gün içerisinde onayı ile değiştirilebileceği öngörülmüştür (Irak Anayasası, 2005, Md. 126). Buna göre, nitelikli çoğunluk ve referandumla değişiklikler yapılması şartı, oydaşmacı demokrasilerdeki veto hakkı açık bir biçimde tanınmıştır.

Ayrıca Anayasa; federal makamların yetkilerinin kesin görev alanı dâhilinde olmayan bölgelerin yetkilerini azaltacak olan değişiklikleri, bölgedeki yasama makamını onayı ile o bölgenin halkının referandumunda kabulünü şart koşturmaktadır. Bu maddeye göre, değiştirilen maddelerle ilgili referandum, yapılacak değişiklikler seçmenlerin çoğunluğu tarafından onaylandığında ve üç veya daha fazla vilayette seçmenlerin üçte ikisi tarafından reddedilmediğinde geçerlidir (Irak Anayasası, 2005, Md. 126) Böylelikle anayasa değişikliği konusunda bölgelere ve vilayetlere de veto hakkı kullanması izni verilmiştir.

Bunların yanında, Anayasa'nın birçok maddesinde veto hakkı bulunduğu da görülmektedir. Mesela, Anayasa'da bir kanun çıkarmak veya karar almak için birçok maddenin nitelikli çoğunluk veya üçte iki çoğunluk oyu gerektiren maddeler vardır. Buna göre, nitelikli çoğunlukla karar alınması veya kanun çıkarılması aşamalarında, bir toplum oylama sürecinde üyelerini geri çektiği takdirde ya da o toplumun ilgili kararı reddetmesi durumunda karar almak mümkün olmayacaktır. Böylece parlamentodaki her topluma veto hakkı tanınmıştır.

Böylelikle Irak Anayasası, tüm Irak toplumunu temsil ederek parlamentoda ve hükûmette iktidar paylaşımının yanı sıra her alanda; kamu hizmeti, yargı, ordu ve polis teşkilatlarında da iktidar paylaşımını öngörmüştür. Bu sistem, Irak halkını oluşturan tüm gruplar arasında geniş fırsatlar ve iş dağılımı sağlamalıdır.

Yukarıdaki tartışmanın ışığında, 2003 yılında ABD ve müttefikleri tarafından Baas rejiminin devrilmesinden sonra, Irak'ta demokrasiye ulaşmak için tüm dinî ve etnik toplulukların katılımı sağlayarak Irak'taki siyasi sistem oydaşmacı demokrasi temelinde inşa edilmiştir. Buna göre, Irak'ta dış bir güç tarafından oydaşmacı

modelin uygulandığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede, oydaşmacı demokrasi temelinde inşa edilen ilk siyasi kurum ise ABD ile Yedi Grubu tarafından kurulan Irak Yönetim Konseyidir. Bu konsey, eski rejim döneminde sürgün edilen ve ABD'nin desteğini alan siyasi partilerin üyelerinden teşkil edilmiştir. Bu partiler bugüne kadar iktidarda kalmayı başarmıştır.

Sonuç olarak, Kalıcı Irak Anayasası'nın, Ljhart'ın bölünmüş toplumlarda anayasal tasarıma ilişkin tavsiyelerini nispi seçim sistemi, parlamenter sistem ile federal ve ademimerkeziyetçilik sistemini benimsemek ve azınlıklara özerlik vermek suretiyle kabul ettiği söylenebilmektedir. Buna ek olarak, Irak Anayasası'nın pek çok hükümde oydaşmacı modelin temel unsurları olan güç paylaşımı ve özerkliğin yanı sıra oydaşmacı modelin ikincil unsurları da yer almıştır. Azınlık özerkliği ve güç paylaşımı parlamento, hükümet, ordu, yargı, polis ve kamu hizmetinde güçlü bir şekilde kabul edilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAK'TA OYDAŞMACI MODELİN BAŞARSIZLIĞI VE BU BAŞARSIZLIK SONUCUNDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

2005 yılında kabul edilen dilen Irak Anayasası'nın, Lijphart tarafından önerilen oydaşmacı modelin birçok düzenlemesini içerdiği açıktır. Ancak Anayasa'da yer alan bu düzenlemelerin birçoğu hâlâ uygulama alanı bulamamış, uygulananlar ise oydaşmacı demokrasi modelini daha önce uygulamış olan Batı ülkelerinde olduğu kadar başarılı olmamış, aksine uygulamada da birçok sorunla karşılaşmıştır. Bu bölümde öncelikle Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasında karşılaşılan en önemli sorunlar ele alınacak, sonrasında da bu modelin başarısızlığından kaynaklanan sorunların Irak'ta yarattığı etkiler tartışılacaktır.

4.1. Irak'ta Oydaşmacı Modelinin Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar

Irak Anayasası'nda oydaşmacı modele dayalı düzenlemelerin uygulanması birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar arasında en önemlileri; 2005 Anayasası'nın hükümlerindeki eksiklikler, Irak siyasi elitleri arasındaki iş birliği eksikliği ve 2003 sonrası Irak'ın üzerine uluslararası ve bölgesel etkileridir. Buna göre, bu kısımda Irak'ta oydaşmacı modelin uygulanmasında karşılaşılan bu üç sorun ele alınacaktır.

4.1.1. 2005 Kalıcı Irak Anayasası'ndaki eksiklikler

2005 yılında kabul edilen Kalıcı Irak Anayasası'nda yer alan hükümlerin birçoğunda eksiklikler ve belirsizler bulunmaktadır. Irak Anayasası, aceleyle ve ABD'nin taraflar üzerindeki baskısıyla yazılmış olması nedeniyle, bazı maddeleri eksik ve hatalı yazılmış ve taraflarca üzerinde fikir birliğine varılmadan kabul edilmiştir (Abdullah, 2018, s.161).

Bu noktadan bakıldığında, Anayasa'nın bazı hükümlerindeki bu eksiklik, Irak'ta uygulanmak istenen oydaşmacı demokrasinin büyük ölçüde başarısız olmasına yol açmıştır. Bu eksiklik ve belirsizlikler şöyle açıklanabilir.

2005 yılında yazılan Anayasa, bazı ilkeler yönüyle çoğunlukçu demokrasi modeline daha yatkındır. Örneğin 59. maddede yer alan ikinci fıkrada; Temsilciler Meclisi oturumlarında, kararlar aksi belirtilmedikçe yeterli çoğunluk sağlandıktan

sonra basit çoğunlukla alınır.” hükmü yer alır. Bu maddeye göre, Anayasa’da belirli bir çoğunluk gerektirmeyen kararlar Temsilciler Meclisinde basit çoğunlukla alınabilir. Bu madde Anayasa’nın, oydaşmacı demokrasiyi benimsediği konusunda büyük bir şüphe yaratmış olup pek çok kişi tarafından aksine çoğunlukçu demokrasiyi benimsediğinin düşünülmesine yol açmıştır (El-Kubaisi, 2013, s.88).

Fakat diğer Anayasa maddeleri incelediğinde ise, pek çok hükümde karar veya kanun çıkartılması için nitelikli çoğunluğun sağlanması gerektiğini belirten hükümler vardır. Dahası 59. maddenin birinci fıkrasına göre, “Millet meclisi nitelikli çoğunlukla toplanır.” denilmektedir. Buna göre yeterli çoğunluk sağlanamazsa, Temsilciler Meclisinde karar alınamaz. Başka bir ifadeyle, parlamentoda kararların alınması için tüm dinî ve etnik grupların ve siyasi elitlerin kabulüne ihtiyaç vardır. Mecliste karar alınması ve yasa çıkarılması sırasında, herhangi bir blokun çekilmesi hâlinde oylama için gerekli çoğunluğun sağlanması mümkün değildir.

Anayasa’nın 76. maddesi, hükûmet kurma çalışmalarında en çok tartışılan madde olmuştur. Bu maddenin birinci fıkrasında; “Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra 15 gün içinde, en fazla sandalyeye sahip olan siyasi blokun adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmakla görevlendirir.” denilmektedir. Bu maddede geçen “en fazla sandalyeye sahip blok” ifadesinin belirgin olmaması, 2010 yılından itibaren hükûmet kurma çalışmalarında sorunların yaşanmasına neden olmuştur

Söz konusu madde ile ilgili tartışma, 2010 yılında yapılan parlamento seçimlerinin sonuçlarının ardından ortaya çıkmıştır. Bu seçimlerde Irak Ulusal Hareketi’nin lideri İyad Allavi, 325 sandalyeden 91’ini alırken, Nuri el-Maliki liderliğindeki Hukuk Devleti Koalisyonu ise 89 sandalye kazanmıştır. Öteki partiler olan; Irak Ulusal İttifakı 71 sandalye (%18,2), Kürdistan İttifakı (Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği) 43 sandalye (%14,6) ve Goran 8 sandalye (%4,1) almıştır (Tablo13).

Tablo 13. Temsilciler meclisi seçimlerin sonuçları

Partiler ve Koalisyonular	Oy Oranı	Kazanılan Sandalye Sayısı
el-İrakiye (İyad Allavi)	24.72	91
Hukuk Devleti Koalisyonunu (Nuri El-Maliki)	24.22	89
Irak Ulusal İttifakı	18.2	71
Kürdistan İttifakı	14.6	43
Goran	4.1	8
Irak Birlik İttifakı	2.66	4
Irak Uzlaşma Cephesi	2.59	6
Kürdistan İslam Birliği	2.12	4
Kürdistan İslam Grubu	1.32	2
Azınlıklar	-	8

Kaynak: The Independent High Election Commission in Iraq, www.ihee-iq.com

Buna göre, seçimlerin sonucunda en büyük blok 91 sandalye ile Irak Ulusal Hareketi olmuştur. Fakat 76. maddenin net olmaması nedeniyle, seçimlerde en yüksek oya sahip olan el-İrakiye lideri İyad Allavi ile Hukuk Devleti Koalisyonu lideri Nuri el-Maliki arasında çok büyük anlaşmazlıklar yaşanmıştır. el-İrakiye'nin lideri, en büyük blokun seçimlerde en çok sandalye kazanan blok olduklarını belirtirken Maliki, hükûmet kurma hakkına sahip en büyük blokun seçimlerden sonra oluşan koalisyon olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla iki büyük blok arasında hükûmet kurma hakkının kimde olduğu konusunda derin görüş ayrılıkları olmuştur.

25 Mart 2010 tarihinde anlaşmazlık, 76. maddeyi yorumlayan Federal Yüksek Mahkemesine taşındı. 2010 yılında Federal Mahkeme seçimlerden sonra Parlamento kubbesi altında oluşturulan iki veya daha fazla blokun ittifakı sonucunda en büyük parlamento bloku olarak kabul etmiştir (Federal Yüksek Mahkemesi, 25 numaralı kararı, 2010).

Dolayısıyla bu maddede netlik olmayışı nedeniyle iki taraf arasındaki anlaşmazlık tırmanmıştır. Hükûmet kurma çalışmaları, bu görüş farklılıkları nedeniyle Erbil Anlaşması'nın imzalanmasına kadar dokuz ay boyunca sürmüştür.

Ayrıca, oydaşmacı demokrasi modelinin birincil unsuru olan “Güç Paylaşımı”, kalıcı Irak Anayasa'nın 138. maddesinde geçici olarak kabul edilmiştir. Buna göre Devlet Başkanı ve Yardımcısı ile oluşacak Başkanlık Konseyi'nin; Temsilciler Meclisinden üçte iki çoğunlukla seçileceği ve kararların oybirliği ile alınacağı hüküm altına almıştır. Ancak bu madde geçicidir ve ilk parlamento döneminden sonra sona erecektir. Yani, oydaşmacı demokrasilerde hükûmetle ilgili “Güç paylaşımı” konusu geçici bir süre kabul edilmiştir.

Bu maddeye bakıldığında, Irak Anayasası'nın oydaşmacı demokrasi modelini geçici olarak benimsediği düşünülmektedir. Fakat Anayasa'nın diğer maddelerine bakıldığında, hükûmet oluşturmak için tüm dinî ve etnik toplumların kurulacak hükûmete iştirak etmesi gereklidir. Örneğin, cumhurbaşkanı seçilmek için Anayasa'da 2/3 çoğunluğun sağlanması gerektiği öngörülmüştür.

Ayrıca 76. maddenin dördüncü fıkrasına göre, hükûmetin parlamentodan güvenoyu alabilmesi için nitelikli çoğunluk düzeyinde oy alması gerekmektedir. Bu nedenle, 2010 yılında Anayasa'nın 138. maddesi hükmünün bitmesine rağmen Irak'ta dinî ve etnik toplumların temsil edilen siyasi elitleri arasındaki ittifak yoluyla gayriresmî olarak güç paylaşma unsuru üzerine hükûmet kurma çalışmalarına devam edilmiştir. Ayrıca, oydaşmacı demokrasilerde tüm toplumların devlet idaresine adil ve orantılı bir biçimde iştirak ettikleri parlamentonun iki meclisten oluşması oldukça önemlidir. Kalıcı Irak Anayasası'na göre parlamentonun iki meclisten müteşekkil olacağı belirlenmiştir (Irak Anayasası, 2005, Md. 48).

Ancak Anayasa hükümlerine bakıldığında, Irak'ın anayasal kanun koyucusu Federal Konsey'e önem verilmemiş, Parlamento'da ikinci meclisin oluşum yöntemi veya yetkileri ayrıntılı bir şekilde belirtilmemiştir. Anayasa'da ikinci meclisin varlığına yönelik tek madde olan 65. maddeye göre; "Bölgeleri ve bölgeye dâhil olmayan vilayetleri temsil edilen üyelerden bir federal meclisi ihdas edilecektir." ve "Bu meclisle ilgili bütün hususlar Temsilciler Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla çıkarılan bir kanunla düzenlenecektir." hükümleri yer almıştır. Anayasa kabul edildikten sonra yapılan toplantıda Temsilciler Meclisinin ilk görevi, Federal Konseyi Yasasını çıkarmak olmuştur. Anayasa'da söz konusu Federal Meclis, siyasi partiler arasındaki federalizm uygulamaları ile güç paylaşımına dair konularda derin anlaşmazlıklar nedeniyle, Anayasa'nın uygulanmasının üzerinden 17 yıl geçmesine rağmen, "Federal Meclis" adını taşıyan parlamentodaki ikinci meclis hâlâ teşkil edilememiştir. Irak için bu denli önemi olan Federal Meclis'in, oluşum yöntem ve yetkilerinin Anayasa'da belirlenmesi daha doğru olacaktır. Dolayısıyla alelacele yazılmış bu Anayasa'da, birçok konunun Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılacak bir kanunla düzenleneceği hükmü söz konusu Anayasa'nın birçok eksiklikleri içerdiği anlamına gelmektedir.

Oydaşmacı demokrasilerde barış ve istikrarın sağlanması için mali kaynakların, o ülkeyi oluşturan toplumlar arasında adil bir biçimde dağıtımı önemlidir. Irak Anayasa'nın 111. maddesine göre, ülkede bulunan tüm petrol ve gaz, bölge ve vilayetlerde bulunan halka aittir. Ayrıca, Irak Kalıcı Anayasası'nın 112. maddesinde; "Mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve gazın, federal hükümet ile bölge ve vilayet makamları tarafından müştereken yönetileceği" belirtilmiştir. Buna göre ülkedeki mali kaynaklar tüm Iraklı toplumlara ait olup bu kaynaklar Federal Hükümet ile bölge yönetimlerince birlikte yönetecektir.

Ancak 112. maddedeki hükümler dikkate alındığında, Federal Hükümet ile bölge ve vilayetler arasındaki mali kaynakların ortak yönetimi şart koşulduğundan, sadece mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve doğal gaz söz konusu olup gelecekte çıkarılması muhtemel kaynaklardan bahsedilmemiştir. Bu durum, ilgili maddeyle ilgili önemli bir eksiklik olduğu için de Federal Hükümet ile bölge yönetimleri arasında ciddi sorunlara neden olmuştur. Yine benzer eksiklikler nedeniyle, IKBY de yeni keşfedilen yatlardan çıkarılan petrolü, Bağdat Hükümetinin haberi olmadan ihraç etmeye başlamıştır. Bu durum Federal Hükümet ile IKBY arasında büyük bir sorun olmuştur. Ayrıca IKBY bu durumdan istifade etmeye çalışarak Federal Hükümet'e haber vermeden yeni enerji yatakları üzerinde ihracata yönelik enerji anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin, 2 Temmuz 2017'de Federal Hükümet'in haberi olmadan Kürdistan Hükümeti ile Rus enerji şirketi Rosneft arasında bir dizi enerji anlaşması imzalanmıştır (Rosneft, 2017).

Bu anlaşmalar nedeniyle Irak Bölgesel Kürt Yönetimi, Federal Hükümet'in tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Federal Hükümet, petrol ve gazın tüm bölge ve vilayetlerde Irak halkına ait olduğunu belirten 111. madde metnine göre mevcut durumu Anayasa'nın ihlali olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Erbil'in petrol ihracatı tüm ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Çünkü ihraç edilen miktarlar, Irak'ın ihracat kotası dâhilinde hesaplanacak ve bu da federal bütçeyi olumsuz etkilemesinin yanı sıra, diğer iller için de istenmeyen bir sonucun ortaya çıkması anlamına gelecektir. 2012 yılında Bağdat hükümeti, IKBY aleyhine, Federal Hükümet'in onayını olmadan anlaşma imzaladığı ve buna bağlı olarak petrol ihraç ettiği için Yüksek Federal Mahkemesi'ne dava açmıştır. Ancak Federal Mahkeme kararını hep ertelemiş, davanın hükme çıkmasını engellemiştir (Federal Mahkeme, 2012).

Bu durum, doğal kaynakların dağılımı konusunda Erbil ile Bağdat arasında ciddi bir sıkıntının doğmasına yol açmıştır. Doğal kaynaklarla ilgili bu anlaşmazlıklar, Federal Hükûmet ile bölgesel yönetimler arasında mali kaynakların yönetiminin düzenlemesiyle ilgili olarak Anayasa'nın 112. maddesinin öngördüğü Petrol ve Gaz Yasası'nın çıkarılmasını da zorlaştırmıştır.

Ayrıca, doğal kaynakların dağılımındaki bu sorun, hem federalizmin Irak'ta uygulanmasının önünde büyük bir engel olmuş hem de oydaşmacı demokrasilerin temel unsuru olan mali kaynakların tüm toplumlar arasında adil şekilde dağıtımında büyük bir sorun olmuştur (Bogaards, 2019, s.695).

Böylece, 112. maddedeki eksikliklerinden dolayı merkezî yönetim ile bölge yönetimleri arasında mali kaynakların yönetimi ve iş birliğiyle ilgili olarak güç paylaşımına dayalı oydaşmacı demokrasi ilkeleri uygulamada başarılı olamamış ve Iraklı toplumlar arasında birçok sorunun doğmasına neden olmuştur.

Irak'ta Anayasa ile azınlıklara, yerel yönetimler sistemi çerçevesinde buldukları alanları yönetme hakkı verilmiştir. Kalıcı Anayasa'nın "Yerel yönetimler" başlıklı dördüncü bölümünde yer alan 125. madde hükümlerine göre, Türkmenler, Keldaniler ve Asurlular gibi çeşitli toplumların idari, siyasi, kültürel ve eğitim hakları güvence altına alınacak ve bu hususlar Temsilciler Meclisi tarafından çıkaracak bir yasayla düzenlenecektir.

Buna göre Anayasa'da, yerel yönetimlerle ilgili madde yerel yönetimlerin nasıl oluşturulacağı ve sahip olacakları yetkiler detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Bunun yerine Anayasa'ya, bu konudaki düzenlemelerin Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılacak bir yasaya bırakılacağı hükmü konmuştur. Yerel Yönetimler sistemi teşkiline ilişkin 125. maddede yer alması öngörülen yasa, dinî ve etnik toplulukların temsilcileri arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle bugüne kadar çıkarılamamıştır.

2013 yılında Araplar ve Kürtlerden sonra, Irak'ta üçüncü büyük etnik köken olarak kabul edilen Türkmenlerin haklarının, yerel yönetim sistemi çerçevesinde güvence altına alınması için, Anayasa'nın 125. maddesi uyarınca "Türkmenler Hakları Kanunu" adı altında bir taslak hazırlanmış ve bu taslak Bakanlar Kurulu tarafından Temsilciler Meclis'ine sunulmuştur. Söz konusu yasa Meclis'e sunulduğunda, başta Keldaniler ve Süryaniler olmak üzere birçok temsilci,

Türkmenlerin kendi yerel yönetim yasalarına sahip olması yerine; tüm Keldani, Süryani ve Türkmen azınlıkların birleşik bir yasaya sahip olmaları gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Öte yandan Türkmenler, kendileri için özel bir yasa yapılması konusunda ısrar etmişlerdir. Dolayısıyla yasa Temsilciler Meclisine sunulduğunda, Türkmen Hakları Kanunu dinî ve etnik temsilciler arasındaki uyumsuzluk nedeniyle reddedilecektir (Irak Temsilciler Meclisi, 2018).

Irak Anayasa'sında azınlık hakları güvence altına alınmışsa da bazı Anayasa hükümleri hem azınlıkların güvence altına alınan haklarını hem de demokrasiyi ihlal edebilecektir. Örneğin Anayasa'da, devletin resmî dini İslam olarak belirlenmiş ve mevzuatının ana kaynağının bu dinin ilkeleri olduğu kabul edilmiştir (Irak Anayasası, Md. 2, Fıkra 1).

Ayrıca, "İslam'ın sabit hükümlerine, demokrasi ilkelerine ve "Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklere aykırı hiçbir kanunun çıkarılamayacağı da hüküm altına alınmıştır (Irak Anayasası, 2005, Md. 2, Fıkra 1, Bentler a, b ve c). Anayasa'nın 2. maddesi, içerdiği hükümlerle azınlıklarla ilişkin birçok kanunun çıkarılmasına da engel olabilir. Dahası bu madde diğer birçok maddeyle de çelişkiler içindedir. Öncelikle bu durum, öteki toplumlara belirli bir dini dayatmamak ve tüm dinlere saygı göstermek açısından demokratik ilkelerle çelişmektedir. Özellikle de oydışmacı demokrasilerde tüm toplumların dinlerine saygı, demokrasinin başarısı için önemli bir konudur.

Bu nedenle bu madde, özellikle mevzuatın ana kaynağı İslam olduğu konusunda ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Irak gibi mezhep ve dinlerin çokluğu ile karakterize edilen bir ülkede, İslam'ın hükümlerine uygun kanunlar çıkarmak imkânsız görünmektedir. Hele ki Irak'taki İslam mezhepleri, kendi aralarında birden fazla konuda anlaşamazlarken bu madde, Irak'ta demokrasiyi güvence altına alan birçok kanunun çıkarılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir (Emare, 2010, s.145).

Sonuç olarak, Irak Anayasası'nın bazı maddelerindeki tüm bu belirsizlik ve çelişkinin nedeni için, Anayasa'nın yazılma aşamasında yapılan hatalardır denilebilir. Amerikan işgali, güvensizlik ve kaosla özetlenen bu Anayasa'nın yazımına eşlik eden koşullar göz önüne alındığında, 2005 Irak Anayasası'nı yazmak kolay olmamıştır. Bogaards'a (2019, s.998) göre, anayasaların tek başına demokrasiyi

garanti edemeyeceği açıktır. Irak'ın 2005 Anayasası'nın demokrasi ve istikrarın tesisini engelleyen isyancı hareketlerle bir arada bulunması nedeniyle, yalnızca paralel bir anayasal sistemle değil, aynı zamanda tüm Iraklı dinî ve etnik toplulukların mutabakatına dayalı bir Anayasa'nın yapılmasıyla bir düzlüğe varılabildi. Fakat Irak'ta birçok sebepten dolayı 2003 yılından bu yana bu ortamı sağlayacak rüzgâr bir türlü esmemiştir.

4.1.2. Siyasi elitler arasındaki anlaşmazlıklar

Irak'ta siyasi elitler arasındaki güven eksikliği nedeniyle bir iş birliğinin olmayışı başarılı bir oydaşmacı demokrasinin inşa edilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Lijphart, oydaşmacı demokrasinin başarısındaki ilk koşulunun, o ülkedeki etnik ve dinî toplulukların var olan farklılıklarına rağmen, siyasi elitler arasında bir iş birliği olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Lijphart'a göre, bu modelin sağlıklı çalışması için en çok ihtiyaç duyulan konu, siyasi elitler arasında oydaşmacı modelin uygulamasında olması gereken mutabakat ve iş birliği arzusudur. Oydaşmacı demokrasi ile ilgili düzenlemelerin uygulanabilmesi için tüm siyasi elitler tarafından kabul edilmesi ve onaylanması gerekecektir (Lijphart, 2018).

2003 sonrasında Iraklı siyasi elitler arasında iş birliği oluşturmak için çeşitli konferanslar ve kongreler düzenlenmiştir. Fakat siyasi elitler, aralarında bir türlü uzlaşmaya varamamıştır. Bu uzlaşmayı sağlamak için yapılan en önemli konferans ve anlaşmalar arasında, Mart 2004'te Erbil'de yapılan ilk konferans olan Kürdistan Bölgesi eski başkanı Mesud Barzani tarafından organize edilen Ulusal Uzlaşma Konferansı sayılabilir (Ortadoğu Arap Uluslararası Gazetesi, 2004).

Bu konferanslarda bazı tarafların ciddiyetsizliği ve ana tarafların katılım eksikliği nedeniyle başarılı olma şansı yakalanamamıştır. Ayrıca, Irak'ta siyasi elitler arasında barış ve iş birliğinin gerçekleştirilmesi amacıyla, 2006'da Mekke Belgesi, 2013'te Şeref ve Sosyal Barış Sözleşmesi ve 2017 yılında Ulusal Uzlaşma İzleme ve Uygulama Komitesi tarafından sunulan Barış İçinde Bir Arada Yaşama için Ulusal Medya Sözleşmesi gibi birçok sözleşme de imzalanmıştır. Bunların yanında, Nuri el-Maliki hükûmeti döneminde (2006-2014), Irak Parlamento'sunda Ulusal Uzlaşma Komitesi de kurulmuştur. Bu komitenin kurulmasının ardından "Genel Af Kanunu" çıkarılmasına karar verilmiştir. Şiiiler ve Sünnîler arasında en büyük sıkıntı kaynağı olan "Baas'tan Arındırma Yasası" yürürlükten kaldırarak yerine "Hesap

Verilebilirlik ve Adalet Yasası”nın çıkarılmasına karar verilmiştir (Yas ve Mouloud, 2019, s.24).

2018 yılında Başbakan Adil Abdulmehdi döneminde, iki komite de lağvedilmiş, yerine “Toplum Barışı için Bir Arada Yaşama” adlı bir komite kurulmuştur (Irak Medya Center, 2018). Fakat Irak’ta gerçekleşen tüm anlaşma ve konferanslar, pratik gerçeklikte somut olarak hedeflerine ulaşamamıştır. Bununla birlikte siyasi seçkinler, ulusal uzlaşmayı sağlama girişimlerini sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda Başbakanlığa bağlı iki komite olarak “Irak Ulusal Uzlaşmasını İzleme ve Uygulama Komitesi” ile “Birlikte Yaşama ve Toplum Barışı Yüksek Komitesi” oluşturulmuştur (Yas ve Mouloud, 2019, s.25). Irak siyasi elitleri arasında iş birliğini engelleyen en önemli konular şöyle özetlenebilir:

Irak’ta dinî ve etnik toplumların temsil edilen siyasi elitleri arasında ciddi anlaşmazlıklar yaratan konulardan biri “ihtilafli bölgelerdir”. 2004 Irak Devlet İdaresi Yasası, Saddam Hüseyin döneminde demografik değişime ve Araplaştırma politikasına maruz kalan Kerkük ve diğer tartışmalı bölgeler Bağdat Hükûmeti ile Kürdistan Bölgesi arasındaki tartışmalı bölgelerin statüsüne ilişkin durumun çözümüne ilişkin 58. maddeyi içermektedir. Fakat 2003, 2004 ve 2005 yıllarında Kerkük ve diğer tartışmalı bölgeler etnik toplulukları temsil eden siyasi elitleri arasındaki farklılıklar nedeniyle tüm tarafların (Kürtler, Araplar ve Türkmenler) kabul edebileceği çözümlere ulaşamadığı için bu mesele 2005 Anayasası’na aktarılmıştır.

2005 Irak Anayasası’nın 140. maddesinde “Kerkük ve Tartışmalı Bölgeler” yürütme organı tarafından bu bölgelerde normalleşme için nüfus sayımı ve en geç 13 Aralık 2007 tarihinde vatandaşlarının iradesinin belirlenmesi için bir referandum gerçekleştirileceği belirtilmiştir. 2005 Anayasası’nın kabul edilmesinin ardından 140. madde hükümlerini uygulamak için birçok komisyon kurulmuştur. Başta Kerkük’le ilgili olmak üzere çok sayıda dinî ve etnik toplumu temsil eden siyasi elitler arasındaki farklılıklardan dolayı 140. madde, birbirini takip eden Irak hükûmetleri tarafından bir türlü uygulanamamıştır. Anayasa’nın 140. maddesinin, ülkenin ana toplumları olan Araplar, Kürtler ve Türkmenlere mensup siyasi elitler arasında da yaşanan tartışma ve fikir ayrılıkları, iş birliği yapma konusunda ciddi görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Kerkük’te yaşayan Arap ve Türkmenlerin itirazlarına

rağmen Kürdistan Bölgesel Yönetimleri, 25 Eylül 2017’de Bağdat’tan ayrılma referandumuna bu ili de dâhil etmişlerdir.

2019 yılında 140. maddenin uygulanması konusunda Temsilciler Meclisi üyeleri arasında tekrar büyük bir tartışma çıkmıştır. Kerkük’te referandum yapılmaması ve bu vilayetin Kürdistan’a ilhak edilmemesi konusunda ısrar eden Araplar ve Türkmenler 140. maddenin geçerlilik tarihinin sona erdiğini ve bu maddenin geçersiz olduğunu dile getirirlerken, Kürt temsilciler, 140. maddenin hâlâ yürürlükte olduğunda ısrar etmişlerdir. Dolayısıyla uyuşmazlığın çözümlenmesi ve 140. maddenin yürürlükte olup olmadığının belirlenmesi için konu Federal Yüksek Mahkemeye intikal ettirilmiştir.

Federal Yüksek Mahkeme, Irak Anayasası’nın ihtilafli bölgelere ilişkin 140. maddesinin hâlâ yürürlükte olduğunu ve amacına ulaşana kadar devam edeceğini vurgulamıştır. Ayrıca bu maddede belirtilen sürenin, teşkilatlanma meseleleri olarak değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir (Federal Yüksek Mahkeme 71 numaralı kararı, 2019). Anayasa’nın 140. maddesinin uygulanmasına devam edilmesi kararı, ülkenin üç ana toplumu olan Araplar, Kürtler ve Türkmenler arasında çok ciddi tartışmalara yol açmıştır.

Kürtler Federal Mahkeme’nin kararını memnuniyetle karşılamışlardır. Kürdistan Demokrat Partisi üyesi Repin Salam Bağdat Today News Gazetesi’nde kendisiyle yapılan röportajda; “Federal Mahkeme’nin kararı Irak yargısının Kürtlere karşı adil olduğunun kanıtıdır” demiştir (Baghdad Today News, 2019).

26 Ağustos 2021 tarihinde Türkmen milletvekili el-Bayati, Al-Fırat kanalına verdiği bir televizyon röportajında, “140. madde Kerkük sorununa bir çözüm olsaydı, bunu kabul ederdik, ancak 140. maddenin uygulanması Kerkük’ün Kürdistan bölgesine ilhak edilmesi anlamına geliyor.” demiştir. Ayrıca, Türkmen Temsilcisi Niyazi Mimaroglu’nun 140. maddeyi yeniden canlandırma girişimi de “16 Ekim 2017’den sonra milli projeyi öldüren bir meseledir.” şeklinde yorumlanmıştır (Al-Sumaria, 2019).

Öte yandan, 140. madde ile ilgili anlaşmazlıklar, federal sistemin uygulanmasına engel teşkil eden sebeplerden biridir. Anayasa’nın kabul edilmesinin ardından, 2011 yılında el-Maliki döneminde, Sünni çoğunluğa sahip olan Irak üç vilayetince, Selahaddin, Diyala ve Musul’da Federal bir bölge oluşturmak için

Anayasa'nın 116, 117 ve 119. maddeleri uyarınca bir talepte bulunmuşlardır. Ancak bu talep, Başbakan el-Maliki tarafından reddedilmiştir. Nuri el-Maliki, Al-Fırat kanalına verdiği bir televizyon röportajında, bölge kurulmasını reddetmesinin sebebini, "bu illerin sınırları içinde ihtilafli alanların bulunması" olarak açıklamıştır.

Irak'ta dinî ve etnik siyasi elitler arasında iş birliği kurulmasını zorlaştıran ikinci tartışmalı konu "doğal kaynakların paylaşılması" meselesidir. 2005'te yapılan Irak Anayasası'na göre Irak'taki doğal kaynaklar; petrol ve doğal gaz tüm Irak halkının malıdır. Ayrıca mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve gazın idaresi konusunda bu kaynakları Federal Hükûmet ile üreten bölgeler ve vilayetler hükûmetlerinin ortaklaşa yöneteceği ve tüm bunların çıkarılacak bir yasayla düzenleneceği öngörülmüştür (Irak Anayasası, 2005, Md. 111). Fakat Anayasa hükümlerine muhalefet edilerek IKBY'nin bölgedeki petrolü tek başına yönetmesi ve federal hükûmetin haberi olmadan ihraç etmesi, IKBY'yi ile Federal Hükûmet arasında birçok soruna neden olmuştur. Bu şekilde, doğal kaynakların ortak yönetimini ilke olarak kabul eden oydaşmacı demokrasinin en önemli unsuru Kürtler tarafından ihlal edilmiş ve bu kaynakların tüm dinî ve etnik topluluklar arasında adil bir şekilde dağılımı engellenmiştir.

Bölgesel Hükûmet ve Federal Hükûmet arasındaki petrol ve gazın yönetimini düzenlemeyi amaçlayan, 2007-2019 yılların arasında beş petrol ve gaz yasası taslağı kaleme alınmıştır. Federal Hükûmet tarafından sunulan tüm petrol ve gaz yasa taslakları, IKBY'nin imzalayacağı petrol anlaşmaları Federal Hükûmet'in onayına tabi olacağından, Kürtler tarafından reddedilmiştir (El-Mohammadi, 2020, s.12).

Kürdistan Demokrat Partisi lideri Bankin Rikani, IKBY'nin petrol ve gaz yasa tasarısında öngörülen değişiklikleri reddettiklerini doğrulamıştır. Dahası, Federal Petrol Bakanlığının bölgenin petrol idaresi dosyasını almaya hazır olmadığı da belirtilmiştir (Radio Nawa, 2020). 2019 yılında, Parlamento Petrol ve Enerji Komisyonu üyesi el-Majed bir röportajda şunları söylemiştir: "Petrol ve gaz yasasının yasallaşmamasın temel nedeni, Federal Hükûmet'in onayı olmadan imzalanan anlaşmaları sürdürmek isteyen Kürtlerin reddetmesidir." (Baghdad Today news, 2019). Böylece, Kürtler ile Federal Hükûmet arasında bulunan görüş farklılıkları da petrol meselesinin çözümünü zorlaştırmıştır

Buna bağılı olarak Federal Petrol Bakanlığı; Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne bağılı Doğal Kaynaklar Bakanlığını, bölgede ve Kerkük'te üretilen petrolü Bağdat'ın onayı olmadan ve Anayasa'ya aykırı olarak ihraç ettiğı gerekçesiyle 2014 yılında mahkemeye vermiştir. Fakat bu davadan da daha sonraki dönemde bir karar ya da bir sonuç çıkmamıştır (Federal Yüksek Mahkeme, 2012).

Öte yandan, Iraklı politikacılar, oydaşmacı modele ilişkin görüşlerinde bazı çelişkilere düşmüşlerdir. Bazıları oydaşmacı demokrasiyi dinî ve etnik toplumlarının siyasi, ekonomik ve işlevsel haklarını elde etmenin tek yolu olduğunu düşünürken, bazıları da oydaşmacı modeli eleştirip Irak'taki tüm sorunlarının kaynağı olarak görmüşlerdir (Al-Kaabi, 2012). Örneğın 2006-2014 döneminin Başbakanı Nuri el-Maliki, oydaşmacı demokrasi modelini reddettiğini defalarca belirtmiştir. Nuri el-Maliki 2009 yılında yaptığı bir konuşmasında; "Çoğunluğa hükümet kurma hakkı veren demokrasi ilkesini destekliyorum ancak oydaşmacı demokrasi modeli yabancıdır ve gerçek demokrasiyle çelişir. Ayrıca, Başkanlık Sistemi parlamenter sistemden daha iyi olacaktır." sözleriyle bu konudaki düşüncesini dile getirmiştir (Alakhbar Gazete, 2009). Aynı yılda el-Maliki Aşiret Şeyhleri ile yaptığı bir toplantıda da şunlar söylemiştir: "2003 sonrası olaylar oydaşmacı demokrasiye geçişi zorladı. Oydaşmacı demokrasi modelini uygulamaktan başka seçeneğimiz yoktu, çünkü ruhlar korku ve marjinalleşme ile yüklüydü" (Lebanese Center for Research and Consulting, 2009).

Buna karşılık el-Maliki'nin açıklamalarından sonra, oydaşmacı demokrasiyi uygulamanın kendi haklarını ve bağımsızlıklarını korumak için önemli olduğuna inanan bazı politikacılar tarafından şiddetle reddedilmiştir (Bogaards, 2019, s.697). Sünnîler ise parlamenter sistemi oydaşmacı demokratik yönüyle sürdürmeye çalışmışlardır. Bu sisteme göre Sünnî toplumu, bakanlıkların sabit bir yüzdesini sağlamanın yanı sıra, Meclis Başkanlığını da elde edebilmiştir. Musul'un eski valisi ve Kurtuluş ve Kalkınma Cephesi üyesi Esil al-Nuceyfi, Sünnî partilerin çoğunluğunun mevcut siyasi sistemi değiştirmeyi reddettikleri doğrulamıştır (Satar, 2019). Nuceyfi de Rudaw Media Networkeye verdiği röportajında; "Siyasi çoğunluğun Irak'ta Şiî partilerin iktidara tam hâkimiyeti anlamına geldiğı" şeklinde görüşlerini ifade etmiştir (Azad, 2018, 29 Nisan).

Sonuç olarak Irak siyasi elitleri arasında bulunan anlaşmazlıklar nedeniyle, bugüne kadar bir iş birliği kurulamamıştır. Bu durumda, 2005 yılından itibaren oydaşmacı demokrasinin doğru ve istikrarlı mekanizmalarını oluşturacak kararlar alınamamıştır. Baas Partisi döneminde, başta Kürt ve Şiiler olmak üzere, bazı Irak toplumlarının tanık olduğu adaletsizlikler ve soykırım eylemleri nedeniyle, dinî ve etnik toplulukları temsil eden siyasi elitler, 2003 yılından sonra derin bir güvensizlik ve anlaşmazlık nedeniyle, bir türlü uzlaşmamışlardır. Böylelikle siyasi elitler, oydaşmacı demokrasi uygulanmasında uzlaşamadıkları için başarılı olamamışlardır. Dinî ve etnik toplulukları temsil eden Iraklı siyasi seçkinler arasındaki vizyon farklılıkları nedeniyle de oydaşmacı düzenlemelerin birçoğu Irak'ta uygulama alanı bulamamıştır.

4.1.3. Uluslararası ve bölgesel etkileri

Bu başlık altında Irak'ta uluslararası ve bölgesel güçlerin ülkede yarattığı istikrar ve güvenlik sorunları üzerinde durulacaktır. Orta Doğu bölgesinde stratejik konumu ve bunun yanı sıra sahip olduğu doğal zenginlikler yönüyle Irak, uluslararası ve bölgesel güçlerin ilgi odağı hâline getirmiştir. Özellikle 2003 sonrası Irak'ta meydana gelen değişiklikler, bölgede ve özelde Irak'ta çıkarları olan uluslararası aktörler tarafından gerçekleştirmiştir. Öte yandan, Irak'ta 2003 yılından sonra meydana gelen siyasi değişimler birçok bölge ülkesini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle, Irak'ta 2003 yılında gerçekleşen değişiklikler Irak'ta hem bölgesel hem de uluslararası baskıların da varlığıyla istikrar ve oydaşmacı modelin uygulanması ile ilgili sorunlar yaratmıştır.

Buna göre, bu kısımda Irak'ta oydaşmacı demokrasi üzerindeki bölgesel ve uluslararası etkiler incelenecektir. Bölgesel olarak İran, Türkiye ve Suudi Arabistan etkileri ele alınacak ve ayrıca ABD ve Rusya'nın da bölgesel etkileri üzerinde duracaktır.

4.1.3.1. Bölgesel etkiler

ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından bölge ülkelerinin Irak üzerindeki etkileri çeşitli şekillerde olmuş, komşu ülkelerin bu yönde benzeri görülmemiş askerî, siyasi ve kültürel çabaları görülmüştür. 2003 sonrası Irak'ta etkisi en fazla görülen ülkeler;

İran, Türkiye, Suudi Arabistan gibi daha çok sınır ülkeleri olmuştur. Bu nedenle bu ülkelerin Irak üzerindeki etkileri sırasıyla ele alınacaktır.

İran; Irak'ın konumunu, ulusal güvenliğini ve bölgesel stratejisini son derece önemli görmektedir. Bu nedenle, ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Irak'taki tüm gelişmeler İran'ın hem ulusal güvenliği hem de bölgesel stratejisi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu için İran, Irak'la güçlü bir ilişki kurmak zorunda kalmıştır (Mamedov, 2019).

İşgalin sonrasında Irak'ta oydaşmacı demokrasi temelinde kurulan Irak Yönetim Konseyi'ni tanıyan ve destek veren ilk ülke İran olmuştur. Bunun sonucu olarak da İran, bu ülkedeki iktisadi, siyasi, sosyal ve askerî alanlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur (Imran ve Albadry, 2018, s.8). İran'ın Irak siyasi güçlerine verdiği destek ve işgalin yarattığı koşullar, Irak'taki etkisini güçlendirmesine yardımcı olmuştur (Mamedov, 2019).

İran, 2011 yılında ABD askerlerinin çekilmesinin ardından siyasi gerilim, istikrarsızlık ve mezhep kavgalarına sahne olan Irak'a özellikle IŞİD'e karşı mücadelede verdiği destekle Irak'ta nüfuzunu artırmıştır (Sinkaya, 2014, s.14). Öte yandan, İran'ın bu tutumu, birçok bölgesel ve uluslararası ülkeyi alarma geçirmiştir. Bölgesel olarak İran'ı Orta Doğu bölgesinde bir tehdit olarak gören Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri, Irak'ta aşırılıkçı gruplara ulaşmak için, onlara kendi stratejileriyle destek vererek İran'a karşı bir güç dengesi oluşturmaya çalışmışlardır (Leylanoğlu ve Asl, 2021, s.122). Bu durumdan Irak büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir.

Irak'ta nüfuzu artan İran'a karşı ABD rahatsızlık duymuş ve bu ülkeyi genel olarak kendisinin Orta Doğu'daki çıkarlarıyla çatışan bir ülke olarak görmüştür (Daoud, 2014, s.14). Bu durum Irak ve İran ile ABD arasında bir çatışma alanı yaratmış ve ilişkileri Irak'ın egemenliğinin ihlaline kadar götürmüştür. Örneğin, 3 Ocak 2020 tarihinde İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani, ABD Başkanı Donald Trump'ın talimatıyla Irak'ta Bağdat Havaalanı'na düzenlediği hava saldırısında öldürülmüş; Irak, uluslararası bir çatışma sahası hâline getirilmiştir (Al-Sumaria, 2020). Bu durum; Irak'ta istikrarın ve güvenliğin sağlanamamasında önemli rol oynamış, oydaşmacı demokrasinin uygulamadaki başarılarını gölgelemiştir.

Türkiye; Irak ile arasındaki tarihî, kültürel ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin millî güvenliği açısından da Irak oldukça önemli bir ülkedir. Bunun için, ABD işgali sonrasında Türkiye, Irak'ta ekonomik, ticari ve siyasi etki alanları kurmak istemiştir (Obaid, 2015, s.90). Bu amaçla, Irak'ın işgali sonrası ekonomik, siyasi ve ticari tüm alanlarda Federal Hükûmet ve İKBY ile ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Irak, Orta Doğu bölgesindeki en büyük petrol rezervlerine sahip olan bir ülke olduğu için, Türkiye açısından oldukça önem arz etmektedir. Öte yandan Irak, enerji kaynaklarını Avrupa ve uluslararası pazarlara güvenli bir şekilde nakledebilmek için Türkiye'nin coğrafi konumuna ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, Irak-Türkiye ilişkilerinde enerji kaynakları hususu da büyük önem taşımaktadır. Türkiye bu amaçla, 2003 sonrasında hem İKBY ile hem de Irak Federal Merkezî Hükûmeti ile bir dizi enerji anlaşması imzalamıştır (Hüseyin, 2011, s.18).

Dolayısıyla Türkiye-Irak arasında, 2008 yılında stratejik bir iş birliği konseyi kurulmuştur. Bu konsey, oluşturulduktan bir yıl sonra iki ülke arasında güvenlik, enerji ve ekonomi alanlarında 50'ye yakın anlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız yaptığı bir konuşmada, 2020 yılında Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacminin 20,66 milyar dolara ulaştığını açıklamıştır ("Airtifae altabadul altijarii", 2021).

2003 yılında Irak'ın işgali sonrası Türkiye Irak'ta askerî ve siyasi olarak da etkili olmuştur. Türkiye'nin bölgesel düzeydeki önceliklerinden biri, sağlam siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmak için gerilimlerden uzak, istikrarlı bir ortamın olmasıdır. Bu nedenle, Irak topraklarını Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden terör unsurlarından kurtarmak, 2003 yılından itibaren Ankara'nın temel hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle de 2003 sonrası, Irak'ın yaşadığı istikrarsızlıktan ve çatışmalardan en çok etkilenen bölgesel ülke Türkiye olmuştur. 2003 yılında ABD'nin Irak'taki müdahalesinin yarattığı güvenlik boşluğunda, terör örgütü olan PKK faaliyetlerini artırma fırsatı bulmuş ve PKK'nın Türkiye'ye karşı saldırıları artmaya başlamıştır. Bu nedenle Türkiye, zaman zaman PKK'nın bulunduğu Irak ile ortak sınır bölgelerinde askerî operasyonlar düzenlemeye başlamıştır (Rajeh ve Thajil, 2016, s.252-253).

Öte yandan, Irak'ın birleşik ve bölünmemiş bir devlet olarak ayakta kalması Türkiye için çok önemlidir. Kürt halkının kendileri için bağımsız bir devlete sahip olacağı kaygısıyla Kerkük'ün Kuzey Irak'ta Kürt bölgesine ilhak edilmemesi için Türkiye büyük rol oynamıştır. Zira olası bir Kürt devleti kurulması, Türkiye'deki Kürtleri etkileyecek ve kuzey Irak'ta bulunan terör örgütü PKK'nin güçlenmesine yol açacaktır (Hüseyin, 2011, s.18).

Buna ilaveten Türkiye, doğal kaynakları bakımdan oldukça zengin olan Kerkük şehrinde yaşayan Türkmenlerin haklarını korumasına da önem vermiştir. Bölgenin Irak Federal Hükûmeti'nin kontrolü altında kalması ve Kürt bölgesine ilhak edilmemesi için Türkiye bu bölgeye askerî güçlerini yollamış, onların orada konuşlanmalarını sağlamıştır. Bu nedenle Türkiye, Iraklı Kürtlerin bir devlet kurmalarına özellikle fırsat vermemeye çalışmıştır (Kazım, 2020, s.343). Hatta Türkiye, Kürtler tarafından 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilen bağımsızlık referandumu ilan etmelerinin ardından siyasi askerî ve ekonomik tüm alanlarda IBKY'yi baskı altında almak için Bağdat Hükûmeti ile iş birliğine başlamıştır (Roberts, 2018, s.102).

Suudi Arabistan; dinî, ekonomik ve siyasi etkilerinin yanı sıra bölgesel olarak Arap dünyasında ağırlığı olan önemli bir ülkedir. Saddam Hüseyin rejiminin izlediği politikalar nedeniyle çoğu Arap ülkesiyle ilişkiler istikrarsızlaşmış ve komşu Arap ülkelerinin çoğuyla kopma noktasına gelmiştir. Irak'ın Suudi Arabistan ile ilişkileri, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi nedeniyle 1990'dan bu yana önemli ölçüde kötüleşmiştir (Mütib, 2013, s.5).

2003 yılında Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasından sonra, Irak-Suudi Arabistan ilişkileri, iki taraf arasındaki karşılıklı suçlamalar nedeniyle daha da kötüleşmiştir. Suudi Arabistan, 2003'ten sonra kurulan Irak hükûmetlerini, mezhepçi ve İran'a bağlı olmakla suçlamıştır. Buna karşın Irak hükûmetleri, Suudi Arabistan'ı Irak'taki birçok silahlı terör örgütüne maddi ve manevi destekler sağlayarak siyasi elitleri arasındaki mezhep çatışmasını körükleyerek Irak'ın güvenliği ve istikrarı için bir tehdit teşkil etmekle suçlanmıştır. Irak ile Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı suçlamalar, bu iki ülke arasındaki istikrarı büyük ölçüde etkilemiş hem toplumları hem de siyasi elitler arasındaki ilişki giderek kötüleşmiştir (Imran ve Albadry, 2018, s.22).

2014 yılında Haydar el-İbadi döneminde, Amerika İran'ın Irak'taki etkisini engellemek isteyince, Irak ile Suudi Arabistan arasında bir yakınlaşma olmuştur. Belki de ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'ın, Irak Suudi Koordinasyon Konseyi toplantısına katılmış olması, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın sağlanmasında önemli rol oynamıştır (El-Okaidi, 2020, s.324).

Haydar el-İbadi hükûmetinin işbaşına geliştinden ve Irak topraklarının IŞİD kontrolünden önemli ölçüde kurtarılmasından sonra, Suudi-Irak ilişkilerinde aşamalı olarak düzelmeye başlamıştır (Kazım, 2020, 344). 2015 yılında daha önceden kapatılmış olan büyükelçilikler yeniden açılmış, buna ilaveten iki taraf, siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda iş birliği için ortak bir koordinasyon konseyi kurma konusunda mutabık kalmışlardır (El-Okaidi, 2020, s.321). Irak-Suudi yakınlaşması sadece siyasi boyutla sınırlı kalmamış, 20 Temmuz 2017'deki Suudi Arabistan'ın resmî daveti üzerine Iraklı din adamı Mukteda es-Sadr'ın bu ülkeyi ziyareti de Irak toplumlarınca olumlu karşılanmıştır (Aljazeera, 2017).

4.3.1.2. Uluslararası etkiler

Oydaşmacı modelin başarılı olmamasında uluslararası ilişkilerin de önemli etkileri olmuştur. Özellikle Irak'taki oydaşmacı demokrasi modeli, uluslararası dış aktörler tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Irak'ta 2003 sonrası uluslararası etkiler açısından demokrasinin istikrarsız ve başarısız olmasında en büyük etki işgal sırasında ve sonrasında ABD'nin aldığı kararlar yönünden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın Kürdistan bölgesi ile yaptığı petrol anlaşmaları da oydaşmacı demokrasinin istikrarını etkilemiş ve birçok tartışmaya neden olmuştur. Dolayısıyla, şimdi de bu etkiler yönüyle ABD ve Rusya'nın oynadığı rollerden söz edilecektir.

ABD; 2003 yılı sonrasında ABD, Irak'ta bulunan tüm etnik ve dinî grupların ülke yönetimine katılımının sağlanması için oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasında aktif bir rol oynamıştır. Fakat ABD tüm dinî ve etnik toplulukları yönetime dâhil ederek oydaşmacı demokrasinin uygulanmasında istikrarlı toplumlar kabul edilebilecek ülkeler bu modelin uygulamasında Irak'ı yeterince desteklememişlerdir (Bremer, 2004, s.76-81). Nitekim Amerika'nın Irak'ı işgal etmesindeki esas hedefi, demokrasinin kurulmasına katkıda bulunmak değildir.

ABD'nin Orta Doğu'daki etkisinin bir uzantısı olarak Irak'ı işgali, bölgedeki hegemonyasının pekiştirilmesi amacıyla planlanmış olup bu hegemonya ile ilgili başka ülkelere de bir uyarı niteliğindedir. Buna göre, ABD'nin Irak'ı yeniden inşa etmekteki amacı; Irak'taki ekonomik, sosyal ve siyasi yapıyı kendi emellerine göre düzenleme arzusundan başka bir şey değildir. Bunun için de başta petrol olmak üzere bölgedeki stratejik çıkarları için ABD Irak'ı bağımlı ve kendisine muhtaç biçimde inşa etmeye çalışmıştır (Beetham, 2009, s.444).

Bu çerçeveden bakıldığında, ABD, oydaşmacı demokrasi ilkelerine uygun bir Anayasa'nın yazımını hızlandırmak için baskı yapmış ve o güne kadar bütün toplumlarca kabul edilmemiş bir Anayasa'nın hazırlanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Anayasa'da bulunan oydaşmacı demokrasi ilkelerinin uygulanması çok zor olmuştur (Abdülreza ve Aziz, 2015, s.247).

Bir kere bölünmüş toplumlarda oydaşmacı demokrasi modelinin başarılı olabilmesi için o ülkedeki tüm etnik ve dinî toplumların rızası gerekecektir. Oysa Irak'ta, sözü edilen toplumlar arasında bir anlaşma sağlanmadan oydaşmacı demokrasiye dayalı bir Anayasa yazılmıştır. Bu da ABD'nin Irak'taki toplumlara, demokrasiye geçişi hızlandırmaları için baskı yapmasına yol açmıştır. Irak'ta hükûmet ve tüm resmî kurumlar, siyasi konular da dâhil birçok önemli konuda, ABD'nin müdahalesi ve baskıları nedeniyle siyasi seçkinler ve mevcut gruplar arasında gerçek bir uzlaşma bir türlü sağlanamamıştır (El-Kazraji, 2013, s.181).

Bunun yanında, ABD tarafından "Baas'ı Kaldırma" adıyla anılan kararı doğrultusunda Irak'ta ordu ve güvenlik kurumlarının feshedilmesi de dâhil olmak üzere, başarılı bir oydaşmacı demokrasinin inşasını doğrudan etkileyecek birçok karar yayımlanmıştır. Bu kararlar, siyasi elitlerin birbirleriyle iş birliği içinde çalışmalarını sağlamamıştır. Dahası bu kararlar siyasi elitlerin istikrarı sağlamaları yolunda oydaşmacı demokrasinin uygulanması ile ilgili olarak bir dizi boşluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Abdülreza, 2019, s.49). Sonunda da Irak'ta uygulanan oydaşmacı demokrasi, istikrarlı bir sistem inşa etmek için anlaşma ve iş birliğine dayalı bir ortam yaratmak yerine, dinî ve etnik mezhepleri temsil eden, mezhep kavgalarının yaşandığı bir sisteme dönüşmüştür.

Böylece ABD, Baas diktatörlük rejiminin devrilmesine yardımcı olmuşsa da Irak'taki tüm toplumların yönetime katılımını sağlamak için oydaşmacı demokrasi

modeline uygun bir sistemin oluşması için yardımcı olmamış bilakis aldığı kararlar sonucunda hem siyasi elitler hem de Irak'taki dinî ve etnik toplumlar arasında başlayan bir iç savaşa neden olmuştur. Dolayısıyla 2003 sonrası Irak'ta uygulanmaya çalışılan oydaşmacı demokrasinin başarısının önünde ABD işgal güçleri bir sorun oluşturmuştur.

Rusya; Rusya'nın Irak'la ilgili dış politikası, Irak'ın coğrafi ve stratejik değerine önem vermeye dayalı bir arzudan kaynaklanmıştır. Ayrıca Irak, başta silah ihracatı olmak üzere, Rusya tarafından önemli bir pazar olarak görülmüştür. Bu nedenle Rusya Devlet Başkanı Putin, 2003'ten sonra Irak'taki etkisini açıkça genişletmeye çalışmış, bu nedenle de Rusya-Irak ilişkileri 2008 yılı itibariyle gelişmeye başlamıştır. 2008 yılında Putin dört milyar dolarlık bir petrol anlaşması karşılığında, Irak'ın 12,9 milyar dolarlık Sovyet Dönemi borcunun önemli bir kısmını silmiştir. Ayrıca 2012 yılında askerî alanda Irak, Hindistan'dan sonra Rusya'dan en çok silah ithal eden ikinci ülke olmuştur. 2012 yılında Rusya'nın Irak Hükûmeti ile 4,2 milyar dolarlık silah anlaşması bu ilişkileri açıklayan bir belgedir (Abdulkadhım ve Talib, 2018, s.406-407).

Rusya, Irak'ta askerî alandaki etkileri ile sınırlı kalmamış, enerji sektöründe de bu etkisini artırmıştır. Rusya'nın Orta Doğu politikası üzerine çalışan Anna Borshchevskaya, Rusya'nın Irak'taki büyük güç oyununun neden bu kadar önemli olduğunu bir makalesinde şöyle anlatmıştır: “Moskova için enerji her şeyden önce bir dış politika aracıdır. Bir boru hattının (Gaz ve petrol) kontrolünün ele alınması, sadece kâr elde etmenin ötesinde, uzun vadeli jeopolitik sonuçlara da sahiptir.” (Borshchevskaya, 2020).

Buna bağlı olarak 2003 sonrası Rusya, Irak'ta petrol ve gazla ilgili pek çok anlaşma imzalanmıştır. Bağdat'taki Federal Hükûmet ve Kürdistan Hükûmeti enerji sektörüyle ilgili olarak da pek çok anlaşma imzalamıştır. Uluslararası petrol şirketlerinin istikrarsız güvenlik durumları nedeniyle Irak'tan tamamen veya kısmen ayrıldıkları bir dönemde, Rus “Lukoil” şirketi, Irak'ın petrol ihracatının %12'sinden sorumlu olan Basra'daki “Batı Kurna-2” sahası olan 2003'ten sonra iki ülke arasında yapılan ilk petrol sözleşmelerini kazanmıştır (Mamedov, 2019, s.6). 2019 Irak'ta enerji sektöründeki Rus yatırımı 10 milyar doları aşmıştır. Hatta 2021'in başında Rus yetkililer bu miktarın üçe katlanacağını bile söylemişlerdir.

Ayrıca Rusya, Irak'taki etkisini artırmak için bazı Iraklı etnik siyasi elitlerle de bağlantılar kurmuştur. Bu durum siyasi elitler arasında görüş farklılıkları yaratmış, devletin istikrarı ve oydaşmacı demokrasi uygulamaları için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Örneğin 2017 yılında IKBY, petrol ve gaz çıkarma ve ihraç etme hakkı konusunda Federal Hükûmet ile büyük bir çatışma yaşamasına rağmen Rus enerji şirketi Rosneft, IKBY'ye 3,5 milyar dolar borç vermiş ve kendileriyle bir dizi enerji sözleşmeleri imzalamıştır (Hilal, 2020, s.20).

IKBY, Rosneft ile imzaladığı anlaşmalarla Bağdat karşısında ciddi derecede nüfuz elde etmiştir. Bu da IKBY'nin 25 Eylül 2017'de yapılan "Bağımsızlık Referandumu" için kendisine avantaj sağlamıştır (Petkova, 2019).

Sonuç olarak, uluslararası ve bölgesel etkiler ikilemi, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin önündeki en büyük açmazlardan biri olarak kabul etmiştir. Irak'ın birçok dinî ve etnik mezhebinin uzantısını temsil eden ülkelerdeki konumunun, siyasi elitleri arasındaki şiddetin, çatışmaların ve körüklemelerin ortaya çıkışına bir sebep olduğu özellikle belirtilmiştir. Devletin konumunun oydaşmacı demokrasinin başarısı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Örneğin, Malezya'da oydaşmacı demokrasinin başarısındaki kilit bir faktör; Malezya'nın, büyük güçlerin çatışmalarının odak noktasından ve ülkedeki etnik ve dinî azınlıkların uzantısını oluşturan coğrafi bir komşuluktan da uzak bir bölgede yer almasıdır (Obid, 2016, s.484).

Uluslararası müdahaleler de Irak'ta istikrarsızlığın artmasına ve dolayısıyla oydaşmacı demokrasinin başarısızlığına neden olmuştur. Bu durum Irak'ta başarılı bir oydaşmacı demokrasinin kurulmasını engellemiştir. Bunun sonucu olarak da ülkedeki dinî ve etnik toplumlar ile temsil edilen siyasi elitler arasında iş birliği sağlanmadan bu demokrasi modelinin başarılı olması beklenemezdi.

4.2. Irak'ta Oydaşmacı Modelin Uygulamalarının Yarattığı Etkiler

Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanması, siyasi elitler arasında iş birliği olmaması nedeniyle, ABD'nin baskısı altında çok kısa bir sürede bu model örnek alınarak yazılmaya çalışılan Anayasa'da birçok çelişkili durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bütün bunlar, Irak'ta 2003 yılı sonrası oydaşmacı demokrasi modelinin gerektiği gibi uygulanamamasına yol açmış ve ülkede demokratik istikrar sağlanamadığı gibi pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Şimdi de belirtilen

koşullarda Irak'ta uygulanmaya çalışılan oydaşmacı demokrasinin yarattığı etkiler tartışılacaktır. Buna göre, öncelikle oydaşmacı demokrasinin Temsilciler Meclisi ve Federal Hükûmet üzerinde yarattığı etkiler ve bu etkilerin sebep olduğu yan etkiler ele alınacaktır.

4.2.1. Oydaşmacı demokrasi modeli uygulamalarındaki başarısızlığın Temsilciler Meclisi üzerine etkileri

Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasında yaşanan sorunlar Temsilciler Meclisinin yasama ve denetleme işlevini önemli etkilemiştir. Oydaşmacı demokrasilerde dinî ve etnik toplumların tüm temsilcilerinin rızası olmadan hiçbir yasa çıkarılamaz. Irak'ta dinî ve etnik toplumların temsilcileri arasındaki görüş farklılıkları ve güvensizlikler sonucunda, gerekli çoğunluğun elde edilememesi nedeniyle birçok kanun ve kararın çıkarılması mümkün olmamıştır.

Irak Anayasası'nın oydaşmacı demokrasiyi benimsemesiyle birlikte, Temsilciler Meclisi Irak'ta tüm dinî ve etnik toplumların temsilcilerinin karar alma sürecine iştirak etmelerine yönelik benimsenen parlamenter sistemin temel unsurlarından biri, icraatı elinde bulunduran gücün bütün toplumu temsil edecek biçimde paylaşılmasıyla mümkün olacaktır. Bu amaçla iki meclisli parlamenter sistem oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Lijphart, 2004). Yukarıda da ifade edildiği gibi oydaşmacı demokrasi modelinde karşılaşılan sorunlar nedeniyle Irak'taki parlamenter sistem hâlâ tek bir meclisten müteşekkildir.

İkinci meclisin oluşturulamaması şimdiye kadar Temsilciler Meclisinde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira tüm bölgeler ve bölgelere dâhil olmayan vilayetlerin temsilcilerinden oluşacak ikinci meclisin en önemli amaçları arasında, yasama organında tüm toplumların geniş ölçekte temsil edilmesini sağlayarak merkez ile bölgeler ve vilayetler arasında oybirliği sağlamak vardı. Böylece parlamentonun iki meclisten oluşması hâlinde, merkez ile bölgeler ve vilayetler arasında geniş çaplı istişarelerle gerekli kararların alınması ve kanunların çıkarılması konusunda mutabakat sağlanacaktır. Aksi takdirde kanun çıkarmak ve karar almak zorlaşacaktır. Çünkü bölgeler ve vilayetler, temsilcilerinin oybirliği olmadan kanunların çıkarılması için gerekli çoğunluğu sağlayamayacaklardır. Örneğin, merkez ile bölge hükûmeti arasında birçok sorunu çözecek olan Petrol ve

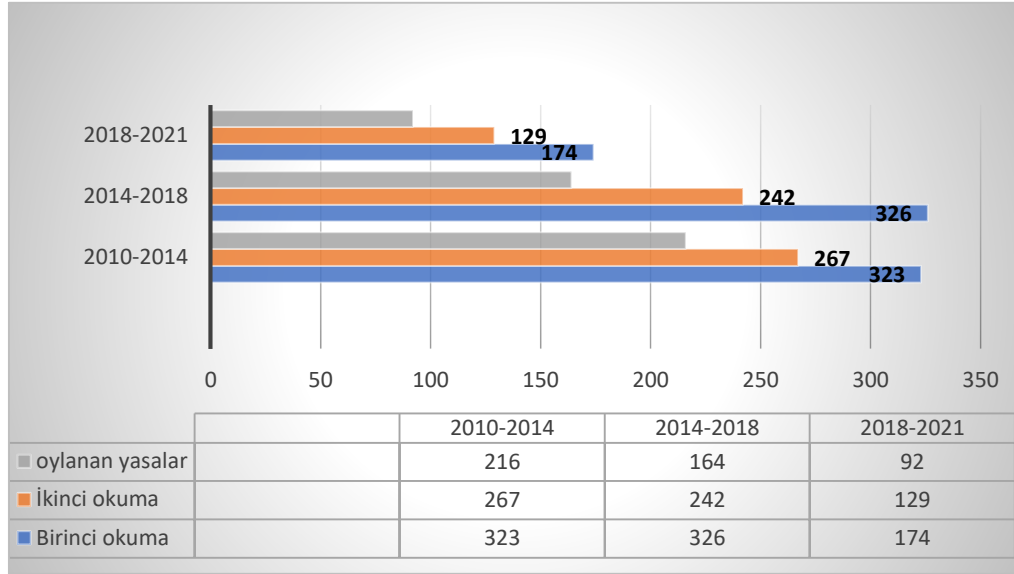
Gaz Yasası, oybirliği olmaması sonucu Temsilciler Meclisinde gerekli çoğunluk sağlanamadığı için şu ana kadar çıkarılamamıştır.

2005 Irak Anayasası'nın kabul edilmesinin ardından oluşturulan üç temsilci meclisinde kabul edilen yasa sayısı ve bu yasaların mahiyetleri açısından bakıldığında, 2010-2014 döneminin ilk parlamento oturumunda, 323 kanun okunmuştur. İkinci oturumda 267 yasa tasarısı okunmuş ve bunlardan 216'sı kabul edilmiş, 51 kanun ise yeterli oyu alamadığı için kabul edilmemiştir (şekil 5). Öte yandan bu dönemde onaylanan kanunların mahiyetine bakıldığında, sadece 65 yeni düzenleyici kanun çıkarılmıştır. Diğerleri ise eski kanunların düzenlemesi olarak 42, eski kararların iptali olarak 24 ve antlaşmalar olarak 61 olmak üzere toplam 127'dir. Buna göre, 343 tekliften sadece 216'sı kabul edilmiştir (Tablo14).

2014-2018 yılları arasında, parlamento oturumlarında birinci ve ikinci okumaların sayısı karşılaştırıldığında, ilk okumadaki 84 yasa tasarısının ikinci okumada sunulmadığı not edilmektedir. Ayrıca ikinci okumada 78 yasa tasarı okunmuş fakat oylaması yapılamamıştır (şekil 5). Öte yandan bu dönemde onaylanan toplam 164 kanunun niteliğine bakıldığında, sadece 73 düzenleyici kanun çıkarılmıştır. Diğerleri ise eski kanunların düzenlemesi olarak 41, eski kararların iptali olarak 12 ve antlaşmalar olarak 38'dir (Tablo 14).

2018-2021 yılları arasında ise birinci okumada 174 kanun okunmuştur. Fakat ikinci okumada sadece 129 kanun okunmuş, yani 45 yasa ikinci okumaya sunulmamıştır. İkinci okumada 129 yasadaki 92'si kabul edilmiş ve dolayısıyla 37 yasa kabul edilmemiştir (şekil 5). Bu dönemde onaylanan yasaların işlevlerine bakıldığında; eski kanunların düzenlemesi 41, kanun olarak 72, eski kararların iptali olarak 12, antlaşmalar olarak da 24 okuma Meclis'te gerçekleştirilmiştir (Tablo 14).

Buna göre, Temsilciler Meclisi tarafından onaylanan kanunların çoğu ABD işgali sırasında veya önceki rejimler tarafından çıkarılan yasaların değiştirilmesi veya iptali şeklinde-dir. Federasyon Konseyi Yasası, Federal Mahkeme Yasası ve Petrol ve Gaz Yasası gibi Parlamento'nun ilk yasama oturumunda kabul edilmesi gereken birçok önemli yasa vardır. Fakat bu yasalar dört meclis oturumu sona ermesine rağmen, siyasi seçkinler arasındaki görüş farklılıkları nedeniyle gereken çoğunluk sağlanmadığı için şu ana kadar çıkarılamamıştır.

Şekil 5. Temsilciler Meclisinin üç parlamento oturumunda üzerinde çalıştığı birikimli yasama hareketi 2010-2014, 2014-2018 ve 2018-2021

Kaynak; Council of Representatives of Iraq. <https://iq.parliament.iq/en/>

Tablo 14. Kabul edilen kanunların mahiyeti

Parlamento oturumları	Eski Kanunları Düzenleme	Kanunlar	Eski Kararları İptal Etme	Antlaşmalar ve Sözleşmeler
2010-2014	42	65	24	61
2014-2018	41	73	12	38
2018-2021	41	72	12	42

Kaynak: Council of Representatives of Iraq. Erişim adresi: <https://iq.parliament.iq/en/>

Ayrıca, Parlamento'nun gözetim rolünü yerine getirmesinde de problemler olmuştur. Tüm partileri bir araya getiren bir koalisyon hükûmeti kurulmasına dayanan oydaşmacı demokrasiye geçilmesi, Temsilciler Meclisinde muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle, istenilen sonuca ulaşmanın zorluğu nedeniyle Irak Parlamentosu'nun Başbakanı veya bir bakanı sorguya çektiği çok nadirdir (Omair, 2016, s.89). Irak Anayasası hükümleri ve Temsilciler Meclisinin iç sistemi göz önüne alındığında, parlamenter gözetim mekanizmaları herhangi bir belirsizlik olmaksızın açıkça belirtilmiştir.

2005 yılında kabul edilen Anayasa'nın 61. maddesinin 2. fıkrasında Temsilciler Meclisinin görevlerden biri yürütme organının faaliyetlerini denetlemektir. Bu maddeyle Başbakan ve bakanların hesap verme sorumluluğu,

Cumhurbaşkanının hesap verebilirlik ve görevden alınması ile ilgili imkân ve mekanizmalar düzenlenmiştir. Anayasa'nın 61. maddesinde öngörülen parlamenter gözetimin en önemli araç ve mekanizmaları şu şekilde sıralanmaktadır: Birincisi soru sormak, Irak Anayasası'nın 61. maddesiyle mecliste milletvekillerine soru sorma hakkı verilmiştir. Anayasa'nın 61. maddesinin 7 fıkrasına göre, "Bir Temsilciler Meclisi üyesi, yetkisi dâhilindeki bir konuda Başbakana veya Bakanlara sorular yöneltebilir."

Anayasa'da öngörülen ikinci denetim yöntemi, bir konuyu tartışmaya açmaktır. Anayasa'nın 61. maddesine göre, "Temsilciler Konseyi'nin en az 25 üyesi, Bakanlar Kurulunun veya bir bakanlığın politikası ve performansı hakkında açıklayıcı bilgi almak için genel bir konuyu tartışmak üzere gündeme getirebilir". Son olarak ise hükûmete veya bakanlardan birine yönelik suçlama ve eleştiri anlamlarını içeren yöntem "soruşturma" yöntemidir.

Irak Anayasa'nın (2005, Md. 61, Fıkra 7, Bent c, 9) maddesinde, Temsilciler Meclisinin en az 25 üyesinin onayı ile kendi yetki alanlarına giren konularda onları sorumlu tutmak için Başbakana veya bakanlara soru önergesi verilebilir" ifadesi yer almıştır. Aynı şekilde, Temsilciler Meclisi tüzüğü'nün 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60 ve 61. maddelerinde, Meclis'in yürütme organı üzerindeki denetimi düzenlenmiştir. Böylelikle, Irak Anayasası'nın yukarıdaki hükümleri ve Temsilciler Meclisinin iç sistemi aracılığıyla, Temsilciler Meclisi üyelerinin yürütme organının çalışmaları üzerinde gözetim işlevini yerine getirmelerine izin veren tüm yasal çerçevenin ortaya konulduğu anlaşılmaktadır.

Fakat oydaşmacı demokrasi ilkelerine göre, tüm parlamento bloklarına hükûmete katılma fırsatı verilmelidir. Bu noktada, parlamento bloklarının yasama ve yürütme organlarına ittifak yoluyla katılımı, parlamento muhalefetinin rolünü neredeyse ortadan kaldırmıştır. Bu durum, Temsilciler Meclisinin özellikle hükûmetin performansını izlemeyle ilgili rolünün başarısızlığına neden olmuştur.

Dolayısıyla, (2010-2014, 2014-2018, 2018-2021) yıllarında teşkil edilen üç yasama oturumu sırasında Temsilciler Meclisinin denetim rolü için Tablo-6'ya bakıldığında Irak parlamentosunun yürütme organının çalışmalarını kontrol etmek için en çok kullandığı yöntemin bir konuyu tartışmaya açmak olduğu görülecektir.

Tablo 15. Teşkil edilen üç yasama oturumu sırasında temsilci meclisi denetim rolü.

Yıllar	Soru Yönetmek	Bir Konuyu Tartışmaya Açmak	Soruşturma
2010-2014	25	43	5
2014-2018	16	54	10
2018-2021	5	2	1

Kaynak: Council of Representatives of Iraq. Erişim adresi: <https://iq.parliament.iq/en/>

Parlamentonun üç yasama oturumu sırasındaki gözetim çabasında da açıkça bir eksiklik söz konusudur. Parlamentonun 2014-2018 yasama oturumu sırasında sadece on sorgulama yapılmıştır. Bunlardan ikisi bakanların görevden alınmasına, biri de Medya ve İletişim Komisyonu Başkanı'nın görevden alınmasına yol açmıştır. 2018-2021 yasama oturumu sırasında ise sadece bir sorgulama yapılmıştır (Tablo 15). Bu temelde Temsilciler Meclisi, yürütme organı ile doğrudan karşı karşıya gelmemek için doğrudan sorgulama rolünden kaçınmış ve adeta protokol niteliğindeki faaliyetlerle yetinmiştir. Bu durum Parlamento'nun, yürütme organının performansının izlenmesindeki Anayasa ve Temsilciler Meclisi iç sistemi tüzüğü tarafından belirlenen görevini layıkıyla yapmadığı anlamına gelir.

4.2.2. Oydaşmacı demokrasi modeli uygulamalarındaki başarısızlığın Federal Hükûmet üzerindeki etkileri

Irak Anayasası'na göre federal yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktadır (Irak Anayasası, 2005, Md. 66). Parlamenter sistem için Bakanlar Kurulu en önemli organdır. Geniş yetkilerle donatılan devlet iktidarının adeta itici gücüdür. 2005 yılında kabul edilen kalıcı Anayasa'ya göre Bakanlar Kurulunun görevi; devletin genel politikasını ve genel projelerini planlamak ve uygulamak, yasa tasarılarını önermek, yasaların uygulamak için karar almak, talimatlar ve yönetmenlikler çıkarmaktır. Devletin genel bütçe kesin hesap ve kalkınma planlarını hazırlama, uluslararası sözleşmeler ve antlaşmalar müzakere etme görevlerinin yanında Büyükelçiler, Bakanlık müsteşarları, Genelkurmay Başkanı ve yardımcıları, üst askerî birlikler, Millî İstihbarat ve Emniyet Teşkilat Başkanları gibi üst düzey yetkililerin atamaları için Temsilciler Meclisine tavsiyede bulunmak gibi önemli yetkileri de vardır (Irak Anayasası, 2005, Md. 80).

Irak Anayasası'nın oydaşmacı demokrasi düzenlemelerinin kabul edilmesiyle, oydaşmacı demokrasilerde olduğu gibi, Irak'ta yapılacak seçimlerde kazanacak dinî

ve etnik grupların temsil edildiği partileri içeren geniş bir koalisyonla hükûmet kurulur.

Irak'ta bugüne kadar kurulan hükûmetlere bakıldığında ise tüm dinî mezhepler ve etnik toplumların temsilcilerinden oluşacak bir "Ulusal Birlik Hükûmeti" kurulmuş ve bu hükûmette büyük bir koalisyon içinde güçlerin paylaşımı gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında, siyasi elitler arasında bulunan anlaşmazlıkları azaltmak amacıyla, seçimlerden sonra kazanan bloklar, hükûmeti kurmak için parlamento ve tüm hükûmetteki pozisyonlarını belirlerken, etnik ve dinî kriterler temelinde güç dağılımı yapılması konusunda anlaşma yoluna gitmişlerdir (Ali, 2015, s.105).

2005 yılından itibaren art arda kurulan hükûmetlerde, pozisyonların gruplar arasında nasıl dağıtıldığına bakıldığında Başkanlık Konseyi'nin kuruluşunda; Cumhurbaşkanı'nın Kürt olacağı, iki yardımcısından birinin Şiilerden, diğerinin de Sünnîlerden atanacağı şeklinde karar alındığı görülecektir. Bakanlar Kurulunun Başkanı olan Başbakanın Şii ve iki yardımcısından birinin Sünnî, diğerinin de Kürt temsilciden olacağı belirlenmiştir. Bakanlıklar ise dinî ve etnik toplumları temsil eden parlamento blokları arasında dağıtılacaktır. Bu hükümlere göre devletin en önemli bakanlıkları şu şekilde de dağıtılmıştır: İçişleri Bakanlığı Şiilere, Savunma Bakanlığı Sünnîlere, Maliye Bakanlığı Kürtlere verilmiştir. Diğerler bakanlıkların ise yüzde 54'ü Şiilere, yüzde 24'ü Sünnîlere, yüzde 18'i Kürtlere ve yüzde 4'ü de azınlıklara tahsis edilmiştir. Böylece Irak tarihinde, ilk defa 2003 sonrası dönemde demokrasi ve istikrarın inşa edilmesiyle ülkedeki dinî ve etnik gruplar hükûmete katılma imkânı elde etmişlerdir (Schoeberlein, 2020, s.5).

Fakat tüm dinî ve etnik toplumlar hükûmete katılmasına rağmen, oydaşmacı demokrasinin uygulanmasında pek çok sorunla karşılaşmış, istenilen istikrar ve demokratik ortama ulaşamamıştır. Anayasa'nın 76. maddesinde; "Cumhurbaşkanı seçildikten sonra 15 gün içinde, en fazla sandalyeye sahip olan siyasi blokun adayını Bakanlar Kurulunu oluşturmak üzere görevlendirir." hükmü yer alır. Aynı maddenin ikinci fıkrası hükmüne göre de başbakan aday, görevlendirilme tarihinden itibaren en fazla otuz gün içinde kabine üyelerini tespit eder. Görevlendirilmiş başbakan, güvenoyu almak üzere Bakanlar Kurulu listesini ve hükûmetin programını Temsilciler Meclisine sunar. Görevlendirmiş başbakan, güvenoyu almak için

bakanların listesi ile hükûmetin programını Temsilciler Meclisine sunar. Bakanlar için tek tek ve hükûmetin programı için ise temsilci meclisinden nitelikli çoğunlukla onay aldıktan sonra Başbakan, meclisten güvenoyu almış olacaktır (Irak Anayasası, 2005, Md. 76). Daha önce bahsedildiği gibi 76. maddenin birinci fıkrasının net olmaması nedeniyle, Irak'ta 2010-2018 dönemlerde kurulan hükûmetlerin oluşturulmasında krize yol açan durumlar yaşanmıştır.

Temsilciler Meclisinin feshedilmesi durumunda ise Bakanlar Kurulu istifa etmiş sayılır. Buna göre, istifa etmiş sayılan hükûmet, yeni hükûmet kuruluncaya kadar görevine devam edip olağan işleri sınırlı biçimde yürütecektir (Irak Anayasası, 2005, Md. 64, Fıkra 2). Buna göre, Meclis tarafından yeni bir hükûmet kurulana kadar Irak'ta işlemeye devam edecek olan geçici hükûmetin işlevi, olağan günlük rutin işleri yürütmekle sınırlıdır.

Bu nedenle geçici hükûmetçe kanun tekliflerinin yapılması caiz değildir. 2 sayılı Bakanlıklar Kurulu Tüzüğü'nün 24. maddesi uyarınca geçici hükûmet, uluslararası sözleşme ve antlaşmaları müzakere etme ve imzalama yetkisine sahip olmadığı gibi, üst düzey görevlere atama yapmak, bakanlıkların ve dairelerini yeniden yapılandırmak gibi hükûmetin sahip olduğu yetkileri de haiz olamayacaktır. Bu durum Irak'ta karar alma sürecini büyük ölçüde olumsuz olarak etkilemiştir. Hele ki Irak gibi siyasi, güvenlik, sosyal ve iktisadi sorunlar yaşayan bir ülkede.

Ayrıca, 2018 yılında Başbakan Abdul Mehdi döneminde olduğu gibi, siyasi elitler arasındaki uyumsuzluk ve hükûmette egemen bakanlıkları elde etmek için ortaya konan mücadeleler de bazı bakanların güvenoyu alamamalarına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Abdül Mehdi döneminde Savunma, Adalet, İçişleri, Yükseköğrenim, Güç, Kültür, Planlama ve Eğitim bakanlıkları aylarca boş kalmıştır. Bu sekiz bakanlığın boş kalması, alınması gereken önemli kararların gecikmesine neden olmuştur.

Öte yandan, genel olarak parlamenter sistemlerde ve özel olarak federal devlette karar alma sürecinde Federal Hükûmet ve Bölge Hükûmetleri arasındaki iş birliği önemli bir yer tutar. Federal Hükûmet, anayasal çelişkiler nedeniyle bir yanda IKBY ile diğer yanda bölgedeki örgütlenmemiş vilayetlerin yönetimleri ile iş birliği yapamamıştır. Federal Hükûmet ile IKBY arasında, özellikle Kerkük ve tartışmalı bölgeler konusunda hâlen birçok önemli sorun bulunmaktadır. Buna ilaveten,

İKBY'nin federal hükûmetin onayı olmadan yaptığı petrol sözleşmeleri ve bu dosyanın yarattığı gerginlikler, bir yandan iki tarafın ilişkilerini, diğer yandan Irak'ın ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum istikrar ve güvenliği sağlayamayan bir hükûmetin oluşmasına neden olmuştur. 2019 yılında başlatılan büyük protesto hareketlerinde dile getirilen en belirgin talep; istikrar, güvenlik ve temel kamu hizmetlerini sağlayamaması nedeniyle 2018 yılında teşkil edilen Abdül Mehdi hükûmetinin istifaya çağrılması olmuştur. Bu nedenle, kuruluşundan bir yıl sonra Abdül Mehdi hükûmeti istifa etmek zorunda kalmıştır (Dodge ve Mansour, 2021).

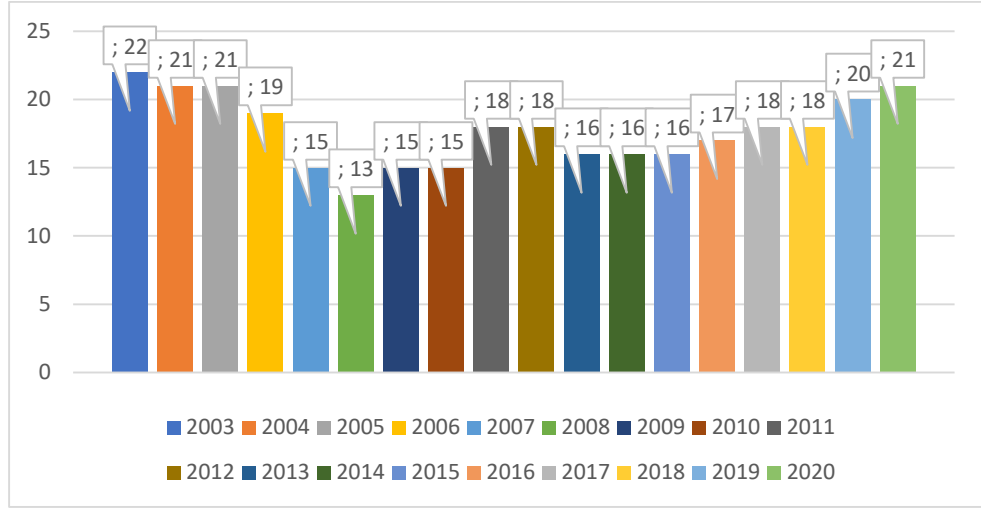
4.2.3. Diğer yan etkileri

Irak'ta daha işin başından itibaren sorun yaşamaktan bir türlü kurtulamayan oydaşmacı demokrasi ve uygulamaları; siyasi, idari, iktisadi alanlarda ülkenin her yerinde yolsuzlukların yaygınlaşmasının önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Schoeberlein, 2020, s.6).

Ayrıca şiddetin tırmanmasına ve ülkenin yıllarca süren ve bugüne kadar etkisi devam eden bir iç savaş yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim oydaşmacı demokrasi, tüm etnik ve dinî toplumların siyasi, idari ve mali kaynakların adil bir şekilde katılımı yoluyla tüm toplumların çıkarlarının ve haklarının korunmasını sağlayarak o ülkeye istikrar ve refah sağlayacak bir sistemdir (Lijphart, 2012, s.343).

Fakat Irak'ta toplumlar arasında bir uzlaşıya varmadan bu sistem uygulanmaya çalışıldığı hâlde, işgalden bu yana yolsuzluk, istikrarsızlık ve adaletsizlik ülkenin her yerinde ve her kademesinde mevcuttur. Irak'ın dinî ve etnik toplumlarını temsil eden siyasi elitler arasındaki anlaşmazlıklar ve güvensizlik nedeniyle her taraf, kendi hatalarını örtbas edebilmek için birçok grubun da hatalarına karşı sessiz kalmıştır. Yine bu durum ülkedeki siyasi ve idari kuruluşlarda yüksek düzeyde yolsuzlukların oluşmasına ortam hazırlamıştır (Schoeberlein, 2020, s.6). Örneğin, 2018 yılı Temsilciler Meclisi seçimleri öncesinde, Irak Parlamentosu Şeffaflık Komitesince, son 15 yılda en az 320 milyar dolarlık hükûmet fonunun kaybolduğu tahminî olarak belirtilmiştir. 2020'de, Maliye bakanı Ali Allavi, Iraklılar tarafından, yurtdışında en az 100 milyar dolar ile 300 milyar dolar arasında para tutulduğunu belirtmiş ve "Bu varlıkların büyük çoğunluğunun yasadışı yollardan elde edildiği" şeklindeki görüşlerini açıkça belirtmiştir (Aktaran Dodge ve Mansour, 2021).

Böylece, Irak'ta uygulanan ve birçok sorunla karşılaşan oydaşmacı demokrasi modelinin başarısız olması sonucunda, yolsuzluk göstergeleri ülkedeki kargaşanın en üst sıralarında yer almıştır. 2020 yılında belirlenen Uluslararası Şeffaflık Algısı Endeksinde göre, Irak'ın 100 üzerinden 21 puan alarak 180 ülke arasından 160. sırada yer alması bir rastlantı değildir (Şekil 6).

Şekil 6. 2003-2020 Irak'ta yolsuzluk endeksi

Kaynak: Transparency international the global coalition against corruption, Erişim adresi: www.Transparency.org.

Öte yandan, Irak mahkemelerine birçok yolsuzluk dosyaları ulaşmakla birlikte, 2003 sonrası sorunlarla kuşatılmış oydaşmacı demokrasi sistemi nedeniyle Irak'taki mahkemelere gelen bu dosyaların çoğu ile ilgili bir işlem yapılamamıştır. Bu dosyaların çokluğu politikacılar arasındaki çatışmalardan kaynaklanmıştır. Diğer bir deyişle, siyasi bloklar üzerinde baskı kurarak belirli çıkarlar elde etmek için yolsuzluk davası dosyaları kullanılmıştır. Ayrıca, bu sisteme göre, devletle ilgili alınacak herhangi bir kararda tüm grupların kabulü olması gerektiği, bu grupların arasında birlik olmaması sonucunda, Irak'taki yolsuzlukla mücadelede Dürüstlük Komisyonunun çalışmaları da hep engellenmiş ve bu konuda çok sayıda yasa da çıkarılamamıştır (El-Saadi ve Hamidi, 2021, s.38).

Ayrıca, Irak'taki yolsuzluğun ortadan kaldırılmasının önünde büyük bir engel teşkil eden bazı eski yasalar hâlâ uygulanmaktadır. Örneğin, birçok yolsuzluğun cezalandırılmasını engelleyen Ceza Muhakemesi Kanununun 136. maddesinin iptaline yönelik çok sayıda talep olmasına rağmen kanun hâlâ uygulanmaktadır. Bu

nedenle, Irak'ın uyguladığı eksik oydaşmacı demokrasi sistemi, reformlara karşı nedenli dirençli olduğunu göstermiştir.

Tüm bu olumsuzlukların sonunda, ekonomi zayıflamış ve yolsuzluk geniş çapta yayılmıştır. İlgili bakanlığın Dünya Bankası ile iş birliği içinde yaptığı son araştırmalara göre, Irak'ta işsizlik oranı 2019'da yüzde 12,76 iken 2020'de yüzde 13,74'ye yükselmiştir. Yoksulluk oranı ise 2020'nin ikinci yarısında nüfusun yüzde 24,8'ine ulaşmıştır (Irak Merkezi İstatistik Kurumu, 2021). Buna bağlı olarak kanıtlanmış bölgesel petrol rezervleri açısından üçüncü olan ve dünya çapında ise dördüncü sırada olan Irak'ta hâlâ halkın büyük çoğunluğu; elektrik, su, sağlık, ulaşım gibi en basit kamu hizmetlerinden sağlıklı olarak yararlanamamaktadır. Bu nedenle Irak'ta 2003 yılından bu yana işsizlik, yoksulluk ve kamu hizmetlerinin yokluğu, özellikle bu ülkenin orta ve güney illerinde 1 Ekim 2019 tarihinden itibaren hükûmete karşı bir dizi protesto gösterilerinin düzenlenmesine neden olmuştur.

4.3. Tartışmalar

Irak'ta oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanması sırasında birçok iç ve dış zorlukla karşılaşmıştır. Oydaşmacı demokrasi, Baas rejiminin düşmesinin ardından ABD tarafından dayatılmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu temelde Irak'ta oydaşmacı demokrasiye geçiş, Arend Ljphart'ın belirttiği ve Batılı ülkelerde olduğu gibi, demokrasi ve istikrarı sağlamak için benimsenip gönüllü olarak uygulanma şeklinde olmamıştır.

Bununla birlikte McGarry ve O'Leary (2016), oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanması ve teşvikinde dış faktörlerin kritik roller üstlendiğini belirtmişlerdir. Onlara göre dış faktör, toplumlar arasında uzlaşmaya varmak için anlaşmayı teşvik edecek, böylece oydaşmacı demokrasi unsurlarının uygulanma yönünü etkileyecektir. Fakat ABD liderliğindeki koalisyon, Irak'ta işgalci bir dış faktör rolü oynadığından ve Irak'ta demokrasiyi tesis etmek ve istikrarı sağlamak gibi ciddi amaçları olmadığından alınan kararlar, toplumları bütünleştirmek yerine ayrışmalara neden olmuştur. Bu durum, oydaşmacı demokrasi modelinin başarılı bir şekilde uygulanmasını engellemiş, önemli ölçüde iç çatışmalara ve dış müdahalelere karşı ülkeyi savunmasız bırakmıştır.

Dolayısıyla 2005 yılında kabul edilen kalıcı Anayasa'da yer alan oydaşmacı demokrasi düzenlemelerinin çoğu, iç ve dış engeller nedeniyle hâlâ uygulanamamıştır. Güç paylaşımı, büyük koalisyon, özerklik ve azınlık vetosuna dayanan bu demokrasi modelinin uygulanmasında birçok zorluklarla karşılaşmıştır. En önemli zorluklar, kalıcı Anayasa hükümlerinde oydaşmacı demokrasi sistemine dayalı düzenlemelere ilişkin bazı eksiklik ve belirsizliklerdir. Siyasi elitler arasında iş birliğinin gerçekleşmemesi ve dış müdahaleler gibi dış ve iç sorunlar nedeniyle, bugüne kadar uygulanmayan birçok oydaşmacı demokrasi mekanizması bulunmaktadır. Örneğin bölünmüş toplumlarda güç paylaşımının doğru bir şekilde sağlanması ve tüm hakların güvence altına alınması için yasama organı, iki meclis üzerine kurulmuştur. Kalıcı Anayasa'ya göre yasama organı, Temsilciler Meclisi ve Federal Konsey adı altında iki meclisten oluşması düzenlenmiştir. Ancak Anayasa'nın bu amir hükmü yürürlüğe girmediğinden parlamento hâlen tek meclislidir.

Başka bir örnek ise mali kaynakların paylaşımı konusudur. Oydaşmacı demokrasilerde, ayrışan toplumların tek bir çatı altında istikrarlı ve demokratik bir düzende yaşamaları için devletin mali kaynaklarının da tüm toplumlar arasında adil bir şekilde dağıtılması gerekmektedir. Ancak Irak'ta bu ilkenin gerçekleştirilmesi için Anayasa'da öngörülen Gaz ve Petrol Yasası henüz yasalaşmamıştır. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, Anayasa'nın 112. maddesinin net olmaması nedeniyle devletin mali kaynaklarının dağıtımı konusunda pek çok sorun yaşanmış; Temsilciler Meclisinde oydaşmacı demokrasinin birincil ilkelerinden olan güç paylaşımı tam olarak tatbik edilememiştir. Ayrıca Anayasa, bir veya birden fazla vilayetin bölge oluşturmasına imkân tanıdığı hâlde bölge oluşturma taleplerinin birçoğu, siyasi elitler tarafından reddedilmiştir (Irak Kalıcı Anayasası, 2005, Md. 118, 119).

Öte yandan Irak'ta uygulanan oydaşmacı demokrasi ilkeleri, başarılı bir oydaşmacı demokrasiyi getirmemiş, aksine birçok soruna neden olmuştur. Örneğin, bölünmüş toplumlarda anayasal tasarım konusunda Ljphart'ın tavsiyesine göre oluşturulan Anayasa'ya göre, 2005'ten bu yana tüm dinî ve etnik gruplar, Temsilciler Meclisi ve hükûmete katılabilmektedir. Ancak Irak'ta uygulanan nispi seçim sistemi, büyük ana siyasi partilerin yönetimde kalmasını sağlayacak şekilde biçimlendirilmiştir. Ayrıca dinî ve etnik topluluklar arasında nüfus sayımı yapılmadığı için azınlıklara ayrılan koltukların, nüfus sayılarıyla orantılı olduğunu

söylemek pek mümkün değildir. Bu durum, 2003'ten bu yana birçok soruna yol açmaktadır.

Büyük bir koalisyon oluşturulması, oydaşmacı demokrasinin birincil ilkelerinden biridir. Irak'ta 2004'ten bugüne kadar tüm dinî ve etnik toplumları içeren geniş tabanlı bir koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Fakat Irak'ın Kalıcı Anayasası'nın liberal bir oydaşmacı demokrasi modeline cevaz verir durumuna rağmen, siyasi elitler arasındaki anlaşmazlıklar ve güven eksikliği nedeniyle, Irak hükûmetindeki Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlıklar başta olmak üzere tüm pozisyonlar, etnik ve mezhepsel temelde dağıtılmış, gayriresmî bir anlaşma yoluyla geniş bir koalisyon kurulmuştur. Böylece 2004 yılında ABD ve "Yedi Grup" diye bilinen siyasi taraflar tarafından kurulan Irak Yönetim Konseyinin de izlediği mezhepsel ve etnik temelli güç paylaşım sistemi hâlen yürürlüktedir.

Din ve etnik köken temelinde gayriresmî güç paylaşımı, özellikle dış müdahalelerin artmasıyla birlikte ülkede birçok sorun yaratmıştır. Irak'ta çatışan ve aralarında derin anlaşmazlık yaşayan bu gruplar arasında etnik ve mezhepsel temellere göre paylaşım devam edilmesi, uzlaşma vasıflarından yoksun kişiliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, oydaşmacı demokrasi tam olarak uygulanamamış, ancak modelin kısmi uygulamalarına tanık olunmuştur. Bu bile birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu durum, anayasal mekanizmaları yasalara uygun olarak kanun tasarıları kabul eden bir kurum olmaktan çıkarmış; bunun yerine ilgili kurumların siyasi mücadele arenası hâline gelmesine neden olmuştur. Tüm bunların sonucunda, görevlerini yerine getiremeyen bir Temsilciler Meclisi; güvenlik ve istikrarı sağlayamayan bir hükûmet ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yolsuzluk, devletin her kademesine yayılmıştır.

SONUÇ

Bu tezde, 2003 yılından 2020 yılına kadar Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve yarattığı etkiler ele alınmıştır. 6 Nisan 2003 tarihinde demokrasi kurmak bahanesiyle ABD ve müttefikleri tarafından işgal edilen Irak'ta, demokrasinin uygulanması ve istikrarın sağlanması için tüm toplumlara devlet idaresine katılma fırsatı veren oydaşmacı demokrasi modeli uygulanmıştır. Böylece, çoğulcu ve bölünmüş toplumlarda görülen en başarılı yönetim olan oydaşmacı demokrasi modeli, ABD tarafından Irak'ta uygulanmıştır. Fakat o tarihten şu ana kadar Irak'ta demokrasi inşa edilememiştir. Aksine siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan Irak'taki tüm devlet kurumları ağır hasar almıştır.

Oydaşmacı demokrasi modelinin kurucusu Arend Lijphart'a göre, çoğulcu ve bölünmüş toplumlara sahip ülkelerin demokratikleşebilmesi, oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasıyla mümkün olabilir. Zira oydaşmacı demokrasilerde, ülkede yaşayan tüm dinî ve etnik grupların siyasi, ekonomik ve kültürel hakları, onları temsil eden siyasi elitler vasıtasıyla devlet yönetimine katılımları sağlanarak garanti altına alınabilir. Bu nedenle modelin başarılı olabilmesi ve demokrasinin elde edilebilmesi için hiçbir toplumu dışlamadan ülkeyi birlikte yönetmek için bu siyasi elitler arasında iş birliği olması gerektiği varsayılmaktadır.

Lijphart, bu modelin gerçekleştirilmesi için birincil ve ikincil olmak üzere dört unsur belirlemiştir. Bunlardan birincil olanlar, geniş koalisyon ve otonomi iken ikincil olanlar ise orantılılık ve azınlık veto hakkıdır. Lijphart, oydaşmacı demokrasi modelindeki unsurların uygulanması ve başarılı olabilmesi için bölünmüş toplumlardaki anayasa yapıcılara, iki meclisli bir parlamenter sistem, federalizm ile ademimerkeziyetçi sistem ve nispi bir seçim sistemi benimsenmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca azınlıklara özerklik verilmesini de tavsiye etmektedir.

Irak, homojen olmayan dinî, etnik ve mezhepsel topluluklar içeren ülkelerden biridir. Modern Irak Devleti'nin kurulduğu 1921 yılından 2003 yılına kadar, ülkedeki dinî ve etnik toplumların devlet idaresine âdil şekilde katılma taleplerine rağmen ülkeye tek bir toplumun hâkim olduğu görülmektedir. Irak'ın işgali öncesi Şiiiler, Kürtler ve Hristiyanlar başta olmak üzere birçok dinî ve etnik toplum, ülke yönetiminde yer almak için bazen silahlı bazen silahlı olmayan hareketler ya da protestolar düzenlemiş; bu protestolar, ordu tarafından her seferinde kanlı ve

acımasız bir şekilde bastırılmış ve sonuçta Sünni Arap toplumu, iktidarı elinde tutmuştur. Bunun sonucunda Irak, hep çalkantılı yıllar geçirmiş; istikrar ve demokrasi, bu olumsuz tablodan etkilenmiştir. Saddam dönemi başta olmak üzere, Baas döneminde ülke, iki yıkıcı savaşın içine sürüklenmekle kalmamış; aynı zamanda dinî ve etnik topluluklar, sayısız adaletsizlik, yerinden edilme, Araplaştırma ve infazlara maruz kalmıştır. Ülke, bu olaylardan son derece olumsuz etkilenmiş ve Irak toplulukları arasındaki ayrışma derinleşmiştir. Bu nedenle, Baas rejiminin yıkılmasının ardından Irak için en uygun demokrasi modeli olarak, tüm toplumlara devlet idaresine katılma fırsatı veren oydaşmacı demokrasi modeli uygulanması benimsenmiştir.

Irak'ta oydaşmacı demokrasi modeli, ilk olarak ABD tarafından Irak Yönetim Konseyi'nin kurulmasıyla uygulanmıştır. Fakat görüldüğü gibi, Irak Yönetim Konseyi'nde tüm toplumlar temsil edilmesine rağmen, siyasi elitler arasındaki uyumsuzluk nedeniyle oy birliği gerçekleşmemiş ve siyasi elitlerin iş birliği yapamamaları neticesinde tüm kararlar, ABD tarafından alınmıştır. Ayrışan toplumlar arasında bir uzlaşma veya oy birliği gerçekleştirilmeden önce, 2004 yılında Koalisyon Geçici Otoritesi tarafından, Irak'taki siyasi sistemin oydaşmacı demokrasinin niteliklerini içeren Geçiş Dönemi Devlet İdare Yasası çıkarılmıştır. Bu Yasa, 2005 yılında kabul edilen Irak Kalıcı Anayasası'nın dayandığı en önemli ilke ve temelleri ortaya koymuştur. Hatta bu Yasa'da, devletin siyasi sistemi ve Irak Kalıcı Anayasası'nın çıkarılması için gereken süre de belirtilmiştir.

ABD, oydaşmacı demokrasi ilkelerini içermesi açısından, Irak Kalıcı Anayasası'nın hazırlanması sürecinde büyük bir rol oynamıştır. Toplumlar arasında şiddetin yükselmesinin yanı sıra, ilk defa kendilerini dışlanmış hisseden Sünni toplumun, Irak'ın Kalıcı Anayasası'nı hazırlamakla görevli olan Ulusal Meclis seçimlerini boykot etmeleri ve oydaşmacı demokrasi modelinin birçok ilkesi üzerinde toplumlar arasında bir oy birliği olmamasına rağmen, ABD baskısıyla Geçiş Dönemi Devlet İdare Yasası'nda belirtilen zamana göre Irak Kalıcı Anayasası 7 ay içinde çıkarılmıştır.

Başka bir ifadeyle, Irak Kalıcı Anayasası'nın, tüm toplumlar arasında oy birliği ve uzlaşma sağlanmadan ABD baskısıyla 7 ay gibi çok kısa bir sürede yazılması, Anayasa'nın birçok eksik ve muğlak madde içermesine neden olmuştur. Bu da

Irak'ta bugüne kadar hem oydaşmacı demokrasinin uygulanması hem de demokrasi ve istikrarın sağlanmasında sorunlar yaratmıştır. Bu durum, aynı zamanda oydaşmacı demokrasi modeline uygun anayasa metinlerinin uygulanamamasına da yol açmıştır.

2005 Kalıcı Irak Anayasası, Irak Modern Devleti'nin kuruluşundan bu yana, genel seçimlerde nispi seçim sistemiyle Irak'ta tüm toplumları temsil eden seçilmiş bir kurucu meclis tarafından hazırlanan ilk anayasadır. Ayrıca, Kalıcı Irak Anayasası'nın, Ljphart'ın bölünmüş toplumlarda anayasal tasarıma ilişkin tavsiyelerini, nispi seçim sistemi ilkelerini, iki meclisli bir parlamenter sistem ile federal ve ademimerkeziyetçilik sistemlerini benimsediği, bunun yanı sıra yerel yönetim çerçevesinde azınlıklara özerklik verilmesini güçlü bir şekilde kabul ettiği söylenebilir.

Böylelikle Irak Anayasası'nın pek çok hükmünde, oydaşmacı demokrasi modelinin temel unsurları olan güç paylaşımı ve özerklik unsurlarının yanında, ikincil unsurları olan orantılılık ve veto hakkı da yer almıştır. Azınlık özerkliği; güç paylaşımı, parlamento, hükûmet, ordu, yargı, polis ve kamu hizmetinde güçlü oranda temsil edilmek olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Anayasa'da yer alan oydaşmacı demokrasi düzenlemelerinin büyük kısmı hâlen uygulanmamıştır. Bu düzenlemeler arasında yasama organının ikinci meclisi, yerel yönetim sistemi, federalizm gibi oldukça önem taşıyan düzenlemeler yer almaktadır.

Güç paylaşımı, büyük koalisyon, özerklik ve azınlık vetosuna dayanan bu demokrasi modelinin Irak'ta 2003-2020 yılları arasında uygulanması, pek çok sorunla karşılaşmıştır. Anayasa'daki eksiklerin yanı sıra dinî ve etnik toplulukların iş birliği yapamaması, Anayasa'da kararlaştırılan oydaşmacı demokrasi düzenlemelerinin uygulanmasını engellemiştir. Buna ek olarak, uluslararası ve bölgesel müdahaleler ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu nedenle Irak'ta oydaşmacı demokrasinin uygulanmasına ilişkin hem dışsal hem de içsel sorunlarla karşılaşmıştır. Bunlar, Anayasa'daki eksiklikler, siyasi elitler arasındaki uyumsuzluklar ile uluslararası ve bölgesel etkilerdir.

Anayasa'daki eksiklerin yanı sıra dinî ve etnik toplumları temsil eden temsili meclis üyeleri arasındaki uyumsuzluk nedeniyle, Anayasa'da bahsi geçen Federal Konsey Yasası çıkarılamamıştır. Bu da oydaşmacı demokrasinin önemli bir özeliği olan geniş bir güç paylaşımını ve azınlık haklarının güvence altına alınmasını ihlal

etmiştir. Siyasi elitler arasındaki anlaşmazlıklar ve geniş bir temsil sağlayacak yasama organı ikinci meclisi olan Federal Konseyin kurulamaması nedeniyle azınlıkların temsilinin yetersiz kalmasının bir sonucu olarak, Anayasa'da yerel yönetimi düzenleyen kanun henüz yasalaşmamıştır.

Ayrıca, Anayasa'da mali kaynak dağıtımı ve yönetimi hususundaki belirsizliklerin yanı sıra toplumlar arasında oy birliğinin olmaması nedeniyle, devletin mali kaynaklarının müşterek yönetilmesi konusunda da büyük sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların, ülkede oydaşmacı demokrasinin uygulanması ve başarılı olması üzerine oldukça olumsuz etkileri olmuştur.

Dahası Irak Kalıcı Anayasası, liberal bir oydaşmacı demokrasiyi benimsemesine rağmen, Irak'ta dinî ve etnik toplumları temsil eden siyasi elitler arasında iş birliği ve uzlaşmanın olmamasından dolayı liberallik ilkesi, geniş koalisyon üzerinde değil, dinî ve etnik temelde kurulmuştur. Bu durum, hükûmetin ve parlamentonun işleyişinde birçok soruna neden olmuştur. Bu yüzden hem hükûmetin kurulmasında gecikme yaşanmış hem de devlette birçok önemli kanun ve karar çıkarılamamıştır. Dahası dinî ve etnik temelde güç paylaşımı, Temsilciler Meclisinde ve hükûmette konumların, siyasi partiler arasında etnik köken ve din temelinde bölünmesi, siyasi elitlerin takım olarak çalışmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle 2017 yılında Irak Kürt bölgesinin neredeyse bölünmesine yol açan büyük bir felakete maruz kalınmıştır.

Bunlara ek olarak, uluslararası ve bölgesel müdahaleler ve çatışmalar, Irak'ta iş birliği kurulamaması ve tam bir oydaşmacı demokrasinin uygulanamamasında büyük paya sahiptir. Bölgesel ve uluslararası çatışmaların, Irak'ta oydaşmacı demokrasinin inşasında önemli bir etkisi olmuştur. Örneğin, İran-Amerikan çatışmaları, Irak'ın istikrarsızlaşmasına yol açmış ve bu da oydaşmacı demokrasinin başarısını etkilemiştir. Ayrıca, bölge ülkeleri arasındaki çatışmalar, Irak'ın komşu ülkelerle olan ilişkilerinin bozulmasına da neden olmuştur. Bu da aynı zamanda Iraklı toplumlar arasında çatışmaların artmasına neden olmuştur.

Öte yandan, Irak'ta uygulanan oydaşmacı demokrasi düzenlemelerinde birçok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Örneğin, nispi seçim sistemi uygulaması ile Irak'ın tarihinde ilk defa tüm dinî ve etnik toplumların devlet idaresine katılmaları sağlanmış ancak tüm seçimler, zor güvenlik koşulları altında gerçekleşmiştir. Ülkedeki bu

yetersiz güvenlik şartları altında, dinî ve etnik toplulukların nüfus sayımı yapılamamıştır. Bu nedenle, uygulanan seçim sistemlerinde sandalye dağılımı ve dinî ve etnik toplumlara tahsis edilen kotalara çok sayıda itiraz yapılmıştır.

Sonuç olarak, Irak'ta oydaşmacı demokrasi modeli, tüm toplumların iradesi ve kabulü ile değil, aksine genel olarak Orta Doğu'da, özel olarak Irak'ta ulaşmak istediği çıkarları ve hedefleri olan ABD'nin istekleri çerçevesinde uygulanmıştır. Zira Irak'ta 2003 sonrası ABD liderliğindeki koalisyonun temel amacı, demokrasiyi tesis etmek ve istikrarı sağlamak olmadığı için ABD Irak'taki toplumlar arasında uzlaşmayı gerçekleştirme konusunda bir girişimde bulunmamıştır. Aksine ABD tarafından alınan kararlar, toplumlar arasında bölünmelerin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla ABD, Irak'ı dış müdahaleye ve terörist grupların girişine karşı savunmasız bıraktığı için oydaşmacı demokrasinin sürdürülmesini ve başarısını sağlayamamıştır. Bu durum, dinî ve etnik toplumları temsil eden siyasi elitler arasında iş birliği ve güven kaybı yaşanmasına sebep olmuş; bunun sonucunda Kalıcı Irak Anayasa'sında liberal bir oydaşmacı demokrasi modeli benimsenmesine rağmen, devlet idaresinde yalnızca kendilerine iştirak sağlamak amacıyla dinî ve etnik kriterlere dayanan eksik bir oydaşmacı demokrasi modeli uygulanmıştır.

Irak'taki birçok toplumun uzun yıllar boyunca devlet idaresinden dışlanmış olması nedeniyle, toplumlar arasında güvensizlik artmıştır. Bu nedenle, bu toplumların oy birliği ve herkesin kabulüyle oydaşmacı demokrasinin benimsenmesinin daha iyi olacağı düşünülmektedir. Zira toplumları temsil eden siyasi elitler kendi arasında iş birliği ve uzlaşmaya varmadan, Anayasa'nın tüm oydaşmacı model unsurlarını haiz olsa da tek başına demokrasi ve istikrarı tesis etmek imkânsız görünmektedir. Çünkü bu model, özellikle siyasi elitler arasında iş birliği kurma ilkesine dayanmaktadır.

Anayasa'nın hazırlanma aşamasında, tüm dinî ve etnik topluluklar arasında oy birliği ve mutabakat olmadan ABD baskısı ile oydaşmacı demokrasinin kurulması, Anayasa'da yer alan mekanizmaların uygulanmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Irak örneğinde, toplumlar arasında fikir birliğinin olmaması nedeniyle oydaşmacı demokrasi tam olarak uygulanamamıştır. 2003'ten 2020'ye kadar oydaşmacı demokrasinin kısmen uygulanması, azınlıkların ihmal edilmesine neden olmuştur. Örneğin Türkmenlerin yerel yönetim taleplerine rağmen, farklılıklar ve

anlaşmazlıklar nedeniyle Anayasa'nın 125. maddesinde öngörülen kanunun çıkarılması mümkün olmamıştır. Ayrıca, Anayasa'da yer almasına rağmen oydaşmacı demokrasinin tüm unsurlarının uygulanmaması sonucunda hükûmette ve Temsilciler Meclisinde birçok sorun yaşanmıştır.

Son olarak, başarılı bir oydaşmacı demokrasi inşa etmek için bu demokrasinin bazı unsurlarının uygulanması yeterli değildir. Özellikle ülkenin toplulukları arasında kabul görmemişken modelin bir dış güç tarafından uygulanması, oydaşmacı demokrasinin başarısını etkileyebilir. Bu nedenle, Irak'taki dinî ve etnik topluluklar, geçmişin sorunlarını aşmalı ve talep ettikleri demokrasiyi elde etmek için aralarında güven ve iş birliğini inşa etmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadhim, R. M. ve Talib, A. K. (2018). Et-teamul el-duvaliya mae alaintihabatu'l el-Irakiye al-mukbila am 2018. *Lark*, 2(29), 399-415. doi:<https://doi.org/10.31185/lark.Vol2.Iss29.1360>
- Abdullah, A. V. (2012). el-Irak va al-civar alaraby hisabat at-tavazun ve hususiyat altafaeul, şurutu'l el-eyndimac. *Meceltü'l Ed-Düveliyeye ve Es-Siyasiye*, (21), 247-287.
- Abdülmecit, V. R. (2015). *Tarihu'l el-inkılabat el-nacha ve gayr el-nacha fi tarihu'l el-Irak 1921-2003*. 1. bs., Bağhdad: Daraljahere.
- Abdülrza, A. T. ve Aziz, F. G. (2015). At-taturat es-siyasiya bayn ad-dimokkratiye ve at-tavafikiye fi el-Irak. *Meceltü'l-Dırasat al-Düveliyeye*.
- Abdülrza, R. D. (2019). Ebadu el-ttahul ad-dimokrati fi el-Irak bade 2003. *Mecletü'l-kadaya es-siyasiye Camiatu'n-Nehryn*, (57), 275-308.
- Airtifae altabadul altijarii bayn Türkiye ve el Irak mütacavizan 20 milyar dolar. (2021, 2 Ağustos). Erişim adresi: [متجاوزا والعراق تركيا بين التجاري التبادل ارتفاع \(aljazeera.net\) نت الجزيرة | اقتصاد | دولار](https://www.aljazeera.net)
- Alakhbar gazetesı. (2009, 24 Mayıs). *Alakhbar Gazetesı*. Erişim adresi: www.alakhbar.com
- Al-Ali, Z. (2014). *The Struggle for Iraq's Future: How Corruption, Incompetence and Sectarianism Have Undermined Democracy*. New Haven ve Londra: Yale universety Universety Press.
- Al-Hussaynavi, J. B. (2013). *The political and economic dimensions of the occupation of Iraq and its impact on regional neighbors*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Camiat al-nahrin. Bağhdad, Irak. Erişim adresi: <https://www.nahrainuniv.edu.iq>
- Ali, A. A. (2016). *Ad-daymkkırātiye At-tavāfikiya ve vā' el-İrāk assa'b*. (Araştırma raporu). Merkazu'l dirasat va el-ebuhus el-eilmaniya fi alvatan Alaraby. Erişim adresi: www.ssraw.org
- Ali, M. M. (2019). *al-muahtat el-amriki li'ahtlal el-Irak*. 1.bs., İskenderiye: Dar Al-vafa'a. Erişim adresi: <https://www.noor-book.com>
- Al-Jaffal, O. (2021, 12 Ocak). *Iraq's new electoral law: Old powers adapting to change*. (Araştırma raporu). Erişim adresi: <https://www.arab-reform.net>

- Al-Kaabi, A. S. (2012). *Ad-dimokkratiye at-tavafikiye; el-Irak nümüzec, ara' baez kibar almasvulin havl nümüzec at-tavafikiye*. (Araştırma raporu). Muasasat alhibar almadanii. Erişim adresi: www.ahewar.org.
- Al-Kubaisi, Y. (2013, Mayıs). *El-Irak el-ihticacat ve ezimmetu'n-nizam es-siyasi takyim hale* (Araştırma raporu). el-merkez el-Arabi li'l-ebhas ve dırasat es-siyasiyyat, Erişim adresi: https://www.dohainstitute.org/ar/PoliticalStudies/Pages/Iraq_Recent_Protests_and_the_Crisis_of_a_Political_System.aspx
- Almarkazu'l Al-Arabi lil'abhas va-ddirasat es-siyasiye. (2014). *El-entihabatul El-Irakiye 2014; Takris al-Nuhaab es-siyasiyeh lil-ainkisam At-taayifi*. Erişim adresi: www.dohainstitute.org
- Al-Mohammadi,, S. F. (2020). *eş-şkaliyet altaeamul ma milaf alnaft alham bayn alhukumat alaitihadiye va-hukumat kurdistan elIrakiye., dirasa fi nitak aldstur alsaari li am 2005*. Merkez el-malik Faysal lil-buhus ve-dirasat el-islamiye. Erişim adresi: <https://www.kfcris.com/ar>
- Al-Naji, M. (2018). *Kanun al-aintihabat alniyabiye (45) 2018; ahum altaghyirat*. Bağdat: Dayirat albuhus li'maclisi alnuvaab. Erişim adresi: <https://iq.parliament.iq>.
- Al-Rikabi, A. Y. (2017). El-Irak fi'l-ahdil-cumhuri al'uvl 1958-1963 kıraatun tarihiatun fi alserayat es-siyasiye ve-lictimaye. *Mecellet vasit lil-eulumi'l-insaniye*, 13(38), 33-62. Erişim adresi: <https://iasj.net/iasj/article/142036>.
- Al-Saadi, A. S.-Z. ve Hamidi, A. A.-J. (2021). Davr almunazamat el-mustakille fi mukafahat al-fesad fi el-Irak (heyet alnazaha nümüzecen). *Mecelletü'l-Nakid li'l-Dırasat es-Siyasiye*, 5(1), 11-46.
- Al-Sumaria tv. (2018, 14 Mart). *Alsumaria TV*. Erişim adresi: <https://www.alsumaria.tv>
- Al-Sumaria. (2020, 19 Temmuz). Erişim adresi: <https://www.alsumaria.tv/news/>
- Arnold, J. R. (2009). *Saddam Hussein's Iraq*. 1. bs., Twenty-First Century Books. Erişim adresi: <https://www.goodreads.com>.
- Azad Cemkari, (2018, 29 Nisan). *Rudaw Media Network*. Erişim adresi: <https://www.rudaw.net/arabic/middleeast/iraq/290420187>
- Baghdadtoday news gazetesi. (2019). *Baghdadtoday News Gazetesi*. Erişim adresi: www.baghdadtoday.news
- Bakanlar Kurulu Tüzüğü 5 Sayılı. (2019, 16 Eylül). *Irak Resmî Gazetsi* (Sayı 4555). Erişim adresi: <https://www.moj.gov.iq/iraqmag>
- Bakanlar Kurulu Tüzüğü. (2014, 8 Sayılı). Bakanlar Kurulu, Erişim adresi: www.cabinet.iq

- Batatu, H. (1992). *el-İrak (eş-şuyuyiyyun vel basiyyun ved- dabituh-ahrar) Üçüncü kitap*. Çev. Afif er-Razzaz. 1. bs., Beyrut: Müessesetu'l-ebhas el-Arabiyya.
- Beetham, D. (2009). The contradictions of democratization by force: The case of Iraq. *Democratization*, 443-454. doi:<https://doi.org/10.1080/13510340902914338>
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2003). Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/ar>
- Bişara, A. (2018, Ocak). On the development of the concept of consociational democracy and its adequacy for resolving sectarian Conflictsconflicts: Northern Ireland and Lebanon as case studies. *Arab Public Intellectual, General Director of the Arab Center for Research and Policy Studies*, (30), pp. 5-145.
- Bogaards, M. (2000). The uneasy relationship between empirical and normative types in consociational theory. *Journal of Theoretical Politics*, 12(4), 359-423.
- Bogaards, M. (2019). Iraq's constitution of 2005: The case against consociationalism 'light'. *Ethnopolitics Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 2(20), 186-202. doi:DOI:10.1080/17449057.2019.1654200
- Borshchevskaya, A. (2020). *Why Russia's Great Power Game in Iraq Matters*. Erişim adresi: nationalinterest.org
- Bougaida, T. (2016). ad-daymkratya at-tavafikiya va-Abadyha. *Mecelletü'l al-ulum el-ceza'irya*, 4(1), 102-118.
- Bölgeler Dahil Olmayan Vilayetler Yasası 21 Sayılı (2008, 19 Mart). *wiki.dorar-aliraq*. Erişim adresi: <http://wiki.dorar-aliraq.net/iraqilaws/law/21056>
- Bölgeler Oluşumu Kanununun 13 Sayılı (2008, 11 Şubat). *İrak Resmî Gazetesi* (Sayı 4060), Erişim adresi: <https://www.moj.gov.iq/iraqmag>.
- Bölgeler ve Bölgelere Dahil Olmayan Vilayetlerin Haklarını Temin Etme Genel Otorite Yasası. (2016, 16 Temmuz). Erişim adresi: <https://archive3.parliament.iq> .
- Bremer, L. P. (2004). *Amun Kazeytuhu Fi Al-İrak An-Nızal Libina Gadin Mercu*. Çev. Ömer al-Eyoubi, 1.bs., Lübnan: Dar Al-Kitab Al -Araby.
- Buratha news agency (2010, 21 Aralık). Erişim adresi: www.burathanews.com
- Canyurt, D. ve Dalar, M. (2020). Suriye'de oydışmacı demokrasi: Olası riskler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 168 - 189.
- Casim, B. M. (2020). el-alıyat ad-dusturiye ve alkanuniye litauziye almakaeid alniyabiye fi el-İrak : dirasa fi dav' alkavnin ve-alnuzam al-aintihabi. *Mecelletü 'l el-Kufa li'l ulumi'l alkanuniye ve es-siyasiye*, 13(47), 220-250.

- Centers for Disease Control and Prevention. (t.y.). Erişim adresi:
<https://www.cdc.gov>
- Cevad, B. M. (2018). Kiraatun fi tasis el-devlet el-irakiye 1921; el-aihdaif va-el-enatayic. *Mecellet Camiat bağhdad li'l,ulumil-siyasiye*. Erişim adresi:
<https://www.researchgate.net>.
- Council of Representatives of Iraq. (2005). Inter-Parliamentary Union. Erişim adresi:
<https://www.ipu.org>
- Dalar, H. (2011). State formation, parties and democracy: Studies in Comparative European Politics. Ecpr Press Classics.
- Daoud, A. J. (2014). edam al-istikrar alaijtimaeci fi el-Irak bade am 2003; dirasat tahliliat lil tahadiyat almujtamiya va afak almustakbal. *Al-Mecelletü Al-Ddiivaliye ve Es-Siyasiye*, (25), 182-217. doi:
<https://www.iasj.net/iasj/article/94807>
- Dodge, T. (2008). Iraqi Transitions: from regime change to state collapse. *Third World Quarterly* (Special Issue: Reconstruction post Saddam Iraq: A Quixotic beginning to the `Global Democratic Revolution), 705-721. doi:
<https://doi.org/10.1080/01436590500127982>
- Dodge, T. (2019). Beyond structure and agency: Rethinking political identities in Iraq after 2003. *Nations and Nationalism*, 108–122.
- Dodge, T. (2020a). Iraq's informal consociationalism and its its problems, *Wiley-Blackwell in Studies in Ethnicity and Nationalism*, 20(2), 146-147.
- Dodge, T. (2020b). The Failure of Peacebuilding in Iraq: The Role of Consociationalism and Political Settlements. *Journal of Intervention and Statebuilding* 15(4), 459-475.
<https://doi.org/10.1080/17502977.2020.1850036>
- Dodge, T. ve Mansour, R. (2021, 17 Haziran). *Politically sanctioned corruption and brrriers to reform in Iraq*. (Araştırma raporu). Erişim adresi:
www.chathamhouse.org
- Dodge, T. ve Mansour, M. (2020). Sectarianization and De-sectarianization in the Struggle for Iraq's Political Field. *The Review of Faith & International Affairs*, 18(1), 58 - 69.
- Duman, B. (2014). *Irak'ta 2014 Seçimleri, IŞİD Operasyonları ve Irak'ın Irak'ın Geleceği*. (Araştırma raporu). Ankara: Orsam, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- El-Hüseyni, E. K. (2018). al-ttahulat el-jayusiyasiyah va el-favdaa al-halaka fi el-lark. *Mecellet Camiat Vasit*, 1(20), 477-504. doi:DOI:10.31185/eduj.Vol1.Iss20.263.

- El-Okaidi, B. F. (2020). Contemporary developments in Iraqi-Saudi relations 2014-2018. *Larq Journal for Philosophy, Linguistics & Social Sciences Musul universety*, 3(38), ; p314-329.
- El-Agried, M. ve Basmal, A. (2021). Ta'sir Al-mahassah atta'ifiyah ala bana' alnnadham addaymkrati - haltu'l El-lark bad 2003. *Mecelletul el-ulumi'l el-kanuniya ve es-siyasiye*, 12(1), 204-221. doi:<https://www.asjp.cerist.dz/en/article/152692>
- El-Anbari, Ş. (2007). *Ad-demokratiye at-tavafikiya, mafhumha va nümazecha*. 1.bs., Bağdat, Erbil, Beyrut: Maehad'l-aldirasat al-istrateciyya.
- El-Ani, N. A. ve Al- Harbi, A. J. (2005). *Tarih al-vazarat fi al-asır el-cumhuri 1985-1968*. 2.bs., Bağdat: Beyt alhikma.
- El-Ardavi ,H. A. (2010). *al-fidaraliya va Ad-dimokkratiye at-tavafikiye ve Mutayat el-vakii el-Iraki*. Mutamar alfidaraliye fi el-Irak: Alvaki va el-mustakbl. Mecellet Al-Furat. Irak'ta Federalizmin Bugünü ve Gelecek Geleceği Konferansında sunulan araştırma, 28-29 Ekim 2010, Erbil, Irak. Erişim adresi: <http://fcds.com/mag/issue-7-3.html>.
- El-Azzavi, A. C. (2016). Asar Ahamiyet al-istrateciyya el-Irakiye ela al-mustava duvel alcevar gayr alaraby (nümuzec muhtaratun). *Mecelletü'l Almustansiriya'l-dirasat Alerabiye ve Düveliyeye*, 13(54), 32-74. Erişim adresi: <https://www.iasj.net/iasj>
- El-Cabri, M. (2000). *Mavsuat Düvel Alealam Hakayik va Arkam*. 1. bs., Kahire: mecmuat alnil al-Arabi
- Election Guide Democracy and Elections News. (2005). Erişim adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/1431>
- El-Hasni, A. (1958). *el-Irak , alkadeem va al-ljadeed*. 3. bs., al-İrfan Sayda.
- El-Hilli, S. H. (2015). *al'iiksa' alsiyasi fi tarih el-Irak almueasir*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Babil. Erişim adresi: <https://library-iq.blogspot.com>
- El-Kazraji , H. J. (2013). Mustakbal ad-daymkratyat at-tavafikiya fi el-Irak. *Mecellet risalet el-hukuk*. Erişim adresi: aw.uokerbala.edu.iq.
- El-Mazrouie, M. M. (2016). *al'ahamiye al-istraticiyeye li'naft el-Iraki fi manzur alvilayat almutahide*. Markaz almustansirye'lidirasat alarabiye veddüveliyeye.
- El-Rubai, D. A.-Z. ve El-Hasnavi, A. H. (2019). al'ahamiye alciyaktisadiye li el-Irak fi el-istrateciyyet el-amrikiyyah ve el-siyniyah. *Markezi'l-dirasat albasra va-alhalij alaraby*, 47(1-2), 1-41.
- Emare, R. (2010). Al-ddaymukratyah al-ttavafikiyah: Dirase fi as-suluk as-siyasi el-Iraki. *Mecellet Zankoy Solaimani*, 11(4),125-160.

- Federal Yüksek Mahkemesi. (t.y.). Erişim adresi: www.irafsc.iq
- Geçici Anayasa. (1970). Yüksek Yargı Konseyi. Erişim adresi: www.hjc.iq
- Geçiş Dönem Devlet İdaresi Yasası. (2004). Yüksek Yargı Konseyi. Erişim adresi: <https://www.hjc.iq>
- Hamid , M. T. (2017). *El-Alakatu'l İranyyah el-Amrikiyyah*. Alarby li'l-nşhır ve et-tavzi. Erişim adresi: <https://www.goodreads.com>.
- Hamidi, C. A. (2015). *Tarihu'l el-Irak el-muasır1914-1968*. 2.bs., Dar va mktbah adnan. Erişim adresi: <https://www.goodreads.com>.
- Hammadi, M. A. ,ve Saleh, M. A. (2017). Eser Alnizam Alaintihabii Elaa Altamsil Es-siyasi fi El-Irak baed am 2003; Al-markazul Alkenedi lil-ulum ve al-taliyim,13(6). doi:10.5539/ass.v13n6p149
- Hilal, R. M. (2021). Es-siyasa ar-rusiyyeh alcadida fi almantaka alarabiye : dirasa Dirasa fi 'adavat alkua alnaaeima ve faeaaliyyatiha. *Camiatü'l Al-kahire Mecellet Kuliyet el-iktisad ve-elulum es-siyasiya*, 22(3), 165-201.
- Hinnebusch, R. (2007). The American invasion of Iraq. Causes and consequences. *Journal of International Affairs*, 12(1), 9-27. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>.
- Hodduri, M. (1998). *el-Irak el-cumhuri*. 1.bs., İran: intişarat eş-şerif er-radi.
- Hüseyin, H. A. (2011). el-Irak ve deval alcivar 'ahdaf ve-masalih. *Mecelletü'l-Almustansiriye Li'l-dirasat Alarabye ve El-ddüveliye*, (33), 1-23. Erişim adresi: <https://iasj.net/iasj>.
- Imran, O. J. ve Albadry, A. S. (2018). Effects of neighboring countries on the İraqi parliament performance after 2003. *Journal of Political Sciences*, (54), 450-490. Erişim adresi: <https://www.iasj.net>.
- Independent High Election Commission Iraq. (t.y.) Erişim adresi: www.ihee-iq.com
- Irak Bölgesi ve Nüfus Yoğunluğu. (2021, 1 Şubat). *Dünya Nüfusu İncelemesi*, Erişim adresi: <https://worldpopulationreview.com>
- Irak Geçici Anayasa. (1968). Yüksek Yargı Konseyi, Erişim adresi: www.hjc.iq.
- Irak Geçici Anayasa. (1970). Yüksek Yargı Konseyi, Erişim adresi: www.hjc.iq.
- Irak Geçici Anayasası. (1958). Irak Mevzuat Tabanı, Erişim adresi: www.iraqja.iq.com
- Irak Jeolojik Araştırması. (t.y.). Erişim adresi: <http://geosurviraq.iq/>
- Irak Kalıcı Anayasası. (2005). Irak Temsilciler Meclisi. Erişim adresi: <https://ar.parliament.iq>

- Irak Medya Center. (t.y.) Erişim adresi: www.iq.mc.org
- Irak Merkezi İstatistik Enstitüsü (COSIT). (t.y.) Erişim adresi://www.cosit.gov.iq/
- Irak Planlama Bakanlığı. (2021). Irak Planlama Bakanlığı: İstatistik Organizasyonu Merkezi, Erişim adresi: <https://www.mop.gov.iq>
- Irak Temsilciler Meclisi İç Tüzüğü. (t.y.). Erişim adresi: <https://iq.parliament.iq/wp-content/uploads/.pdf>
- Iraklı Muhalifetler Londra Konfransının Sonuç Bildirisi. (2002, 17 Şubat). Erişim adresi: <https://www.aljazeera.net/news/arabic/2002/12/17>
- Iraq Area and Population Density. (2021). Erişim adresi: <https://worldpopulationreview.com/countries/iraq-population>
- Ismael, M. S. (2017). Judging elections: The constitutional judiciary in Iraq's emerging democracy. *King's Law Journal*, 28(2), Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Judging-Elections%3A-The-Constitutional-Judiciary-in-Ismael/eb2e23150043204116b1fe7b5fc3dca6e8cb48fe>
- İyad, M. S. (2013). Ad-dimokrattiye Atat-tavafakkiya. *Mecletü'l-hikma li'l-dirasat alfalsafiyye*, 1(1), 268-285. Erişim adresi: <https://www.asjp.cerist.dz>
- Jarrett, H. (2017). The Limits of Consociational Power Sharing. In *Consociationalism and Power-Sharing in Europe*; (s. 35-54). doi:https://doi.org/10.1007/978-3-319-67098-0_3.
- Kanun-i Esasi. (1925). Yargı otorite sitesi. Erişim adresi: www.iraqja.iq
- Katia, P. (2007). State building and transitional politics in Iraq: the perils of a top-down transition. *International Studies Perspectives*, (8), 253-271. Erişim adresi: <https://academic.oup.com>.
- Kazım, A. M. (2020). Alevamil Almuasirat fi sune alsiyasat aleama fi el-Irak bade am 2003. *Mecelletü'l almuhakkin*, 34(11), 333-348.
- Keriş, N. (2008). *Devafi ve meikat et-tehavvul el-demokrati fi'l-Irak ve ebaduhu'd-dahiliyya ve'l-hariciyya*. (Yayımlanmamış Doktora tezi), Camiat Hadj Lakhdar. Cezayer. Erişim adresi: <https://elma3arif.yoo7.com/t1023-topic>.
- Kirmanj, Ş. (2015). *El-heviyah ve al-uma fi el-Irak*. Çev. Auf Abdulrahman Abdulah. 1.bs., Erbil, Irak: Dar alsaqi va Aras Press.
- Kuran, Y. (2010). *Al-ttandhim el-dasturiyye lil- mujtemat al-ttaddyah fi el-ddval ad-daymkratiyah*. Markaz kurdistan Lil-dirasat Al'istraticiyah.
- Lakrini, İ. (2005). *El-tedayat al-ddüvliye al-kubra li'-ahdas 11 September (man gazu Afghanistan ila gazu el-Irak)*. 1.bs., Marakeş: Dar altibaeat alvataniyye va-alvaraka. Erişim adresi: <https://www.ao-academy.org>

- Lebanese center for research and consulting. (2009). Lebanese Center for Research And and Consulting. Erişim adresi: www.centerlrcrc.net
- Leylanoğlu, H. ve Asl, S. S. (2021). İıan ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten sonra Irak'ta çıkar çatışmalarına jeopolitik bir bakış. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 107-126.
- Lijphart, A. (1968). Typologies of democratic systems. *Comparativ Political Studies*, 1(1), 3-44.
- Lijphart, A. (1969). Consociational democracy. *World Politics*, 21(2), 207-225.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in plural societies*. Yale University Press. Erişim adresi: www.readbookpage.com
- Lijphart, A. (1996). The puzzle of Indian democracy: A consociational interpretation . *American Political Science Review*, 90(2), 68-258.
- Lijphart, A. (2004). Constitutional design for divided societies. *Demokrasi Dergisi*, 2(15), 96-109.
- Lijphart, A. (2008). *Thinking about democracy power sharing and majority rule in theory and practice*. 1. bs., Londra, New York: Routledge.
- Lijphart, A. (2012). *Demokrasi modelleri otuz altı ülkede yönetim biçimleri ve performansları*. 2.bs., ev. Ayaş, G. ve Bulsun, U.U., İıstanbul: İthaki Yayınları.
- Lijphart, A. (2016). Consociationalism After Half a Century. In M. Jakala, D. Kuzu, & M. Qvortrup (Eds.), In *Consociationalism and Power-Sharing in Europe* (s. 1-9). International Political Theory. Erişim adresi: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-67098-0>
- Lijphart,A.(2006). *Ad-dimokrattiye At-tavafakkiya fi mujtemi muteadit*. ev. Hsn, Z. 1.bs., Bağdat: Mahad Ad-dirasat As-stratejyye.
- Mahmut, M. J. (2016). alaintikal min aldimokkratiye 'iılaa alfardiye fi el-Irak, alfadrat al-cumhuriye al'uvlaa.1958-1963. *Mecellet Tikrit Li'l-ulumi'l Es-siyasiye*, 3(7), 171-220.
- Mamedov, R. (2019). *The Formation of The Political Elite in Modern Iraq; The U.S. and İıranian factors*. Russian International Affairs Council. Erişim adresi: <https://russiancouncil.ru>.
- Maps of The world.(t.y.). Erişim adresi: www.mapsland.com
- Marr, P. (2020). *Tarihu'l- Irak El-hadis 1921-2003*. 1.bs., ev. Mustafa Numan Ahmed. Bağdat: Dar ve- maktabat evrak ve dar ve-maktabatu'l almecele.

- McEvoy, J. ve Aboultaif, E. W. (2020). Power-Sharing Challenges : From Weak Adoptability to Dysfunction in Iraq. Formerly Global Review of Ethnopolitics, doi:<https://doi.org/10.1080/17449057.2020.1739363>.
- McGarry, J. (2008). Conclusion Power-sharing Theory: Lessons from the Complex Power-sharing Project. In N. Johnson, B. Metzger, & W. Marc (Eds.), *Settling self-determination disputes : complex power-sharing in theory and practice* (s. 691-719). Leiden, Boston: Cambridge, Centre of International Constitutional Studies: Martinus Nijhoff.
- McGarry, J. (2019). Classical consociational theory and recent consociational performance. *Swiss Political Science Review*, 25(4), 538-555. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/spsr.12378>.
- McGarry, J. ve O'Leary, B. (2007). Iraq's constitution constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription. *International Journal of Constitutional Law*, 5(4), 670-698. Erişim adresi: <https://academic.oup.com/icon/article/5/4/670/704299>.
- McGarry, J. ve O'leary, B. (1993). *The politics of ethnic conflict regulation*. Padstow, Cornwall: TJI Digital.
- Morrow, J. (2005). *Iraq's Constitutional Process II An Opportunity Lost*. (Araştırma raporu). United States Institute of Peace. Erişim adresi: <https://www.usip.org>.
- Mühlbacher, T. F. (2009). *Democracy and power-sharing in stormy weather the case of Lebanon*. 1. bs., Wiesbaden: vs verlag for Sozialwissenschaften, GWV fachverlage GMBH.
- Mütib, M. D. (2013). Kıraatun siyasiye fi alakati'l Irakiyye ma duvel alcavar. *Mecelletü'l Es-Siyasiye ve-Ddüveliye*. (23), 90-105.
- Nahi, A. A. ve Elvan, A. M. (2018). Al'iislah es-siyasi fi el-ıırak, kira'atü li'aham altahadiyat aldaahiliyye. *Mecelletü'l Alkadaya Es-Siyasiye Likuliyt El-ulumi'l Es-siyasiye Camieat Alnahrayn* (54), 145-172.
- Nazzal, A. A. (2016). Tatavvuru't-tanzimi'd-dusturi ve'l-kanuni li'intihabatel-berlamaniyye fi'l-ahdi'l-meliki el-ııraki. *Mecelletü'l-Düveliye ve Es-Siyasiye*, (33-34), 597-628. Erişim adresi: <https://www.iasj.net>.
- Norris, P. (2005, 7 Şubat). *Stable Democracy and Good Governance in Divided Societies: Do Powersharing Institutions Work?*, Uluslararası Çalışmalar Derneği'nin 46. Yıllık Toplantısında Sunulan Bildiri (s. 42). Honolulu: Harvard. Erişim adresi: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=722626>
- Obid, A. A. (2016). At-tanzim Aldusturiyye lil-ddimokrattiya at-tavafikkiya fi almujtamaet almuteadi (dirasa mukarana). *Mecelletü'l al-Mohakik al-Hilli li'l-kanun ve alulumi'l-es-siyasiya Camiet Babil*, 3(8) 461-499. Erişim adresi: <https://search.mandumah.com/>

- Obid, M. H. (2015). *Alakatu'l Irakiyyeh el-Türkiyeh ve-eseruha fi aistikrar el-Irak. Markazu'l- dirasat İstrateciyya va-dduveliye*. Erişim adresi: <https://jcis.uobaghdad.edu.iq/index.php/politics/article/view/27>
- Omair, H. T. (2016). Parliamentary Censorship and the future of the political system in Iraq. *Journal of Juridical and Political Science*, 5(1), 55-107. Erişim adresi: <https://www.iasj.net/iasj/article>
- OPEK. (t.y.). *Oil data: upstream*. [Opec Interactive charts]. Erişim adresi: https://asb.opec.org/ASB_Charts.html?chapter=126
- Ortadoğu Arap Uluslararası Gazetesi. (2004, 27 Mart). Erişim adresi: <https.archive.aawasat.com>
- Petkova, M. (2019, 2 Mayıs). *Al-Bayan Center For Palning and Studies*. Erişim adresi: www.bayancenter.org adresinden alındı
- Radio Nawa. (2020, 19 Kasım). Erişim adresi: <https://www.radionawa.com/all-detail.aspx?jimare=22510>
- Rahima, A. (2015). *Al-gazu el-Amriki li'el-Irak am 2003*. (Yayınlanmamış Yüksek lisan tezi). Biskra, Cezayer. Erişim adresi: <http://archives.univ-biskra.dz/bitstream/123456789/6763/1/12.pdf>
- Rajeh, E. ve Thajil, A. A. (2016). Davafe at-tavghul al-Turki fi al-Irak ve esruhu fi hayarat alalakati'l Irakiyye al-Türkiye. *Mecelletü'l alkadaya es-siyasiye*,(43), 245-274. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>.
- Raşid, A. H. (2006). *Et-tahul Ad-daymkrati fi el-Irak; Almavarih Al-tarihiya ve ala'ss al-sakafiya va el-muhddat Alharicuya*. 1. bs., Beyrut, Lübnan: Al-Murkazu'l Al-Arabi.
- Roberts, J. M. (2018). *Turkey and the Kurdistan region of Iraq: Strained energy* (Araştırma raporu). Sayı 17. Erişim adresi: <https://www.atlanticcouncil.org>.
- Rohwerder, B. (2020). *Reform of consociationalism arrangements in deeply divided societies. K4D Helpdesk Report 730* (Araştırma raporu). Brighton, UK: Institute of Development Studies. Erişim adresi: <https://www.gov.uk>.
- Rosneft (t.y.) Erişim adresi: <https://www.rosneft.com/press/releases/item/186811/#:~:text=Rosneft%20and%20the%20Kurdistan%20Regional%20Government%2C%20as%20part,exploration%20and%20production%20of%20hydrocarbons%2C%20commerce%20and%20logistics>.
- Rudaw Media Network. (2019). Erişim adresi: www.rudaw.net
- Satar, O. (2019, 19 Kasım). Al-monitor. Erişim adresi: [www. Al-monitor.com](http://www.Al-monitor.com)

- Schoeberlein, J. (2020, 11 Aralık). *Iraq: Overview of corruption and anti corruption. The U4 anti corruption reasource center.* (Araştırma raporu). Erişim adresi: <https://www.u4.no>.
- Seçim Yasası 16 Sayılı. (2005, 23 Kasım). Yüksek Yargı Konseyi, Erişim adresi: www.hjc.iq erişim
- Seçim Yasası 26 Sayılı. (2009). Temsilciler Meclisi, Erişim adresi: ar.parliament.iq
- Seçim Yasası 45 Sayılı. (2013). Temsilciler Meclisi, Erişim adresi: archiv3.parliament.iq
- Seçim Yasası 9 Sayılı (2020). Temsilciler Meclisi. Erişim adresi: ar.parliament.iq
- Seçim Yasası 96 Sayılı. (2004, 1 Haziran). Yüksek Yargı Konseyi. Erişim adresi: <https://iraql.d.hjc.iq/LoadLawBook.aspx?SC=210220065458422> .
- Shebani, I. M. (2019). Al'ahamiya al-istrateciyya lil el-İraq fi alnizam alduveli. *Mecellet Tikrit Lil-Ulumi'l-Es Siyasiye.*, s.558-580.
- Simons, G. (1998). *The scourging of Iraq : sanctions, law, and natural justice.* 1. bs., New York: St. Martin's Press.
- Sinkaya, B. (2014). *Irak ile İran arasında stratejik ortaklığın derinleşmesi.* Ankara: (Araştırma raporu).ORSAM Bölgesel gelişmeler değerlendirmesi.
- Stojanovic, N. (2019). Democracy, ethnoicracy and consociational demoicracy. *International Political Science Review*, P.1-14.
- Şabib, E. K. (2018). *Nahva kanun eintihabi cadid ; al'iislah fi mecal al-kanunu'l addusturi. Mutamar al'iislah altaşriyi.* Al-Naba Kültür ve Medya Vakfı ile Kufa Üniversitesi/Hukuk Koleji tarafından düzenlenen (Yasama Reformu İyi Yönetime ve Yolsuzlukla Mücadeleye Giden Yoldur) adlı konferansta sunulan bildiri, 25-26 Nisan 2018, Kufa. Erişim adresi:<https://m.annabaa.org>.
- Takuş, M. S. (2015). *Tarihu'l-el-Irak el-hadis.* 1. bs., Beyrut, Lübnan: Dar al-Nafis.
- Transparency international the global coalition against corruption. (t.y.), Erişim adresi: www.Transparency.org.
- Tripp, C. (2007). 5. Chapter the republic 1958-1968. C. Tripp içinde, *A History of Iraq* (s. 143-185) içinde. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804304.012>
- Tripp, C. (2007). 6. The bath and the rule of Saddam and Husain 1968-2003. C. Tripp içinde, *A history of Iraq* (s.186-276) içinde. Cambridge University Press. doi:DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804304.013>
- Wordsense dictionary. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.wordsense.eu>.
- Yas, R. E. ve Mouloud, F. A. (2019). Davur alnuhba alsiyasiya fi tezim alsilm al'ahlîi fi el-Irak baed am 2003. *Mecelletü'l al-dirasat es-siyasiye val'amnye* , 3(4).

Yunus, N. (2011). Set up to fail: Consociational political structures in post-war Iraq, 2003–2010. *Contemporary Arab Affairs*, 4(1), 1-18. Erişim adresi: <https://www.jstor.org>.